

ZGODOVINA ZA VSE

leto XI, 2004

VSE ZA ZGODOVINO št. 1

ISSN 1318-2498

9 771318 249009

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

<i>Božidar Jezernik</i> MOČ SPOMINA, PREMOČ POZABE <i>Zgodovina ljubljanskih 'nacionalnih spomenikov'</i> DIE MACHT DES ERINNERNES, DIE ÜBERMACHT DES VERGESSENS <i>Die Geschichte der 'nationalen Denkmäler' in Ljubljana</i>	5
<i>Damir Globočnik</i> RIČET IZ ŽABJEKA RITTER RIESTERS HUND	19
<i>Janez Polajnar</i> KINEMATOGRAF KOT MLINSKI KAMEN DAS KINO ALS MÜHLSTEIN	33
<i>Jernej Kosi</i> „JEDEL JE PRAV MALO, KAKOR JE BILA NJEGOVA NAVADA. PIL JE VEČ.“ <i>Ivan Cankar, slovenski bohem – prispevek k zgodovini bohemstva na Slovenskem</i> „ER Aß RECHT WENIG, WIE ES SEINE GEWOHNHEIT WAR. ER TRANK MEHR.“ <i>Ivan Cankar, ein slowenischer Bohemien – ein Beitrag zur Geschichte der Boheme auf slowenischem Gebiet</i>	44
<i>Marta Rendla</i> KRANJSKO DRUŠTVO ZA VARSTVO ŽIVALI 1902–1915 DER KRAINER TIERSCHUTZVEREIN 1902–1915	59
<i>Karin Schneider</i> SMRT IN SAMOPROMOCIJA <i>Pokopališče kot sredstvo meščanskega reprezentiranja v času kulturnega boja na primeru Dornbirna</i> TOD UND SELBSTDARSTELLUNG <i>Der Friedhof als Mittel bürgerlicher Repräsentation während des Kulturkampfes am Beispiel Dornbirn</i>	84
<i>Martin Premk</i> „LJUDJE SO SPOZNALI PALČKA KOT BANDITA, KATERI JE BIL ZMOŽEN NAPRAVITI VSEGA.“ <i>Nekaj dokumentov o Ivanu Laubiču - Palčku, zadnjem povojnem »banditu«</i> „DIE MENSCHEN ERKANNTEN PALČEK ALS BANDITEN, DER ZU ALLEM FÄHIG WAR“ <i>Einige Dokumente über Ivan Laubič – Palček, den letzten »Banditen« nach dem Zweiten Weltkrieg</i>	94

S knjižne police

Anja Dular
O NEKI KRITIKI

103

Aleksander Žižek
1. PISMO BRALKI

103

Nataša Budna Kodrič, Aleksandra Serše
**•KRITIKI SO LAHKO LE LJUDJE, KI IMAJO DRUGAČNO ZGODBO
O ISTEM DOGODKU•**
(Odgovor urednic zbornika *Splošno žensko društvo 1901-1945 na oceno
mag. Aleksandra Žižka v Zgodovini za vse.*)

105

Aleksander Žižek
2. PISMO BRALKAMA (UREDNICAMA)

106

Janez Cvirn
POSEBEN POGLED
(*Brigitte Hamann, Winifred Wagner oder Hitlers Bayreuth.*)

107

Marko Zajc
DIAGONALE, TROMEJE IN POPOTNIK
(Zbornik *Janka Pleterskega*, uredila *Oto Luthar in Jurij Perovšek.*)

109

Božidar Jezernik

MOČ SPOMINA, PREMOČ POZABE

Zgodovina ljubljanskih 'nacionalnih spomenikov'

Uvod

Robert Musil pravi, da velja za javne spomenike predvsem to, da jih ljudje običajno spregledajo: čeprav so postavljeni zato, da bi jih opazili, ostajajo neopaženi.¹ Spomeniki se znajdejo v središču pozornosti samo v tistih trenutkih, ko jih postavljajo ali odstranjujejo. Drugače jih ljudje ocenjujejo precej bolj površno, nekako 'mimogrede', v nasprotju denimo z veliko pozornostjo, s katero se poglobljajo v slike v galeriji. Dojemljivost za spomenike očitno ni stvar intelekta ali pozitivizma; prej so za njo potrebne domišljija, hotenje in ideali.² Kot velja to za ostale simbole, tudi kipi s svojimi ideologijami vplivajo na izkustva ljudi in kažejo na odnose med skupinami. Sporočila, ki jih ljudje pripisujejo kipom, dajejo pomen njihovi identiteti. Ker so ustvarjeni predvsem zato, da 'nagovarjajo' ljudi z ulice, služijo kot za vse odprta šola domoljubja. »Do nedavnega,« pravi David Lowenthal, »so spomeniki večinoma opozarjali na vrednote, v čast katerih so bili postavljeni; ljudi so spomnili, v kaj naj verujejo in kako naj ravnajo.«³

¹ Zdeněk Hojda, Jiří Pokorný, *Pomníky a zapomínky. Paseka, Praha in Litomyšl 1996; str. 9.*

² John Urry, *How societies remember the past; v: Macdonald and Fyfe 1996, strani 45–65; str. 51.*

³ David Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country. Cambridge University Press, Cambridge 1985; str. 322.*

Primož Trubar (Fotografija je iz fototeke
Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

Toda poglobitni namen javnih spomenikov ni, da ljudi nekaj naučijo, ampak da jim pomagajo, da nekaj *postanejo*: člani skupnosti. Ko je v drugi polovici 19. stoletja nemško podoba Ljubljane začela nadomeščati slovenska, je tamkajšnje meščanstvo poskušalo prebuditi množično priseganje na ikone nove (slovenske) kolektivne identitete. V takšnem ozračju je število javnih spomenikov začelo hitro rasti: tisti možje, ki so na ta način postali 'pomembni', so s svojimi idejami vred postali duhovno izročilo slovenskega naroda in ob tem, ko je bil njihov lokalni značaj potisnjen v ozadje, pomagali ustvarjati občutek o obstoju skupnosti. Eden glavnih zagovornikov postavljanja spomenikov, Lovro Toman, je leta 1858 zapisal:

»Vsak spominek, ki ga narod imenitnim možem stavi, ga tudi sebi stavi, ker spominek kaže, da se je narod zavedil svoje dolžnosti, svojega poklica, svoje moči, da je spoznal pomembo take stavbe, ki je priča hvaležnosti in spodbada k enacemu, slavo zaslužljivemu načinu.«⁴

Preteklost, ki so jo utelešali kipi uglednih meščanov, so potrebovali predvsem tisti, ki so skušali prebuditi nacionalno zavest, da bi ta izdvojila pomembne dosežke in določila pravo vrednost slovenske kulture. Skozi objektivizacijo nacionalnega duha in prepoznavanje tistih, ki so ta duh utelešali, je bila z 'nacionalnimi spomeniki' ustvarjena trajna podoba, ki je poudarjala dolgotrajnost in nepretrganost. Nacionalni spomeniki simbolizirajo in opozarjajo na obstoj vezi v skupnosti: kot taki so prispevali h kulturni homogenizaciji Slovencev in zarisovanju ločnic med njimi in ostalimi. V tem procesu je bila ključna izbira 'junakov,' časa in kraja postavitve spomenika ter umetnikov, ki so jih ustvarjali. Spomeniki naj bi predstavljali materialni izraz in temelj samozaveesti slovenskega naroda ter zagotovilo za njegovo pomembnost in odličnost. Mariborski odbor za postavitve spomenika škofu Slomšku je tako leta 1865 bralce *Novic* naslovil z naslednjimi besedami:

»Vsi izobraženi narodi nekdanji kakor sedanjí so postavili javne in dragocene spominke možem, kateri so bili naroda svojega dika in ponos; za njimi ne sme nikakor zaostati slovenska omika /.../ pristopimo brez razločka vsi in pokažimo svetu, da smo vredni in sposobni, da kakor narod živimo, kakor narod se čutimo in kakor narod v kolo ravnopravnih narodov stopimo.«⁵

Takoimenovani nacionalni spomeniki so za narod predstavljali oprijemljivo vez z zgodovinsko pomembnimi osebnostmi. Ljudem so pomagali oblikovati njihov odnos do preteklosti in jim dali občutek zgodovine. Brez njih bi bili Slovenci kot 'narod brez zgodovine', kajti domnevno bi bili brez občutka lastne identitete in predstave o časovni sovisnosti dogodkov. Zagovorniki postavitve kipov pomembnim Slovincem so preteklost izkoriščali tako za doseganje svojih ciljev kot za svoje vodilo. Predstavili so nove ideje in vrednote ter jih napolnili s čustvi; ustvarili so novo podobo sveta, ki je nato služila kot temelj percepcije in dejanj. S pomočjo 'nacionalnih spomenikov' so tako nekateri posamezniki spremenjeni v podobo naroda, ki jo je bilo mogoče občudovati, se iz nje učiti in se zanjo, navsezadnje, tudi boriti. Ali kot je zapisal Davorin Trstenjak:

»Tudi mi moramo pokazati, da kakor drugi narodi tudi mi častimo može, kateri s svojim bistrim duhom in s svojo mogočno besedo segnili v dušo svojega naroda, da se je zavedel in slavno razvijati začel svoje dušne moči. Zapomnite si narodno prislovico: Kdor ne poštuje sam sebe, ga tudi ne poštujejo drugi.«⁶

'Cel svet je lahko sram...'

Ob oživiljanju nacionalnih in etničnih povezav se praviloma pokaže potreba po simbolnem povezovanju s preteklostjo,⁷ ki služi kot živ vir glavnih sestavin nacionalnih mitologij.⁸ V devetnajstem stoletju je bil slovenski nacionalizem izrazito apolitičen in je svoje delovanje usmerjal predvsem na področje kulture. Prednost je dajal piscem, kot so bili prvi slovenski pesnik Valentin Vodnik (1758–1819), najpomembnejši slovenski pesnik, France Prešeren (1800–1849), ter utemeljitelj slovenske pisane besede, Primož Trubar (1508–1586). Znani ameriški vojni poročevalec, William Shirer, ki je 10. marca 1938 obiskal Ljubljano, jo je imenoval *»mesto, ob katerem je lahko cel svet sram«*. Dejal je, da je bilo v Ljubljani *»polno kipov, a niti eden vojaka. Ta čast je bila*

⁴ Lovro Toman Kamnogorski, O Vodnikovem godu; *Novice*, 27. januarja 1858, str. 29–30.

⁵ Mariborski odbor za spomenik Slomšku, Poziv pomagati k stavbi spominka v čast pokojnemu knezu in vladiki lavantinskemu Antonu Martinu Slomšku; *Novice*, 6. decembra 1865, str. 396.

⁶ Trstenjak, 1858; str. 1–2.

⁷ David Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country*; str. 396.

⁸ David Lowenthal, *Possessed by the Past. The Heritage Crusade and the Spoils of History. The Free Press, New York and London 1996*; str. 58.

izkazana samo pesnikom in mislecem.⁹ Shirer ni mogel vedeti, da je slovensko liberalno meščanstvo kulturo uporabljalo kot del strategije, s katero so želeli ljudi, ki so bili do leta 1848 politično neopredeljeni, prepričati v obstoj njihove nacionalne identitete. Zdi se tudi, da si je mnenje o ljubljanskih kipih izoblikoval, preden si jih je vse ogledal, kajti do konca 80-ih let 19. stoletja je bil najbolj znan kip v mestu tisti avstrijskega feldmaršala, grofa Johanna Josefa Radetzkega (1766–1858). Maršal Radetzky je bil tesno povezan s Slovenijo: poročen je bil z grofico Frančiško Strasold, rojeno na Kranjskem, in tam podedoval precejšnje imetje; na tej osnovi so mu bile leta 1807 tudi podeljene deželne pravice na Kranjskem. Bil je zelo priljubljen med slovenskimi vojaki in deležen njihovega popolnega zaupanja. Njegovo junaštvo so opevale ljudske pesmi, na primer:

*»Radecki je en prav' gospod
On bo premagal zmir pousod...«¹⁰*

Johann Josef Radetzky (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

Leta 1852 so prebivalci Ljubljane v parku Zvezda postavili kip grofa Radetzkega v maršalski uniformi v naravni velikosti. Kot je pojasnjeval napis na podstavku, je kip prikazoval maršala med bitko z Italijani 1849, kako hrabri vojake z obljubo, da bo bitka kratka. Šest let kasneje je mestna uprava ugotovila, da kip, ki je bil samo odlitek, ni bil dovolj ugleden spomenik. Zato so pri slavnem dunajskem kiparju, Antonu Dominiku Ferkornu, naročili nov doprni kip Radetzkega. Kip v naravni velikosti so shranili v mestnih depojih, kjer je ostal do leta 1882, ko so ga ponovno postavili pred Tivolskim gradom. Doprni kip, ki ga je izdelal Ferkorn, je feldmaršala prikazoval z mešanico izrazitega realizma – z njegovo uniformo in medaljami – in romantičnega žara – Radetzky je bil upodobljen s krono iz lovorja, ki je simbolizirala bleščeč uspeh in zmago. Stroški ponovne postavitve spomenika niso bili ravno zanemarljivi, toda z njim je bil Ljubljani vrnjen njen prvi reprezentativni javni spomenik, česar so se meščani razveselili.¹¹

Če naj bodo ideali uradne zgodovine trajni, jih je potrebno ohranjati s svečanostmi in spominskimi slovesnostmi.¹² V skladu s tem je Radetzkyjev spomenik postal središče številnih prireditev in svečanosti, ki so povzdigovalle prestolnico Vojvodine Kranjske in simbolizirale njeno zvestobo habsburški kroni. Po drugi strani pa je spomenik zaradi vloge, ki jo je kot svečano prizorišče imel, postal priljubljena točka razigranih študentov, ki so si ponoči na njegov račun privoščili marsikatero šalo. Ob neki priložnosti so tako okrog spomenika drugo vrh druge naložili vse klopi iz parka Zvezda, tako da je nastala nekakšna lestev. Dva študenta sta se po njej povzpela do Radetzkega, sedla okobal na ramena starega avstrijskega feldmaršala in mu z obeh strani delila klobute. Ostali so ju navdušeni opazovali. Ko so slišali, da se bližajo orožniki, so seveda zbežali.¹³

Uradna zgodovina je bolj odsev aktualnih političnih in družbenih odnosov kot pa pra-

⁹ William L. Shirer, *Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent 1931–1941*. Little, Brown and Company, Boston 1988; str. 95.

¹⁰ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*. Družba sv. Mohorja, Celje 1928; str. 714.

¹¹ Špelca Čopić, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko, *Outdoor sculpture in Ljubljana*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991; str. 24, 25.

¹² Paul A. Shackle, *Public Memory and the Search for Power in American Historical Archaeology*. *American Antiquologist* 2001/103 (3; str. 655–670); str. 660.

¹³ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*. Naša založba, Ljubljana 1937; str. 62.

va rekonstrukcija preteklosti. S spreminjanjem družbenih, političnih in ideoloških razmer se spreminja tudi kolektivni spomin.¹⁴ To pojasnjuje, zakaj po revolucionarnih prevratih nekateri spomeniki ne ustrezajo več novemu zgodovinskemu in ideološkemu družbenemu kontekstu. Uničevanje teh spomenikov je običajno eden od pojavov, ki spremljajo ali celo povzročijo zgodovinske spremembe. Ko so se v evropskih državah vzpostavljali demokratični sistemi, so bili v večini stari simboli monarhije zavrženi.¹⁵ Najbolj spektakularen primer uničevanja starih in postavljanja novih spomenikov predstavlja napad na Bastiljo leta 1789, s katerim se je začela francoska revolucija. Temu primerno je bila tudi usoda Radetzkega kot slovenskega junaka kratkega veka. V noči na 30. december 1918 sta dva 'rodoljuba' podrla kip pred Tivolskim gradom, v isti noči pa je bil odstranjen tudi njegov doprnski kip iz parka Zvezda.

Ker sami ne morejo govoriti, so spomeniki potrebovali tolmače. Radetzkyjeva spomenika v parku Zvezda in pred Tivolskim gradom sta izražala avstrijski patriotizem slovenskega in nemškega prebivalstva Ljubljane. Toda položaj se je spremenil z naslednjim spomenikom, posvečenem Anastasiusu Grünu, Antonu Alexandru grofu Auerspergu (1806–1876), pesniku in politiku, čigar začetno naklonjenost Slovincem je na stara leta zamenjala podpora prevladi nemškega jezika in kulture v vseh avstrijskih deželah. Slovenci so se začeli zbirati ob spomeniku Valentina Vodnika, Nemci pa ob spomeniku Anastasiusa Grüna. Leta 1862, ko so Nemci še vedno imeli večino v mestnem svetu, je bil Grün razglašen za častnega meščana Ljubljane, toda do leta 1886 se je položaj precej spremenil in takrat je mestni svet zavrnil sodelovanje na proslavi ob obletnici njegove smrti. Mestni svetniki so sicer izrazili spoštovanje do Anastasiusa Grüna kot pesnika, toda hkrati izjavili, da ni pravih razlogov za njihovo sodelovanje na proslavi v čast njegovega političnega delovanja.¹⁶

Ker se sami vedno določamo v odnosu do drugih, je naša identiteta v odvisnosti do teh drugih in njihove identitete. Ko so v družbi v igri pomembna vprašanja in interesi, lahko delitve med Nami in Njimi vodijo v nasprotja in konflikte, dejanja pa največkrat sledijo miselnim procesom identifikacije.¹⁷ V prid temu je tudi dejstvo, da pri poudarjanju lastnih vrlin vedno namigujejo na slabosti drugih. Dejansko so ob različnih priložnostih Nemci Grünov spomenik okrasili z

rožami in venci s trakovi v nemških nacionalnih barvah; Slovenci so tovrstna dejanja razumeli kot izzivanje njihovih nacionalnih čustev in so nanja občasno odgovorili z mazanjem spomenika z nesnago. Ljubljanski časopisi poročajo o več tovrstnih dejanjih (glej npr. *Slovenec*, 14. marec 1904, 11. april 1906 in 17. september 1908; *Slovenski narod*, 11. april 1906). Kmalu po koncu prve svetovne vojne in propadu Dvojne monarhije je bil Grünov relief umaknjen, leta 1924 pa je Nemški viteški red ob prvem Marijanskem kongresu v Ljubljani prazno mesto zapolnil z basreliefom Device z Detetom, ki je še vedno na tem mestu.¹⁸

'Duševni spomeniki' proti 'kamenitim in železnim možiceljnem'

Ob tem, ko je niz 'nacionalnih spomenikov' v 19. in 20. stoletju pogosto spreminjal podobo Ljubljane, je njihov poglavitni namen ostajalo kovanje nove kolektivne identitete, kot ga je domnevno narekovala zgodovina. Najvažnejši stopnji pri oblikovanju te identitete sta bili najprej modernizacija, ki jo je vodilo slovensko liberalno meščanstvo, in pol stoletja kasneje komunistična revolucija. Obe sta predstavljali radikalen prelom z zgodovino. S postavitvijo spomenika Vodniku, Prešernu in Trubarju je župan Ivan Hribar želel modernizirati mesto, zagotoviti njegov gospodarski in kulturni razvoj ter izboljšati življenjski standard. Z igranjem na karto kulture sta Hribar in mestni svet, v katerem je večina pripadala njegovim liberalcem, upala, da bosta okrepila slovensko identiteto Ljubljane in njeno vlogo prestolnice slovenskega nacionalnega ozemlja. Ko je leta 1896 sprejel svoj položaj, je Hribar dejal, da je njegova 'sveta dolžnost,' da kot najvišji uradnik upošteva dejstvo, da je prebivalstvo Ljubljane v veliki večini slovensko. Tako ni nobeno presenečenje, da se je 1903 njegov odbor za postavitev spomenika Prešernu na javnost obrnil z naslednjim vprašanjem: »Ali ne bo ta Prešernov spomenik javen dokaz, plastičen dokaz slovenstva naše bele Ljubljane?«¹⁹

¹⁴ Teskl in Klitmo, 1995; str. 2.

¹⁵ Raymond Firth, *Symbols. Public and Private*. George Allen & Unwin Ltd., London 1973; str. 328–367.

¹⁶ Špelca Čopić, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko, *Outdoor sculpture in Ljubljana*; str. 28 in Janez Kos, *Glejte ga, to je naš Prešeren!* Kiki Keram, Ljubljana 1997; str. 14.

¹⁷ Zdzisław Mach, *Symbols, Conflict, and Identity. Essays in Political Anthropology*. State University of New York Press, Albany 1993; str. 10.

¹⁸ Špelca Čopić, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko, *Outdoor sculpture in Ljubljana*; str. 28.

¹⁹ Janez Kos, *Glejte ga, to je naš Prešeren!*; str. 19, 20.

Toda nacionalnost je politični fenomen, posebno, ko je v boju za oblast uporabljen protitistim, ki jih je mogoče prepoznati kot kulturno drugačne.²⁰ Če so zagovorniki narodnega 'prebujenja' želeli izoblikovati slovenski narod, so se morali za nekaj zavzemati, tako v kulturnem kot političnem smislu: to je nujno pomenilo, da so morali razlikovati med Slovenci in Neslovenci. V skladu s tem spomeniki zgodovine niso zgolj postavljali na ogled, ampak so pomagali ustvariti posebno vrsto zgodovine, ki so ji nato sami tudi dajali veljavo. Navzven so navidezno ustvarjali novo podobo slovenske skupnosti, slavne in večne, takšne, ki ima v odnosu do drugih skupin zgodovinsko poslanstvo in pravice. Pisatelji niso bili dragoceni samo kot simbolni dokaz za to, da sodi Slovenija v družino civiliziranih narodov, ampak tudi kot simboli transcendence, s pomočjo katere je bilo mogoče pozornost odvrniti od političnih spopadov znotraj skupine in jo preusmeriti na tiste zunaj nje. Razvijajoče se slovensko meščanstvo, ki še ni bilo dovolj močno, da bi se lahko kosalo z nemškim, si je prizadevalo zadržati nemški *Drang nach Ost*. S poskusom prevzema nadzora nad preteklostjo je skušalo legitimizirati svoj položaj in upravičiti svoje zahteve.²¹

Prvi predlog za postavitev spomenika Valentinu Vodniku se je pojavil v času praznovanja stoletnice pesnikovega rojstva. Matija Majar je izrazil zadovoljstvo, da je bilo za Vodnikov spomenik zbranih 1100 goldinarjev, in dejal, da je bilo to »dosta radostno znamenje, da rodoljubje pri nas ni samo prazdno slovo,« kajti spomenik naj bi bil »na čast i spomen pisatelja i na korist i prosvetu plemena slovenskoga«. Menil je, da bi bil najprimernejši duhovni spomenik in ne struktura iz železa in kamna:

»Kaka korist bi nam pak bila, ako bi se postavila soha (štatua), ktera bi segla, ali hočeš, do samih oblakov? Bil bi to spomenik mertev. Zasluge Valentina so duševne, pa i spomenik njegov budi duševen, da razširja rodoljubje i prosvetu u narodu našem. Spomenik ne sme biti mertev, nego živ, kteri bi raste, vsakoga leta procvetal i sadje rodil, kteri bi vsakoga leta govoril i spo-

menjal Valentina Vodnika, kteri bi probudjeval k prosveti, rodoljubju i k ljubezni do jezika slovenskoga dijake (študente) naše«.

Po Majarjevem mnenju bi bilo to mogoče doseči na način, da bi letne obresti od zbranega denarja porabili za nakup knjig, ki bi jih nato na posebni slovesnosti podarili najboljšim študentom za govor v čast Valentinu Vodniku. Na ta način bi bil Vodnikov spomenik '*Živ i duševen*', medtem ko bi '*kamenit ali železen možicel*' koristil zgolj kamnoseku ali kovaču.²²

S tem mnenjem so se strinjali tudi nekateri drugi, ki so sodelovali v razpravi. K. Žavčaniin je na primer trdil, da tisti, ki ga zanimajo dela velikih slovenskih mož, »ne bo po tergih in po ulicah zanje popraševal; šel bo pod okenca naših knjigoteržcov, šel bo k našim antikvarom, šel bo v naše arkive, šel bo v naše muzeje!«²³ Toda za tiste, ki so menili, da verjamemo samo tistemu, kar tudi

Valentin Vodnik (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

²⁰ Zdislaw Mach, *Symbols, Conflict, and Identity*; str. 14.

²¹ Marc Ferro, *The use and abuse of history, or, how the past is taught*. Routledge & Kegan Paul, London 1984; str. VII.

²² Matija Majar, *O spomeniku Vodnikovem*; *Novice*, 6. oktobra 1858, str. 316–317.

²³ K. Žavčaniin, *O zadevi Vodnikovega spomenika*; *Novice*, 24. novembra 1858, str. 372.

vidimo, 'duševen spomenik' seveda ni bil dovolj. Tako je denimo Josip Novak zavrnil Majarjevo prepričanje, rekoč:

»Saj so tudi drugi narodi stavili in še stavijo svojim slavnim možem enake spomenike, pa ni jim še noben očital te potrate. Nekak čaroben duh veje okol tacega spomenika, zbujajo se visoke in nežne misli v obraženem človeku, ki stoji pred podobo slavnega moža.«²⁴

Zbiranje sredstev za spomenik Valentinu Vodniku se je začelo leta 1858, toda kljub veliki domoljubni vnemi je bil denar zbran šele leta 1889. Zbirali so ga predvsem na posebnih prireditvah, kjer so ljudje nacionalni duh izražali s petjem državne himne in vihtenjem nacionalne zastave, recitiranjem pesmi, igranjem živih slik, a tudi na številne druge načine. Organizacijski odbor za postavitve Vodnikovega spomenika je odločil, da morajo prvi slovenski narodni spomenik ustvariti slovenski um in slovenske roke, s čimer bi poudarili pomen slovenske ustvarjalnosti. Za postavitve spomenika so izbrali prostor pred vhodom v gimnazijo, ki je stala na današnjem Vodnikovem trgu, s čimer so poudarili Vodnikovo vlogo pri razvoju slovenske šole. Predvidevali so, da bo *»slovenska mladost zmiraj pred očmi imela obudovavca k velicemu namenu.«²⁵*

Blut und Boden

Slovenski 'nacionalni spomeniki' so bili sami po sebi umetniška dela, vendar pa so bili tudi 'nekaj več' kot umetnost. Poosebljali so slovenski narod, njegovo stanovitnost in neomajnost, na drugi strani pa so s svojo podobo jamčili za nacionalno identiteto. Lovro Toman je predlagal postavitve prvega spomenika Francetu Prešernu leta 1850, le leto po pesnikovi smrti. Sčasoma je prizadevanja za postavitve spomenika podpiral večji del slovenske javnosti. Z Dunaja je Matija Murko leta 1890 pozval Slovence, naj ne izgubljajo energije za postavljanje spomenikom lokalno pomembnim možem, ampak naj namesto tega usmerijo pozornost na tiste, ki so *»prava dika vsem Slovencem«*. Menil je, da predstavlja spomenik Prešernu *»nov znak duševnega edinstva našega po zgodovini in okolnostih razkosanega naroda«*. Ker je bil eden pglavitnih namenov 'nacionalnih spomenikov', da razdelijo družbo na dobre in slabe, določijo nasprotnike Slovenije ter proti njim usmerijo narodove misli, čustva in dejanja, ga je povezal z mislijo, da predstavljajo Slovenci *»trden jez Nemcem, ki hočejo na Jad-*

ran«²⁶ Takšno razmišljanje je bilo v 19. stoletju v Evropi precej razširjeno. Britanski kipar Benjamin Robert Haydon je denimo leta 1808 zapisal v svoj dnevnik, da je napravil osnutek ideje, ki se mu je porodila v Dovru, ideje *»o velikanskem kipu Britanije in njenega Leva na Shakespearovi kleči, natančno nasproti francoske obale.«²⁷*

Ko si nacionalna skupnost pridobi ozemlje, postane središče sveta in dobi atribute svétega. Ne vzame si zgolj pravice do poselitve določenega prostora, ampak tudi pričakuje, da je ta pravica ekskluzivna, ali da ima sama vsaj neomejeno oblast nad tem ozemljem.²⁸ Zbiranje sredstev za Prešernov spomenik se je tako kmalu sprevrglo v politično akcijo, oziroma se je, natančneje povedano, spremenilo v politično akcijo s kulturnimi sredstvi. To je bilo zelo očitno ob slovesnem odkritju spomenika 10. septembra 1905. Časopis *Slovenski narod* je objavil članek z naslovom *Dragim gostom v pozdrav*, ki ga je verjetno napisal Ivan Hribar. Avtor je dejal, da so slovanski gostje (župani slovanskih prestolnic ter predstavniki slovanskih univerz, akademij in različnih društev) s svojim prihodom v Ljubljano pokazali, da slovenski narod v svojih prizadevanjih ni osamljen in da so vsi Slovani kot *»ena velika družina, ki jo spajajo v nerazdružno celoto vezi bratstva in ljubavi«*. Izrazil je tudi upanje, da bodo Slovenci, spodbujeni z 'moralno in dejansko' podporo slovanskih bratov, postali gospodarji na svoji zemlji.

»Tu ob spomeniku duševnega velikana, ki je že zdavnaj postal last vsega slovanstva, se naj še tesneje sklenejo vezi, ki družijo mali narod slovenski z večimi in srečnejšimi njegovimi brati, poglobi se naj medsebojna ljubav in plemenita ideja slovanske vzajemnosti v mogočen zubelj, iz katerega bo črpal narod slovenski novih sil in moči za težek boj, ki ga bje s številnimi svojimi nasprotniki.«

²⁴ Josip Novak, *O Vodnikovem spomeniku*; *Novice*, 10. novembra 1858, str. 356.

²⁵ Fran Levec, *Vodnikov spomenik v Ljubljani*; *Ljubljanski zvon*; str. 765 (let. 1888), 446 (let. 1889).

²⁶ Matija Murko, *Fr. Prešeren. Slavnostni govor dr. M. Murka pri Prešernovi devetdesetletnici na Dunaju, dne, 3. grudna 1890*; *Ljubljanski zvon*, str. 81–87.

²⁷ Tom Taylor (Edited and Compiled), *Life of Benjamin Robert Haydon, Historical Painter. From His Autobiography and Journals*. Longman, Brown, Green, and Longmans, London 1853; str. 108.

²⁸ Zdzisław Mach, *Symbols, Conflict, and Identity*; str. 173, 174.

France Prešeren (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

V svojih govorih so slovanski govorniki poudarjali slovansko enotnost in izražali podporo Hribarjevemu političnim prizadevanjem. Po plovki se je množica zbrala okrog spomenika, zakritega z zastori. Po nastopu zbora je zbrane nagovoril slavnostni govornik dr. Ivan Tavčar. Prešerna je primerjal z velikim hrastom, čigar korenine segajo globoko v zemljo in čigar vrhovi se dotikajo neba. Dejal je, da je odkritje spomenika *»tudi praznovanje panslavizma, dejstvo, ki ga ne skrivamo in ga ne želimo skrivati pred nikomer«*. Poudaril je, da je spomenik postavil slovenski narod in da so ga Ljubljani zaupala slovenska srca.

»Tako bode stal spomenik Franceta Prešerna v srcu naših pokrajin! Stražar bode slovenskega značaja teh pokrajin! Ne čas, ne rja ga ne smeta razglodati! Kot sveto dediščino zapuščamo ga svojim potomcem! In ti ga naj obdajo kakor

*bojna četa, katera odbija vse naskoke na očetno zemljo tako od severa, kakor od juga!«*²⁹

Do konca dni

Župan Hribar se je zagovornikom postavitve spomenika avstrijskemu cesarju Francu Jožefu I. (1830–1916) pridružil predvsem zaradi političnih ambicij. Leta 1895, ko je po velikem potresu cesar obiskal opustošeno mesto, so se mestne oblasti odločile, da mu s postavitvijo spomenika v glavnem mestu dežele na viden in trajen način zahvalijo za prijaznost, ki jo je izkazal z obiskom.³⁰ Kot pravi Hribar, pa je bil glavni razlog za postavitev spomenika Francu Jožefu *»zainteresovati cesarja za slovenski narod in ga napraviti pokroviteljem slovenskih narodnih teženj«*. Hribar je tudi povedal, kako se je ideja izplačala: *»Že v dobi, ko je ta spomenik stal, je cesar Fran Josip, ki ni imel nikdar darežljive roke za naše narodne težnje, za stavbo nemškega gledališča, te bojeve postojanke po Kranjski hranilnici umetno vzdrževanega nemštva v deželi, daroval 10.000*

Franc Jožef (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

²⁹ Janez Kos, *Glejte ga, to je naš Prešeren!*, str. 136.

³⁰ Ivan Hribar, *Stavbnemu odseku in odseku za olepšavo mesta občinskega sveta v Ljubljani. Rokopis iz leta 1903 v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Reg. I., fasc. 2021; Spomenik Francu Jožefu, fol. 397.*

kron. To sicer ni bilo veliko. Bilo je pravzaprav bogatega cesarja beraško darilo; vendar pa dovolj, da je jasno pokazalo, koliko je bila vredna vedno in vedno ponavljana fraza, da vse 'svoje' narode enako ljubi.³¹

Ljubljanski mestni svet je za izdelavo spomenika namenil 20.000 kron. Na zborovanju slovenskih županov, 18. avgusta 1898, je bila sprejeta odločitev, da naj bi vse slovenske občine Kranjske, Štajerske, Koroške in Primorske prispevale sredstva za spomenik, »da se tako dá duška slovenskega naroda čutilom hvaležnosti do onega vladarja, pod čegar žezlom se je ta narod probudil k novemu življenju«.³² Leta 1903 so izvedli natečaj, na katerem so lahko sodelovali samo slovenski in hrvaški kiparji in na katerem je zmagal Svetoslav Peruzzi. Peruzzijeva zasnova spomenika je bila zelo preprosta: sestavljal ga je romboedrski podstavek, na katerega je bil postavljen doprski kip cesarja in klečeča ženska figura, ki je predstavljala Ljubljano. Številni sodobni strokovnjaki so menili, da so se mestne oblasti, t.j. njihov odbor, odločile preprosto za najcenejšo ponudbo, ki, kot je 7. januarja 1904 zapisal *Slovenec*, dnevnik z najvišjo naklado, »ni prav nič monumentalna«. 8. marca je isti časopis razočaran potožil:

»Mali narod smo z žalostno usodo. Književnosti nam nečjejo priznati nasprotniki, zdaj naj jim pa še sami potisnemo orožje v roko, da nam tudi umetnosti ne bodo, s tem, da zavržemo dobro delo, ki bi nam bilo tudi pred tujci v čast in ponos – ter da stavimo kipce, ki kažejo vso našo revščino tudi poznejšim rodovom. Ali bi ne kazalo vklesati v vsak naš spomenik: Ta je tako žalosten, ker je bila le tako beraška svota na razpolago! Tudi v umetnosti velja: aut Cesar aut nihil!«

Na razkošni slovesnosti ob odkritju spomenika so bili navzoči predstavniki cerkvenih, posvetnih in vojaških oblasti, ljubljanskega občinskega sveta, gasilske brigade, filharmonije, sodnih oblasti. Igrala je vojaška godba na pihala. Dogodku je prisostvoval tudi knezoškof Jeglič, ki je pred tem zapisal v svoj dnevnik: »Dne 4. oktobra 1908 se bo odkril spomenik cesarju pred justično palačo. Glavno ulogo bodo imeli Hribar, Triller in sploh pristaši svobodomiselnih stranke: meni se gabi v takem društvu sodelovati rad bi se odtegnil in šel v Šmihel pri Novem mestu, kjer bo velika rožnovenška slovesnost, da pa ne bom zaupit kot nepatriotičen, sem deželnemu predsedniku danes pisal, kaj nameravam in ga poprašal, bi li on

mojo nenazočnost smatral kot pregreško zoper patriotično mojo dolžnost: v tem slučaju bi ostal v Ljubljani.«³³

Naslednje leto je cesarjev spomenik, ki je stal pred sodiščem, igral pomembno vlogo v volilni kampanji. 17. aprila je dr. Šuštaršič govoril na shodu Slovenske ljudske stranke v Unionski dvorani. Sodeč po povzetku njegovega govora v *Slovencu* naslednji dan, so bili spomeniki najjasnejši pokazatelj vpliva Liberalne stranke v Ljubljani:

»Poglejmo cesarjev spomenik! Če bi bil jaz vlada, bi bil prepovedal, da se našemu cesarju tak spomenik postavi! (Klici: Res je! To je škandal!) Ta spomenik je razžaljenje cesarja! (Klici: Tako je! Res je!) Ali je to naš cesar? Jaz sem enkrat poznal nekega starega postreščka, ki je bil podoben tistemu 'cesarju', ki so ga liberalci postavili pred justično palačo. (Velika veselost.) Če bodo naši unuki ta spomenik gledali, bodo imeli čisto napačno predstavo o tem, kakšen je bil naš cesar. Eden prvih predlogov v bodočem občinskem svetu bo moral biti, da se 'cesarjev' kip, ki se zdaj nahaja pred justično palačo, odstrani in postavi v muzej. To bo Hribarjev kot v muzeju! (Burna veselost.) Pod kip bo treba postaviti tablo z napisom: Tega 'cesarja' so v Ljubljani postavili, ko je bil župan Ivan Hribar. (Velikanska veselost.)«

V nemirnih časih je bil spomenik pogosto tarča tistih, ki so menili, da imajo povedati kaj pomembnega in da bilo najprimerneje, če bi sporočilo pustili na cesarjevem spomeniku. Ob cesarjevem rojstnem dnevu (18. avgusta) leta 1910 so tako denimo ob spomeniku našli 'svojevrstno vazo' ali pač – povedano z drugimi besedami – nočno posodo.³⁴

Še en spomenik so cesarju Francu Jožefu I. postavili med prvo svetovno vojno ob ljubljanskem gradu v čast njegovega šestinosedesetega rojstnega dne. V tedanjih razmerah je spomenik vlil še dodatnega patriotizma. 18. avgusta 1916 je *Slovenec* objavil dolgo poročilo o praznovanju v Ljubljani in odkritju spomenika cesarju

³¹ Ivan Hribar, *Moji spomini. II. del. Slovenska matica, Ljubljana 1983/84; str. 114, 115.*

³² Ivan Hribar, *Stavbnemu odseku in odseku za olepšavo mesta občinskega sveta v Ljubljani. Rokopis iz leta 1903 v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Reg. I., fasc. 2021; Spomenik Francu Jožefu, fol. 397.*

³³ Anton Bonaventura Jeglič, *Dnevnik. Nadškofjski arhiv Ljubljana, Zbirka Škofjskega arhiva Ljubljana, Dnevnik škofa Jegliča 1908–1912, škatla 13/1c; str. 47 (leto 1908).*

³⁴ Ivan Hribar, *Moji spomini. II. del; str. 115.*

ob Ljubljanskem gradu, kar da je oboje potekalo »brez posebnega šuma, a s tem globokejšimi notranjimi čustvi in s ponosom. Da, s ponosom, da smo Avstrijci, sinovi države, ki ima, kakor nobena druga, čudovito moč za vse njene narode«. Spomenik je bil ovit z železnimi verigami kot simbolom »železne naše volje v železnem času«. Župan Ljubljane, dr. Ivan Tavčar, je v imenu mesta prevzel skrb za spomenik ter v slovenščini in nemščini povedal:

»V imenu deželnega stolnega mesta Ljubljane izjavljam, da sprejme naša občina ta na njenem svetu postavljeni spomenik, (na katerem pa se naj napravi tudi primeren slovenski napis) v svojo oskrbo, ter obljubljam, da bode mesto nad tem pomnikom dinastične zvestobe prebivalstva te vojvodine z ljubeznijo in vestnostjo vse večne čase čuvalo.«

Kot ugotavlja Shackle,³⁵ se pri ljudeh spomini, povezani z zelo opaznimi predmeti, nenehno nanovo oblikujejo, spreminjajo in zbujajo dvom. Zato je 'nepopisno veselje', ki je napolnjevalo slovenska srca v času prve svetovne vojne, izginilo v trenutku, ko je bilo sovražnosti konec: neznani domoljubi so porušili oba cesarska spomenika.

Kip jezdeca na konju

Prva svetovna vojna je pustila za sabo ogromno mrtvih in ranjenih. Prelivanje krvi se je končalo z velikimi spremembami na geopolitičnem zemljevidu Evrope, med katerimi je bil najvidnejši propad Dvojne monarhije. Hvaležnosti do cesarja je bilo s tem konec: sklenjeno je bilo, da je potrebno kip porušiti, leta 1926 pa ga je nadomestil spomenik Frana Miklošiča, po mnenju mnogih največjega jezikoslovca 19. stoletja. Slavni učejak, strokovnjak za slovanske jezike, je bil med Slovenci posebno priljubljen po vojni, ker si je za časa svojega življenja prizadeval za združitev vseh Slovencev in za enakopravnost jezika v šoli ter uradih. Toda uradniki so odločili, predvsem zaradi varčevanja, da bodo Miklošičev doprsni kip postavili kar na podstavek, na katerem je prej stal cesarjev kip. Stari napis so izbrisali, kamnosek pa je izklesal novega. Na podstavku sta ostala dva državna orla ter klečeča ženska, ki v eni roki drži grb Ljubljane, z drugo pa z lovorjevim vencem sega proti liku nad sabo. Na zadnji strani spomenika je basrelief žrtev potresa v letu 1895.³⁶

Po razpadu Avstro-Ogrske je bil večji del slovenskega ozemlja priključen novi državi, Kralje-

Peter I. Osvoboditelj (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

vini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ta je združevala večino južnih Slovanov. Slovenci so v novi državi, v kateri so živeli skupaj s slovanskimi rojaki, lažje zadihali, kajti po stoletjih so se končno osvobodili nadvlade Avstro-Ogrske, ki so jo sedaj imenovali 'ječa narodov'. Z zadovoljstvom so ugotavljali, da jih nova država ni zgolj rešila izpod 'večstoletnega jarma', ampak jim je končno omogočila uresničenje starodavnih sanj. Globoka čustva, ki so v tem času prevevala ljudstvo, so svoj izraz našla v spomeniku človeku, ki je simboliziral uresničenje njegovih sanj, kralju Petru I. (1844–1921), imenovanemu 'Osvoboditelj'. Za najprimernejši način izražanja spoštovanja ljudstva do svojega vladarja so veljali kipi jezdeca na konju.³⁷ Spomenik naj bi trajal 'večno', zato so ga odlili v bron in postavili pred mestno hišo.

³⁵ Paul A. Shackle, *Public Memory and the Search for Power in American Historical Archaeology*; str. 657.

³⁶ Čopić, Špelca, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko, *Outdoor sculpture in Ljubljana. Ljubljana, Državna založba Slovenije*; str. 84.

³⁷ George Cleghorn, *Remarks on the Intended Restoration of the Parthenon of Athens as the National Monument of Scotland*. Edinburgh: Archibald Constable and Co.; London: Hurst, Robinson, and Co., 1824; str. 170.

Po smrti kralja Petra je prestol zasedel njegov sin Aleksander I. (1888–1934), ki je Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev preoblikoval v Kraljevino Jugoslavijo, s čimer si je prislužil vzdevek 'Zedinitelj'. Kot je leta 1940 zapisal Josip Pipenbacher, predsednik odbora za postavitve spomenika viteškemu kralju, se je Aleksander Zedinitelj »odločil zgraditi to, kar je že skozi stoletja bilo sen in želja najplemenitejših jugoslovanskih mož, namreč nacionalno zedinjenje vseh Jugoslovancov».³⁸ Tudi on si je zaslužil spomenik in v njegovo čast so enega postavili v Ljubljani. Izdelavo spomenika so zaupali najslavnejšemu slovenskemu kiparju, Lojzetu Dolinarju, ki je bil na javno naročilo za postavitve spomenika v Ljubljani dobro pripravljen, kajti že ob naročilu spomenika za kralja Petra je izdelal natančno študijo takšnega kipa. Mnogo let je skrbno proučeval podobo konja, poskušal ustvariti njeno popolno harmonijo z jezdecem in izdelati natančen kalup. Kljub temu da je kip slogovno sledil že zastarelim evropskim modelom, so ga vsi občudovali. Z višino šestih metrov na štirimetrskem podstavku je postal s svojo velikostjo in umetniško vrednostjo 'največji monument v slovenskih krajih'.³⁹ Novi spomenik z jezdecem na konju je vzbudil veliko navdušenje. Tako je denimo Martin Benčina napovedal:

Aleksander I. Zedinitelj (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

»Tako ni dvoma, da smo z Dolinarjevim spomenikom kralju Aleksandru I. dobili Slovenci umetnino takih kvalit, ki bo še poznim zanamcem zgovorno pričala o stvariteljskih silah slovenskega naroda, bodočim zgodovinarjem pa, ki bodo v ohranjenih likovnih dokumentih pazno zasledovali našo lastno nacionalno noto, govorila o živi zvezi našega umetnika s celokupnim utripanjem našega narodnega življenja.«⁴⁰

Spomin na določene zgodovinske osebe in njihova dejanja po eni strani govori o obstoju skupnosti v času in prostoru, tj. o obstoju naroda, na drugi pa priča o moči in dosegu določenega političnega vpliva na nekem področju. Kralj Aleksander na konju je simboliziral stabilnost in varnost nacionalnih meja, kar je nekatere napeljalo k razmišljanju o postavitvi podobnega kipa v Mariboru, ki bi varoval severno mejo. 9. oktobra 1934 so Aleksandra I. v Marseillu ubili v atentatu. Sporočilo odbora za postavitve spomenika, ki so ga naslovili na vse Slovence in objavili 1. decembra 1934, se je glasilo:

»Temu vzponu naše volje, temu poveljanju našega imena in tej preizkušeni in poživljeni veri hočemo dati viden izraz in trajno sled s tem, da postavimo Njemu v Ljubljani in Mariboru dostojen likovni spomenik... njegova zunanja podoba, vklesana v trdo gmoto marmorja in bron, pa naj bo znamenje zmage nad uničujočo močjo Smrti. V Ljubljani, v tretjem prestolnem mestu države in glavnem mestu Dravske banovine, ki veže in spaja vse žile našega kulturnega in gospodarskega izživljanja naj bo odsev in odraz z Njegovo pomočjo izvojevanje svobode, ki je sprostila vso prej po tuji sili potlačeno rast vse te naše dejavnosti. V Mariboru, v tem nekdanjem nam ugrabljenem in s silami vsega naroda spet osvobojenem taboru ob naši severni meji, pa naj bo večni stražar, v čigar varstvu bo svobodni narod lahko mirno užival blagoslovljeni plod svoje rodne zemlje. In naj bo tudi opomin: Tu ni prehoda!«⁴¹

Spomenik kralja Aleksandra I. na konju so odkrili 6. septembra 1940. V letu postavitve spomenika viteškemu kralju se je Evropa že znašla

³⁸ M. Maleš (ured.), Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani. Odbor za postavitve spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani, Ljubljana 1940; str. 7.

³⁹ Prav tam, str. 19.

⁴⁰ Prav tam, str. 20.

⁴¹ Prav tam, str. 21.

v novi vojni. 6. aprila 1941 so sile Osi brez opozorila iz več smeri napadle Kraljevino Jugoslavijo in kmalu dosegle kapitulacijo njene vojske. Napadalci so si razdelili okupirano Jugoslavijo. Slovensko ozemlje je bilo razdeljeno med tri okupacijske sile (Nemčijo, Italijo in Madžarsko), medtem ko je bila prestolnica Ljubljana v italijanski coni. Čeprav presenečeni nad 'visoko ravnjem' kulture, ki so jo našli, so Italijani na precejšnje nezadovoljstvo njenih prebivalcev menili, da je Ljubljana premajhna za kip jezdec na konju. Visoki komisar Emilio Grazioli je skušal osebno pomiriti predstavnike slovenskih političnih krogov, ki so bili navzoči na zasedanju njegovega sveta, rekoč, da bodo spomeniki 'srbskim' kraljem kot 'umetniška dela' našli svoje mesto v muzeju.⁴² Italijanske oblasti so oba spomenika poleti 1941 dejansko tudi odstranile. Svoje 'kulturno poslanstvo' so opravili zelo natančno: neke noči v avgustu so razrušili podstavek Aleksandrovega spomenika ter kamenje in grušč odpeljali s tovornjakom.⁴³ Občutke, ki so jih ob tem dejanju imeli prebivalci Ljubljane, je zabeležil sodobnik v svojem dnevniku:

»Če bo stvar še kdaj aktualna, se ne ve. A s tem, da so ga podrli, so žalili slovensko čustvo, ne dinastično. Kip je bil lep in je služil kot okras. Bil je naš. Odstranitev je udarec za Slovence. Kaj jim je bil napoti? Ali bi ne bilo zanje lepše, ko bi ga s finim nasmeškom pustili v širokogrudni zavesti svoje moči in sile? Tako pa so nizko dejanje slabiča in zapravili poslednje simpatije.«⁴⁴

Po koncu vojne so spomeniki kraljem že sodili v zgodovino. Šele leta 1954 so na tedanjem Trgu osvoboditve, na mestu, kjer je nekoč stal Aleksandrov spomenik in kjer je *»praznina prav klicala po novem spomeniku«*, komunistične oblasti ob praznovanju pridobitve dostopa do morja na nizek betonski podstavek postavile ogromno sidro s slovenske obale.⁴⁵

⁴² Emilio Grazioli, *Notizie di carattere politico; III verbale. L'anno 1941/XIX, il giorno 3 luglio, alle ore 10.30, nella sala delle riunioni dell'Alto Commissariato di Lubiana. Arhiv Republike Slovenije, Zbirka Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino, fasc. 1: Seje konzult (1941).*

⁴³ Makso Snuderl, *Dnevnik 1941-1945. Založba Obzorja, Maribor 1993; str. 108, 132, 140.*

⁴⁴ *Prav tam, str. 133.*

⁴⁵ Špelca Čopič, *Damjan Preloušek in Sonja Žitko, Outdoor sculpture in Ljubljana; str. 16.*

⁴⁶ David Gross, *Lost Time. On Remembering and Forgetting in Late Modern Culture. University of Massachusetts Press, Amherst 2000; str. 121, 122.*

Minljivost brona in marmorja

Druga svetovna vojna je trajala dlje kot prva, toda njene posledice so bile podobne: ogromno mrtvih in ranjenih ter nove spremembe na geopolitičnem zemljevidu Evrope. Prvo Jugoslavijo, ki jo je medtem njeno prebivalstvo prepoznalo kot 'ječo narodov', je nadomestila nova država, ki je obljubljala končno razrešitev družbenih in nacionalnih problemov. Takšen ogromen podvig seveda ni bil mogoč brez novih junakov. Kot meni David Gross, je konec druge svetovne vojne vrgel slabo luč na manipuliranje države s preteklostjo, kajti nasilna dejanja fašizma in nacionalsocializma so pokazala, da *»prevelika politizacija preteklosti ni ravno cilj, ki bi ga veljalo poveljčevati«*.⁴⁶ Toda silogizem Georgea Orwella (*»Tisti, ki nadzoruje preteklost, nadzoruje prihodnost; tisti, ki nadzoruje sedanost, nadzoruje preteklost«*.) je premočno vplival na nove elite, ki so si na vse kriplje prizadevale včerajšnje zločince spremeniti v junake jutrišnjega dne. Posledica tega je bil razmah spominskega kiparstva z vrsto novih spomenikov narodnoosvobodilnemu boju in socialistični revoluciji. V bronu in kamnu je bila v mestu nesmrtnost ponujena trem velikanom tega obdobja: Josipu Brozu Titu (1892–1980), Borisu Kidriču (1912–1953) in Edvardu Kardelju (1910–1979).

Josip Broz Tito (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

Za objektivizacijo nacionalnega duha in prepoznavanje tistih, ki v narodu utelešajo ta duh, je potrebna trajna oblika, ki poudarja tako dolžino kot neprekinjenost trajanja. Bron in kamen sta morda sicer 'večna' materiala, toda njun rok uporabe je bil mnogo krajši od pričakovanega. Kot pravi Lewis Mumford, vzbujata ta materiala lažen občutek trajnosti in varljiv videz živosti. »Toda dejstvo je, da lahko zunanja podoba zgolj potrdi obstoj duhovnega življenja: ne more pa biti njegov nadomestek. Vsa življenjska prepričanja, vse življenjske želje in ideje je potrebno nenehno obnavljati od generacije do generacije: ponovno premisliti, ponovno pretehtati, ponovno hoteti, ponovno zgraditi, če naj trajajo.«⁴⁷ Spomeniki, ki naj bi trajali 'do konca človeške zgodovine' so preživeli samo pol stoletja. To kratko obdobje je bilo dovolj, da se je pokazalo, da je bila Titova Jugoslavija država, v kateri nacionalna in družbena vprašanja niso bila rešena. Kot vemo, je temu sledil razpad druge Jugoslavije in na njenem ozemlju je nastalo pet novih držav. V novonastalih državah so bili spomeniki nekdanjih junakov deležni posebne pozornosti. Radikalne spremembe političnega sistema praviloma povzročijo spremembe v simbolnem redu države, kar pomeni odstranitev simbolov starega reda in vpeljavo tistih, ki predstavljajo novo ideologijo in novo politično vodstvo. Tako je bilo eno prvih uradnih dejanj novega slovenskega vodstva odstranitev fotografij Josipa Broza Tita iz vladnih uradov; tudi njegovi kipi so bili hitro odstranjeni. Kip v naravni velikosti, ki ga je kipar Boris Kalin izklesal iz belega marmorja leta 1957, je stal v predverju slovenskega parlamenta do leta 1990, ko je bil preseljen v Mestni muzej. Znameniti kip maršala Tita v naravni velikosti, ki ga je naredil Antun Augustinčič leta 1947, čigar odlika je stal pred tedanjim Muzejem revolucije, je bil 1990 prestavljen na 'neznano lokacijo'.⁴⁸

Leta 1995 je dal mestni svet pobudo za odstranitev »spomenikov delavskega gibanja, NOV in socialistične graditve«. To bi sčasoma privedlo do odstranitve spomenikov Borisu Kidriču in Edvardu Kardelju, ki sta imela ključni vlogi v ko-

munistični revoluciji, »pod okriljem katere je bilo zločinsko pobitih na tisoče Slovencev«. Zagovorniki tega dejanja so poudarjali, da odstranitev teh dveh spomenikov ne pomeni njunega uničenja, ampak zgolj »odstranitev z mest, ki so javna površina«, in njihovo postavitve »tja, kjer se hrani zgodovina – v muzej«.⁴⁹ Sodobni slovenski pisatelj in pesnik Jože Snoj je na zasedanju mestnega sveta dejal, da je »treba spomenike zločincev in diktatorjev končno odstraniti z javnih prostorov in postaviti v muzeje v poduk zgodovinarjem in umetnostnim zgodovinarjem«.⁵⁰

Predlog za odstranitev Kardeljevega in Kidričevega spomenika je sprožil zelo živahno razpravo. Osrednji slovenski dnevnik *Delo* je za pisma bralcev uvedel celo posebno rubriko *Spomeniki da, spomeniki ne*. Številni pisci so se strinjali s predlogom, trdeč, da so »celo v nekdanji Sovjetski zvezi odstranili komunistične kipe Stalina in podobnih krvnikov«.⁵¹ Toda na drugi strani so 'takšnemu vandalizmu' mnogi vneto nasprotovali, posebej bivši partizani, ki so močno protestirali proti uničenju spomenikov svojim vojaškim vodjem. V zvezi z veterani Osvobodilne fronte je Niko Lukež zastavil naslednja vprašanja:

Boris Kidrič (Fotografija je iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana)

⁴⁷ Lewis Mumford, *The Culture of Cities*. Martin Secker & Warburg, London 1938; str. 435.

⁴⁸ Špelca Čopič, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko, *Outdoor sculpture in Ljubljana*; str. 26 in 154.

⁴⁹ Dimitrij Kovačič, *Del zgodovine sta Kardelj in Kidrič in ne njuna spomenika*; *Slovenec* 1996/86; str. 30.

⁵⁰ Nevenka Žolnir, *Usoda spomenikov Kidriča in Kardelja skoraj odločena*; *Delo*, 31. januarja 1996, str. 6.

⁵¹ Janez Stibrič, *Zbiranje podpisov proti rušenju spomenikov*; *Delo* 154/1996, str. 16.

»Ali sta Edvard Kardelj in Boris Kidrič zelo sporna zato, ker sta bila soustvarjalca in organizatorja Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki se je vključevala v antifašistični in antinacistični mednarodni demokratični boj na osnovi Atlantiske listine: za obstoj slovenskega naroda, za zedinjeno Slovenijo (program OF), z graditvijo slovenske države, s sklepi prvega slovenskega parlamenta, zbora slovenskih delegatov in odposlancev v Kočevju in nato z drugim zasedanjem Avnoja. Ali je zelo sporno, da je bil Boris Kidrič prvi predsednik slovenske vlade, in to v Ajdovščini, ki je bila takrat še pod Italijo?«

Zaključek

Paul Connerton (1989) je prepričljivo dokazal, da se kot pripadniki skupnosti ne pomnimo zgolj kot posamezniki, ampak tudi kolektivno. John Urry je kasneje (1996) razložil, da ljudje skupaj ne samo pomnimo, ampak tudi pozabljamo. Za Urryja je pozabljanje ravno tako družbeno strukturiran proces, kot je pomnjenje. Družbeni spomin pogosto določajo določeni artefakti, spomeniki itd. Tako postane postavitve spomenika osnova za pomnjenje in njegova odstranitev osnova za pozabljanje.⁵² Toda pomnjenje, kot pokaže de Certeau, »ni nekaj pasivnega, ni izguba, ampak dejanje, usmerjeno proti preteklosti.«⁵³

Ker glavni namen spomina »ni ohranjanje preteklosti, ampak prirejanje le-te za olepševanje in manipuliranje s sedanjostjo«,⁵⁴ lahko razumemo, da velike politične spremembe s sabo prinesejo spremembo simbolov. Veliko izjemo v Ljubljani predstavlja spomenik Napoleonu, pomnik »svetlega obdobja francoske okupacije« (1809–1813). Odkrili so ga leta 1929, ko Slovenija ni več pripadala avstroogrski monarhiji in ga lahko vidimo kot utelešenje nenehne napetosti med nespremenljivo podobo preteklosti, ki se ohranja v sedanjosti, in na drugi strani preteklostjo, s katero je mogoče manipulirati in jo spreminjati – z včerajšnjimi zločinci kot junaki jutrišnjega dne.⁵⁵ Na eni strani Ilirskega stebra je pozlačena bronasta glava, ki predstavlja Ilirijo, in na drugi Napoleonova glava ovenčana z lovorjevo krono. Na spodnjem delu so na vseh straneh vkleski, tudi z verzi Valentina Vodnika (ki je pred francosko okupacijo nenehno kritiziral Napoleona):

»Napoleon rezhe
Iliria ustan
Duh stopa v Slovenze
Napoleonov...«

21. junija 1929 je Slovenski narod pojasnil, zakaj se Slovenci, posebno prebivalci Ljubljane, še vedno spominjajo Napoleona in njegovih Ilirskih provinc:

»Nemški vladni sistem je pač dirigiral njih miselnost in njih čustvovanje. Ker so Nemci souvražili Francijo in še prav posebno Napoleona, so dobro vzgojeni Slovenci prav do prevrata ostali hladni napram Franciji, Iliriji in Napoleonu.«⁵⁶

V devetnajstem in dvajsetem stoletju je bil namen postavljanja spomenikov napraviti iz nevidnega vidno in iz neobstoječega obstoječe: slovensko zgodovino. Čeprav so javne spomenike v Ljubljani vedno znova izrecno proglašali za sredstvo, s katerim se spominjamo zgodovinskih oseb in dogodkov in so se elite dobro zavedale moči spomina, so se ravno tako zavedale tudi premoči pozabe. Ker se protagonisti političnih sprememb niso bili zmožni ali pripravljeni soočiti z njimi, so spomenike preteklih obdobj redno uničevali. Javni spomeniki so bili za njih zgolj orodje, s katerim je mogoče prikazati slovensko zgodovino kot linearno in jasno zgodbo, ki veže sedanjost z mitično preteklostjo. Z izkoriščanjem preteklosti za doseganje lastnih ciljev v prihodnosti so preteklost prikazali kot boj med dobrim in zlim, vse s točno določenim namenom.⁵⁷ Po tem scenariju današnji junaki (*»mi smo kot oni«*), ki so jih prinesle politične spremembe, niso samo nadomestili starih kot včerajšnjih zločincev (*»mi nismo kot oni«*), ampak so tudi izganjali spomine na dotlej slavna obdobja. Ko se je končala prva svetovna vojna, so bili tako v Ljubljani odstranjeni vsi spomeniki, ki so izražali avstrijsko domoljubje. Med drugo svetovno vojno so bili uničeni spomeniki, ki so izražali jugoslovansko domoljubje. In končno, po razglasitvi neodvisne republike Slovenije se je nova oblast znebila Titovih spomenikov. Danes tako noben javni spomenik ne priča o zgodovinskih povezavah Slovenije z Avstrijo ali Jugoslavijo.

Prevedel: Simon Zupan

⁵² John Urry, *How societies remember the past*; str. 49, 50.

⁵³ Michael de Certeau, *Heterologies. Discourse on the Other*. Manchester University Press, Manchester 1986; str. 3.

⁵⁴ David Loewenthal, *The Past Is a Foreign Country*; str. 210.

⁵⁵ Prim.: David Middleton and Derek Edwards (eds.), *Collective Remembering*. Sage, London 1990; str. 8.

⁵⁶ Platon, *Napoleonov spomenik v Ljubljani*; Slovenski narod, 21. junija 1929, str. 2.

⁵⁷ J. H. Plumb, *The Death of the Past*. Macmillan and Co., London 1969; str. 98.

Zusammenfassung

DIE MACHT DES ERINNERNS, DIE ÜBERMACHT DES VERGESSENS

Die Geschichte der 'nationalen Denkmäler' in Ljubljana

Der Zweck der Errichtung von Denkmälern im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert war, aus dem Unsichtbaren das Sichtbare, aus dem Nichtexistierenden das Existierende zu machen – die slowenische Geschichte. Obwohl die öffentlichen Denkmäler in Ljubljana immer wieder ausdrücklich als Mittel bezeichnet wurden, um an historische Persönlichkeiten und Ereignisse zu erinnern, und sich die Eliten der Macht der Erinnerung wohl bewußt waren, waren sie sich ebenso der Übermacht des Vergessens bewußt. Weil die Protagonisten der politischen Veränderungen zu einer Konfrontation mit den Denkmälern vergangener Perioden nicht fähig oder bereit waren, zerstörten sie sie. Öffentliche Denkmäler waren für sie nur ein Werkzeug, mit dem die slowenische Geschichte als lineare und klare Erzählung dargestellt werden kann, die die Gegenwart mit der mythischen Vergangenheit verbindet. Mit der Ausnützung der Vergangenheit zur Erreichung eigener Ziele in der Zukunft wurde die Vergangenheit als Kampf zwischen Gut und Böse dargestellt, alles mit einer bestimmten Absicht. Gemäß diesem Szenario ersetzten die heutigen Helden („wir sind wie sie“), die die politischen Veränderungen mit sich brachten, nicht nur die alten Helden, die Verbrecher von gestern („wir sind nicht wie sie“), sondern trieben auch die Erinnerung an bis dahin ruhmreiche Zeiten aus. So wurden nach dem Ersten Weltkrieg in Ljubljana alle Denkmäler entfernt, die österreichische Heimatliebe zum Ausdruck brachten. Während des Zweiten Weltkrieges wurden jene Denkmäler zerstört, die jugoslawische Heimatliebe ausdrückten. Und nach der Proklamation der unabhängigen Republik Slowenien entledigten sich die neuen Machthaber schließlich der Denkmäler Titos. So zeugt heute kein öffentliches Denkmal von den historischen Verbindungen Sloweniens mit Österreich oder Jugoslawien.

Damir Globočnik

RIČET IZ ŽABJEKA

Satirični listi predstavljajo časnikarsko podvrst, zato se v njih objavljeni prispevki praviloma uvrščajo med trivialno literaturo. Vloga satirične periodike v javnem in političnem življenju pa vseeno ni bila nepomembna. S pomočjo satiričnih besedil in karikatur so namreč lahko komentirali in opozarjali na politične in druge dogodke, predstavljali vidne osebnosti ipd. Pogosto so izhajali celo v večjih nakladah kot časniki. Omenjenih dejstev se je zavedala učinkovito organizirana avstrijska cenzura, ki je v drugi polovici 19. stoletja v enaki meri kot slovenske časnike spremljala tudi satirične liste. V prvem letu izhajanja sta bila zaplenjena prva slovenska satirična lista, ljubljanski *Brencelj* (1869–1875, 1877–1886) in tržaški *Juri s pušo* (1869/1870), njuna urednika pa sta se morala zagovarjati pred porotnim sodiščem.¹

V 10. št. *Brenclja* z dne 19. junija 1869 sta bili pod naslovom »Mameluška deca pod vodstvom svojega stotnika gre nekam krompir pobirat – in ga nese na hrbtu domu« objavljene karikaturi, ki sta namigovali na pretep slovenskih kmetov s turnarji na Jančah maja 1868.² Na prvi karikaturi so se »mameluški« otroci (op. *mameluk*: kdor slepo, suženjsko uboga, zaslepljenec, nekritičen privrženec, podrepanik) veselo podali na izlet pod vodstvom renegata Karla Dežmana, ki si je

na znamenite »proklete grablje« (Dežmanov simbol, po njegovi pesmi »*Proklete grablje*«, objavljeni v Bleiweisovem Koledarčku slovenskem za leto 1855) obesil izvod Laibacher Tagblatta (Dežman se je tudi v resnici udeležil izleta Ljubljanskega turnarskega društva na Janče). Na drugi karikaturi pa je Dežmanova družčina pokazala podplate nasmejanim slovenskim kmetom, ki so zasegli nenavadno nemškutarsko zastavo.

Zaradi karikatur in dveh prispevkov »*Zopet dolg nos!*« in »*Turniček II. in III.*«, ki naj bi jih napisal Fran Levstik (1831–1887), je državni pravdnik 21. junija 1869 odredil zaplembo celotne

¹ V prispevku je nantizane nekaj gradiva o zaplembah *Brenclja* in porotnih obravnavah njegovega urednika. O porotni obravnavi urednika *Jurija s pušo* Gašparja H. Martelanca (1829–1884) delno govori prispevek: D. Globočnik, »*Juri s pušo bo imel prav železno dušo*«, *Primorska srečanja*, 1998/208–209, str. 604–608.

² Izlet turnarjev (članov nemškega telovadnega društva Turnvereina) na Janče 23. maja 1869 se je spremenil v enega najhujših izgredov med Slovenci in Nemci. Kmečki fantje z Janč so prepodili turnarje in jim zasegli zastavo. Nemci so se za pontižanje maščevali. Iz Ljubljane so na pomoč priklicali oddelke orožnikov in četo vojakov, ki so se spravili na slovensko prebivalstvo v Vevčah. Nek vojak in orožnik sta zverinsko ubila slovenskega vojaka, ki je bil takrat v Vevčah na dopustu. Leta 1870 je bilo 30 Slovencev iz Janč obsojeno zaradi hudodelstva in javnega nasilja na visoke zaporne kazni, morilci slovenskega vojaka niso bili kaznovani.

Mameluška deca,

poč vodstvom svojega stotnika gré nekam krompir pobirat in ga nese na hrbtu domú.

naklade Brenclja (1000 izvodov). »To številko je državno pravdníštvo djalo pod pečat, še preden je izšla in deželna sodnija je z odlokom 22. junija potrdila konfiskacijo ter začela se je preiskava zoper urednika g. Alešovca,« je zapisal Slovenski narod.³ Urednik Brenclja Jakob Alešovec (1842–1901) je dal natisniti novo 10. št. satirnega lista. »Ker je bila omenjena številka 'Brenceljna' policiji tako všeč, da jo menda še vedno prebira, pošlje se častitím naročnikom nov iztis, se vé da, brez tistih sestavkov in podob, katerih so se vstrašili ljubljanski liberaluhi.« V njej je objavil dopis deželnega sodišča o zaplembi Brenclja z dne 22. junija 1869.⁴

Levstik in Alešovec sta si prišla večkrat krepko navzkriž. Anton Slodnjak meni, da je edina verjetna razlaga Levstikovega sodelovanja z Alešovcem, »da je pač hotel izkoristiti v tem času vsako priložnost, da pove katero gorko kranjskim Nemcem in nemškutarjem.«⁵ Levstik je nato oba prispevka (morda sta bila mišljena za tržaški satirni list Juri s pušo)⁶ nekoliko predelal in ju pod naslovom »Jurijčkova pridiga« in »Dunajska romarja« objavil v Slovenskem narodu, v prvotni obliki sta bila objavljena tudi v 16. št. Brenclja (1869/77).

»Včerajšnji 'Brencelj' je pograbljen. Bilo je že natisnega 600–700 listov ter nekoliko raznesenega po mestu, in tudi dolžni odtiski so bili

položeni pod uradove, ko pride s pomočjo v Blaznikovo tiskarnico [op. ljubljanski tiskar Jožef Blaznik (1800–1872)] komisar g. Haring ter delo prepové ter stavek zapečati. Lovili so ga po ulicah, iskali in prepovedovali tudi pri g. Hohnu [op. ljubljanski knjigarnar Edvard Hohn] in Kleru [op. ljubljanski knjigarnar Klerr], kjer se navadno razprodaja. Sledili so za njim celó po kavarnah. Da je g. Alešovcu to pridobilo kacic 200 naročnikov več na 'Brencelj', o tem ni dvojiti, kajti že včeraj so si ljudje otéte liste skrivaj po 30 kr. prodajali.

In zakaj je pograbljen? Prinesel je na zadnji strani podobo, kako mameluški otroci gredó korun (krompir) pobirat. Njihov vodja je genral Dežman v turnarski obleki, na traku nese botanško pušico [op. botanična pušica oziroma puščica: škatlica za hranjenje manjših predmetov, namig na Dežmanovo delo na botaničnem področju] z napisom: Dežmanovo maslo [op. mišljeno je najbrž »maslo nemške kulture«, Alešovec ga večkrat omenja v povezavi z Dežmanom], ter na prokletih grabljah na mesti zastave drži svoj mogočni 'Tagblatt'. Za njim ponosno korakajo

³ Po: Iz Ljubljane, 25. sept. (Izu. dop.), Slovenski narod, 1869/115.

⁴ Jakob Alešovec, Bralcem, Brenclj, 1869/10.

⁵ Po: Anton Slodnjak, Opombe k: Fran Levstik, Zbrano delo, Deveta knjiga, Politični spisi II, Ljubljana 1962, str. 521.

⁶ Po: Misifikacija, Slovenski narod, 1869/83.

otroci v razklanih hlačicah, oblastno bobnajo in v rokah resno sučejo lesene sabljice. A tik te podobe je druga, kako korun na hrbtu domu nesó. Mameluki so jim vzeli proklete grablje s 'Tagblattem', otroci v begu padajo, Dežman teče, da ima stegno od stegna pol ure daleč, botanska púšica nima več napisa, zgubljen je okrogli klobuček, kterege je pobral in ga poleg Dežmana v hitrem teku nese znani dr. Keesbacherjev koder [op. ljubljanski zdravnik Fritz Keesbacher oziroma Kasmacher (1831–1901), na karikaturah in naslovni vinjeti Brenclja upodobljen s psičkom]. – Zdaj vidiš, dragi 'Slovenski Narod' kaj o vihnarnih dobah tebe čaka v policijski Ljubljani, kamor bi se tako rad preselil! O tem hočemo še več govoriti, kader bode prilika. – Šaljivi listi vsega sveta nosijo v smešnih podobah papeža, kardinale in škofo, kralje in cesarje, Beusta, dr. Jiskro [op. notranji minister dr. Karl Giskra] in vse ministre, celó bogoslužna opravila, kakor obnašanje (procesijo) sv. rešnjega telesa itd., pa jih nikdo ne ustavlja, a ubogi 'Brenclj' je ustavljen zaradi prvega policijsta ljubljanskega mesta, g. Dežmana! Slava nemškutarski liberalnosti, iz ktere, kakor igle iz ježa, molé bajoneti, vojaške, žandarske in policijske sablje!»⁷

Državni osnovni zakon iz decembra 1867 je določal, da vsi tiskovni prestopki in pregreški sodijo pred poroto.⁸ Porotna obravnava proti Jakobu Alešovcu naj bi bila celo prva porotna obravnava v Ljubljani.⁹ Ljubljansko sodišče jo je zato imelo za vzorčni primer tovrstnih obravnav. V pričakovanju, da jo bo javnost spremljala z velikim zanimanjem, se je nanjo skrbno pripravilo. Poročevalec Slovenskega naroda z obravnave je bil Fran Levstik.

Porotna obravnava se je začela 25. septembra 1869 ob 11. uri in nadaljevala med 17. in 19. uro. Vodil jo je »deželne sodnije prvosednik« g. Lušin (Luschin), ki je bil podpisan tudi pod obvestilo Alešovcu o zasegi Brenclja, »prisednika« sta bila svetovalca gg. Grčar in Perko. Porotniki so bili gg. Tambornino, Maurer, Pakič, Auer, Perdan, Lukman, Gregorič, Winkler, Ničman, Šober, dr. Kovač in Hartman.¹⁰ Obtoženca je zagovarjal dr. Radoslav Razlag (1826–1880). Obravnava je potekala v slovenskem jeziku, le obtožnica je bila v nemščini, »in sicer, kakor se je reklo, ker vrednik zna tudi nemški«. »Tudi prvosednik g. Lušin se je časi rad v nemški govor zapustil, akoravno mu slovenščina teče prav gladko,« je v Slovenskem narodu poudaril Levstik.

'Prvosednik' sodišča je najprej pozdravil porotnike in jim razložil velik pomen njihovega dela. »Podoben je bil njegov govor prav lepi 'pridigi' in slišali smo enekrati, da 'hudobija' mora se kaznovati, ker to je Bogu ljubo i. t. d.« Porotniki so prisegli v slovenskem jeziku, da bodo sodili po najboljši vesti: »Prisežem, kakor gotovo naj mi Bog pomaga.« Sledilo je branje obtožnice. V članku Zopet dolg nos je ljubljanski državni pravdnik g. Ernest dr. vitez von Lehmann našel zasmehovanje in zasramovanje članov ljubljanskega občinskega odbora in župana, zlasti ker se jim očita, da so na Dunaj poslali lažnjivo spomenico, označeno v Brenclju za »prismojene čenče in blebetanje«. – »To ni več kritika, timveč hudobno v nič devanje občinskega zbora in njegovega sklepa in se ima kaznovati kot pregrešek po §. 300. [op. § 300 kazenskega zakona iz decembra 1862]«. Tudi članek Turniček II. in III. zasramuje ljubljanskega župana dr. Josefa Suppana, 'srdit'ga lib'raluha', in njegovega tovariša, 'nemškutarskega duha' Poproviča (ljubljanskega mestnega odbornika in advokata dr. Pfeffererja, udeleženca izleta turnarjev na Janče), katerima se podtika, da sta šla na Dunaj prosit, »naj hitro priklene slo-

⁷ Iz policijske Ljubljane, 20. julija. (Izv. dop.), Slovenski narod, 1869/72.

⁸ Poroto je predvidevala ustava iz leta 1848. Samo za tiskovne delikte jo je vpeljal cesarski patent 14. marca 1849 in urejal kazenski procesni red z dne 17. januarja 1850. Cesarski ukaz z dne 11. januarja 1852 je poroto odpravil. Poroto je ponovno predvidel državni osnovni zakon o sodniški oblasti z dne 21. decembra 1867 pri hudodelstvih, za katere so predvidene težke kazni in jih bo imenoval zakon, ter pri političnih in tiskovnih hudodelstvih. Poroto za tiskovne delikte je vpeljal zakon z dne 9. marca 1869, uredil pa Kazenskopravni red z uvodnim zakonom, zakon o začasnih ustavitvah porot ter zakon o sestavljanju imenikov porotnikov, ki so bili sprejeti 23. maja 1873 (Po: Jelka Melik, »Subjekti kazenskega postopka«, Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929, Ljubljana 1994, str. 27).

⁹ Leta 1850 je bila v Celju prva porotna obravnava v Avstriji (Po: Andrej Studen, Prva porotna obravnava v Avstrijskem cesarstvu, Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860, Ljubljana 2001, str. 392).

¹⁰ Porotno sodišče sta sestavljala sodni zbor oziroma sodni dvor (trije sodniki) in porotni zbor oziroma porotna klop (12 porotnikov). Porotniki so bili lahko moški starejši od 30 let, med pogoje sta sodila tudi premoženjski in izobrazbeni cenzus. Na podlagi teh pogojev so sestavili občinske sezname porotnikov (prvotni imenik, Urliste), ki so jih predložili okrajnim glavarjem. Ti so jih pregledali in označili osebe, ki naj bi bile za porotnike posebej primerne. Imenike so nato predložili predsednikom zbornih sodišč prve stopnje. Tu je posebna komisija na osnovi prvotnih seznamov sestavila letni imenik porotnikov za območje določenega okrožnega ali deželnega sodišča. Imenik je bil sestavljen iz dveh delov: iz glavnega in dopolnilnega imenika. Na javni seji, ob navzočnosti dveh

venski se pes».¹¹ Članek »tedaj ni samo zasramovanje župana in zbora, timveč tudi sovraživost zoper narodnosti, ki se ima kaznovati po §. 302.« Karikatura Mameluška deca gre nekam krompir pobirat in ga nese na hrbtu domu v zasmehljivi obliki prikazuje žalosten dogodek na Jančah in skuša opravičevati to 'nepostavno' dejanje. »Te besede pomenijo blizu toliko: kar so iskali, so dobili, in kar so dobili, so zaslužili. (Tako si je namreč g. državni pravdnik zgoraj navedeni stavek prestavil v nemščino. Ali ni to na tanko predstavljeno? – Pis.) To opravičevanje pa je pregrešek in se kaznuje po §. 305. Zatorej toži državno pravdnništvo g. Alešovca kot odgovornega vrednika zaradi imenovanih treh člankov.«

Predsednik je prebral prvi članek, ki ga je razdelil tudi porotnikom. Začelo se je zaslišanje obtoženca. Alešovec je med drugim povedal, da list izhaja dvakrat mesečno brez kavcije. Omenjene članke je pisal sam in jih sam izročil v tiskarno, podobe je naročil na Dunaju. List ima naklado 1000 do 1200 izvodov, njegova naloga je zabavati predvsem preprosto ljudstvo. »Odgovornost vrednika gre le za to, kar piše in si sam misli, ne na to, kar si kdo drug pri tem misliti more. Imena predstavljati in ves smisel predrugačevati ne gre, vzeti se mora kakor je pisano. Poprovič n. pr. se ne more predstavljati g. dr. Pfefferer itd. Zatoženec pove smešnico od krojaškega učenca, ki je nesel suknjo namesto Frölichu na dunajski cesti Veselu v Trnovo, misleč da Frölich ali Vesel je vse eno. (Smei med poslušalci. Prvosednik hudo zavrne občinstvo, da tu ni prostor smijati se.) Poprovič se ni oglasil, kar pa spomenico zadeva, je zaslužila ostro grajo, ker je bila res lažnjiva, kar se bo dokazalo. Kar se tiče besede 'slovenski pes', vendar ne bo nihče mislil, da bi bil 'Brenclj' tako imenoval Slovence! Ravno tako ne bo nihče besed 'gre krompir pobirat itd.' tako predstavljaj, kakor jih je državni pravdnik. Kdo je pač državnega pravdnika učil predstavljati?«

Priči tiskar Blaznik in stavec Meier nista povedali nič bistvenega. Na zahtevo dr. Razlaga so prebrali spomenico občinskega zbora, ki je spodbudila Brencljeva članka. Državni pravdnik dr. Ernest Lehmann je pozdravil porotnike in razvijal svojo 'ustno zatožbo', ki se je popolnoma ujemala s pismeno.

Tudi dr. Razlag je nagovoril porotnike, ki so se po 18 letih znova zbrali na porotni obravnavi. »Vezani ste le na svoje prepričanje, in obžalujem le, da morate za podlago svojega prepričanja je-

mati postaviti iz časov največjega absolutizma. Potem navaja izglede družih enacij humorističnih listov, ki tudi kritikujejo občinske in drugih zborov sklepe. Spomenica je bila res prenatlena stvar in je imela mnogo, kar se pozneje ni opravičilo. Govornik ugovarja bistroumno državnega pravdnika razlogom in omenja, da se žalibog res sliši celo od olikanih ljudi psouka 'slovenski pes.' Državni pravdnik je ugovarjal, zato je zagovornik še enkrat poskušal zavreči njegove razloge.

Naslednjega dne se je obravnava nadaljevala ob pol 10. uri zjutraj. Za uvod je predsednik Lušin napravil »kaj ginljivo, včasih malo dolgočasno in nepotrebno natančno pedantično 'pridigo', da bi razsvetlil srca porotnikov in jim pokazal pravo pot. Vprašanja sodnije glase se tako-le (se ve da v okrajšani obliki, ker so bila veliko bolj obširno zastavljena):

1. Ali je zatoženec kriv, da je v članku 'zopet dolg nos' občinski zbor in župana zasmehoval, zasramoval in s tem v nič devati skušal?

2. Ali je zatoženec kriv, da je skušal druge k zaničevanju zoper občinski zbor in zoper župana glede na njih uradovanje nadražiti?

3. Ali je zatoženec kriv, da je s pesmijo 'Turniček II. in III.' druge k sovražnostim zoper občinski odbor nagovarjal, spodbadal ali zapeljati skušal?

sodnikov in državnega pravdnika, so štirinajst dni pred vsakim zasedanjem z žrebom sestavili uradni (službeni) imenik štiridesetih porotnikov iz glavnega imenika in devetih nadomestnih porotnikov iz dopolnilnega imenika. Izmed njih so neposredno pred začetkom glavne obravnave ob navzočnosti sodnega zbora, tožilca, zasebnega udeleženca, obtoženca in njegovega zagovornika na nejavni seji sestavili porotni zbor. Za sestavo porotnega zbora je bilo potrebno vsaj trideset porotnikov, manjkajoče so nadomestili nadomestni porotniki. Najprej so opravili postopek izločitve tistih porotnikov, pri katerih je obstajal izključitveni ali odklonitveni razlog, nato je predsednik vlekel iz posebne posode lističe, na katerih so bila napisana imena porotnikov in jih bral. Obtoženec in tožilec sta za vsakega porotnika posebej izjavila, ali ga sprejmeta ali zavrne. Imela sta pravico zavrniti polovico tistega števila porotnikov, ki je preseglo število dvanajst. Če je bilo pričakovati dolgo obravnavo, je predsednik lahko določil, da se porotnemu zboru dodata še dva porotnika (Po: Jelka Melik, »Subjekti kazenskega postopka«, str. 28–29).

¹¹ Dr. Pfefferer in ljubljanski župan dr. Josef Suppan (nekdanji narodnjak Jožef Zupan) sta junija 1869 odnesla notranjemu ministru Giskri promemoriyo ljubljanskega občinskega sveta o vzrokih in krivcih dogodkov na Jančah in v Vevčah. Spomenica, ki je dolžila slovenske voditelje, agitatorje, duhovščino, profesorje in dijake narodnostnega ščuvanja, ni imela posebnega uspeha, ker je na Dunaju malo prej o dogodkih objektivneje poročal deželni predsednik Conrad (Po: Anton Slodnjak, Opombe k: Fran Levstik, Zbrano delo, str. 484).

4. Ali je zatoženec kriv, da je s podobo pod napisom 'Mameluška deca itd.' silovitosti od kmetov nad ljubljanskimi turnarji dne 23. vel. travna 1869 storjene, tedaj po postavah prepovedana dejanja, opravičiti skušal?»

Po 'pet četert ure trpečem' posvetovanju je višji porotnik g. Jožef Gregorič razglasil rzsodbo (za obsodbo bi bilo potrebno dve tretjine vseh glasov). Na prvo vprašanje so porotniki s 5 proti 7 glasovi odgovorili: 'nekriv', na drugo vprašanje 'nekriv' z 10 proti 2 glasovoma in na tretje vprašanje 'nekriv' z 11 proti 1 glasu. »Občinstvo zaklicalo je glasno 'Slava' in 'Živio', kar je mirnega g. prvosednika v tako grozovito jezo vgnalo, da se je bilo bati, da mu sape ne zmanjka. Grozil se je, da prihodnjič brez ustopnice ne bo smel nihče k obravnavi. In vendar bo očitna ino javna! Mislimo pa, da se g. prvosednikova jeza potolaži.« Na koncu je sodišče izreklo svojo rzsodbo, Alešovec je bil spoznan za nedolžnega.

»Tako se je končala prva porotna sodnija v Ljubljani v našo občno zadovoljnost in pokazala se je tudi pri nas dobra stran te naprave,« je sklenil Fran Levstik svoje poročilo o porotni obravnavi proti Alešovcu.¹²

Samo nekaj dni zatem, 29. septembra 1869, je potekala proti Alešovcu druga obravnava pred porotnim sodiščem, ki jo je za Slovenski narod znova spremljal Levstik. Tokrat se je Alešovec na sodišču znašel kot odgovorni urednik nemško pisanega političnega časnika za slovenske zadeve *Triglav* (1865–1870). Alešovec, ki je postal urednik Triglava, ko je bil dotedanji urednik Peter Grasselli obsojen na prestajanje zaporne kazni, naj bi bil kriv pregreška žalitve časti c. kr. vojske po § 491 in 493 kazenskega zakona. Predsednik sodišča je bil zopet g. Lušin, 'prisednika' svetovalca gg. Kozjek in Perko. Državni pravdnik in tožitelj je bil g. Ernest Lehmann, Alešovčev branilec dr. Razlag, porotniki pa: gg. Jožef Gregorič, Trdina, Gašpar Ahčin, Kastner, Streker, Franc Perles, Perdan, Remšak, 'marki' Gozani, Holcer, Tambornino in Koren. Obravnava se je začela ob 9. uri, nadaljevala ob 16. uri in zaključila ob pol sedmih zvečer.

Po nagovoru predsednika sodišča so porotniki prisegli. Predsednik sodišča je opominjal občinstvo, naj bo mirno in naj ne izraža zadovoljstva ali nezadovoljstva. Ker je bil Triglav pisan v nemščini, je obravnava potekala v nemškem jeziku. Pisma obtožnica zoper odgovornega uredni-

ka Triglava Alešovca je sporočala, da je s člankom *Wieder eine Turnfahrt*, objavljenim v 42. št. Triglava iz 1869, ki govori o izletu turnarjev na Janče, žalil c. kr. armado, kateri naj bi pri Kraljevem Gradcu primanjkovalo hrabrosti. »Pred kazino so namreč dne 23. maja zvečer, – kakor bo čitateljem še v spominu – nekteri oficirji napadli z golimi sabljami dva vinjena kmečka fanta, ki sta s zastavo slovenski pevajoči mimo prišla. Enega od teh, Hrastar po imenu, so hudo razsekali, da se je moral odpeljati v bolnišnico. Triglav, govoreč o tej stvari, pisal je v omenjeni številki: 'Ueberhaupt entwickelten die officiere der hiesigen garnison bei der ganzen affaire eine bravour, die man bei dem andenken an Königgrätz nicht erwarten sollte' (to se pravi: sploh so pokazali oficirji tukajšnje posadke pri celey tej homatiji tako bravuro (predrznost), kakor bi je ne bilo pričakovati pri spominu na kraljevi Gradec.) Posebno v teh besedah vidi državno pravdnštvo žaljenje časti c. kr. vojske, po §. 491 in 493, kajti pripisuje se v zasramovalnih izrazih c. kr. vojski zaničljiva lastnost, da jej je manjkalo poguma. Akoravno je Triglav te besede preklical po nagibu g. majorja Maierja, gledé na oficirje tukajšnje posadke, vidi vendar državno pravdnštvo v prej omenjenih besedah žaljenje vse c. kr. vojske, in je tedaj po dovoljenji vojnega ministerstva tožilo službeno samo od sebe, brez privatnega nagiba.«

Predsednik je prebral celoten inkriminirani članek, sledilo je izpraševanje obtoženca. »Jakob Alešovec, 27 let star, neoženjen, pisatelj, je izvršil na ljubljanski gimnaziji 6. razred in potem privarno študiral naprej, ter učil kot odgojitelj. Zdaj je pisatelj.« Na vprašanje predsednika sodišča, kako je prišel članek v pisarno in kdo ga je pisal, je Alešovec odgovoril: »Članka ntsem pisal sam. Dobil sem ga doma na svoji mizi. Pogledal sem samo napis, in ker mi je bil rokopis znan kot zanesljiv, in se mi je mudilo spisati še prvi članek lista, oddal sem ta rokopis tiskarskemu fantu, ko je prišel, kakor po navadi, po rokopise. Imena ne vem zdaj več, pa bi ga tako tudi ne povedal, ker je to navada pri vredništvi, da se ne izdajajo imena sodelavcev. Odgovornost prevzamem na-se. Rokopis sem sežgal, kakor po navadi.«

Predsednik sodišča je menil, da bi bilo rokopise bolj varno hraniti, Alešovca pa je vprašal, kdaj je bral članek in kaj je bilo s korekturo lista. Alešovec je odgovoril, da mu je šele naslednji

¹² Po: Fran Levstik, *Iz Ljubljane*, 25. sept. (Izv. dop.), Slovenski narod, 1869/115.

dan prijatelj pismeno sporočil, da ga išče major Maier, ki je na cesti ustavil že dva gospoda, misleč, da sta pri uredništvu Triglava. Tudi drugi prijatelji so Alešovca svarili pred oficirji, ki naj bi nekaj pripravljali. Alešovec je zato poslal po list v administracijo in prebral članek. Korektore sicer bere sam, vendar zadnjo stran, zlasti če je postavljena pozno, pusti stavcu. List ima okrog 450 naročnikov.

Predsednik je Alešovca opomnil, da je njegova *'postavna dolžnost'* paziti na to, kaj pride v list. Alešovec je omenil, da je popravek, ki ga je želel major Maier, objavil v naslednji številki. Mislil je, da je zadeva končana, ker je major dejal, da bo odstopil od tožbe, če bo popravek natisnjen.

Priča tiskar Jožef Blaznik ni vedela povedati ničesar, saj se nima časa pečati z rokopisi ali jih celo prebirati. Pri njem se tiskajo trije časopisi, torej ima ne glede na druge svoje posle že s tem dovolj opravka.

Nato so prebrali več uradnih spisov, med katerimi je bilo tudi dovoljenje c. kr. vojnega ministrstva za tožbo. Državni pravdnik dr. Ernest Lehmann je *'ustmeno zatožbo'* predstavil z veliko gorečnostjo, včasih s skorajda strastnim glasom, vsaj tako je pisal Slovenski narod: *»Zoper ta članek tožiti je moralo državno pravdnništvo iz lastnega nagiba, da brani čast in poštenje c. kr. vojske, kteri se očitajo tukaj neopravičene reči. Kmalu se bodo pred sodnijo razjasnile žalostne dogodbe 23. maja in pokazalo se bo, kako je bila ta stvar prav za prav. Objektivno bodo g. porotniki gotovo našli v tem članku žaljenje časti c. kr. vojske po §. 491 in 493. Nesreča, ki je zadela avstrijsko vojsko, pripisuje se, tako rekoč, oficirjem. Tukaj so bili hrabri proti neoboroženim, – hoče reči pisatelj članka – tam pa niso pokazali posebnega poguma. To je vendar zasramovanje vse vojske? V bombastičnih besedah potem poudarja g. državni pravdnik, kako mora razsrditi vsacega domoljuba tako obrekovanje vojske, ki ima v sebi vse narode, ki žrtvuje kri in življenje za dom in za cesarja! Tem bolj je tedaj kazni vredno tako žaljenje, ker ne meri samo na eno osebo, timveč na celoto. In kaj je bil vzrok? Kukav, nesramen pretep! (Eine erbärmliche, niedertrachtige Prügelei!) Ali bi se ne dale te besede deloma obračati tudi na znane dogodke pred kazino? – Pis.) Poglejmo nazaj v zgodovino, vedno neoskrunjena je čast in hrabrost naše vojske, in pripoznana celo od zmagovalnega sovražnika. Preverjen sem tedaj, da so g. porotniki popolnoma prepri-*

čani, da je v tem članku kazni vredno žaljenje c. kr. vojske.» Državni pravdnik je poudaril, da ne more verjeti Alešovcu, da članka pred natisom ni pregledal, kar naj bi pogojevalo urednikovo subjektivno krivdo. Njegov list ni velik in z njim nima toliko dela, poleg tega pa je bilo tedaj vse razdraženo zaradi omenjenih dogodkov, zato ni mogoče verjeti, da članka ne bi prebral. Državni pravdnik je vztrajal pri obtožbi glede osebne krivde obtoženca.

Alešovec je ponovno povedal, da članka ni prebral. Zagovor dr. Razlaga je bil naslednji: *»Treba je to stvar pregledati iz psihologičnega (dušnoslovnega) stališča. Žalostne dogodbe so bile po tem, da so vznemirjale, in posebno zaradi tega, ker so si stranke nasprotne. Beseda, v takej razburjenosti izrečena ali pisana, ne sme se soditi tako, kakor bi bila izrečena s hladno krvjo. Oficirji pred kasino, ne umeči našega jezika, bili so po drugih nahujskani na vinjena kmečka fanta, kar se ve da mora grajati. Razdraženost je bila velika, tedaj se ni čuditi, če je rabil Triglav' bolj ostre besede. S tem pa, da je govori o 'bravuri' ni očital vojski pomanjkanja hrabrosti. 'Bravura' je že posebna stopnja predrzne hrabrosti, h kateri pa ni zavezan tudi najpogumnejši vojak, ne sme se torej zamenjevati s hrabrostjo. V tem tedaj, da se vojaku očita pomanjkanje 'bravure', ni nič žaljivega. V subjektivnem oziru ni državni pravdnik čisto nič dokazal in izrekel le svoje mnenje. Če se je on oziral na to, da je list majhen in kazal na dunajske liste, je treba le omeniti, da je pri velicah dunajskih listih po več in dobro plačanih urednikov, ki se pečajo edino le z listom, kar pri Triglavu' ni. Tudi zanemarjenja potrebne pozornosti ne najdem, ker članek, kakor sem rekel, ni razžaljiv. Pričakujem tedaj za trdno, da porotniki spoznajo zatoženca nekrivega.*»

Državni pravdnik je ugovarjal, znova poudaril nizkotnost zasmehovanja (*niederträchtigkeit des hohnes*) in vztrajal pri osebni urednikovi krivdi, čeprav je ni mogel dokazati. Temu je ugovarjal zagovornik, nakar so razpravo preložili na popoldan.

Tudi v tej pravdi je g. Lušin *»govoril na srce porotnikom in jim razkladal na široko porotno postavo*«. Po predsednikovem govoru, ki je zopet trajal skoraj poldruugo uro, je sodišče porotnikom postavilo vprašanja: *»1. Ali je zatoženec kriv, da je v članku 'Wieder die Turnerfahrt' z besedami 'überhaupt entwickelten die offiziere' itd. (glej spredaj v zatožbi) c. kr. vojski, posebno*

pa c. kr. severni vojski, ki je bila v bitvi pri kraljevem Gradcu očital pomanjkanje hrabrosti, tedaj dolžil to vojsko zaničljive lastnosti?

2. Ali je obtoženec kriv, da je na gori omenjeni način razpostavil c. kr. vojsko javnemu zasmešanju?

Za primerljaj, da se ne potrdita ta-dva vprašanja:

3. Ali je članek, gori v 1. vprašanji naveden, sposoben, da bi dolžil c. kr. vojske, posebno pa c. kr. severno vojsko, ki je bila v bitvi pri kraljevem Gradcu, zaničljivih lastnosti, ali jo razpostavljaj javnemu zasramovanju?

4. Ali je zatoženec kriv, da je prezrl postavno pozornost pri natisu tega članka?»

Po enournem posvetovanju je višji porotnik Kastner predstavil odločitev porotnikov. Na prvo in drugo vprašanje so porotniki z 10 proti 2 glasovoma odgovorili, da Alešovec ni kriv. Odgovor na tretje vprašanje se je glasil, da Alešovec ni kriv, čeprav je tako menilo samo 5 porotnikov, 7 porotnikov pa je bilo prepričanih, da je Alešovec kriv. »Opomnimo še enkrat, da je za sodbo treba najmanj dve tretjini glasov« je poudaril Fran Levstik.

»Občinstvo je pozdravilo to razsodbo z dobro in živio-klici, in sodnija je spoznala zatoženca nedolžnega, ter ga odvezala od vseh sodnih stroškov. Upati hočemo, da ne bomo tako kmalu zopet imeli priložnost takoj obravnavi, ter da bode tudi slavnim državnim pravdnistvom prava resnična svoboda tiska po storjenih skušnjah

se malo bolj priljubila! Zastareli absolutistični kazenski paragrafi se nič kaj ne vjamejo več s svobodnim duhom našega časa, očiten dokaz temu so porotne obravnave v Gradcu, v Pragi, v Celji in zdaj tudi pri nas v Ljubljani.«¹³

Mreže avstrijske politične cenzure, v katere se je ujel Alešovec, so bile na posreden način upodobljene na karikaturah v Brencelju. Karikatura v 10. št. iz leta 1869 prikazuje Brencelja-Alešovca v Pajkovi mreži. Brencelj: »Šentaj! Vse pajkove mreže sem že predril, a ta se mi ne zdi pajčevina, ker je spletena iz 300 niti. Vidi se jih celo 305, pripetih s čudno ustvarjeno ključavnico. Ta drži!«¹⁴

»Paša ljubljanske okolice gospod« Johann (Jožef) Pajk (Pajek, Pajik), »po rodu sicer, kakor vsi pajki, najbolj srdit sovražnik 'Brenceljnovoga' roja«,¹⁵ je bil takratni policijski pravdnik v Ljubljani. Leta 1863 je tožil Levstika in Vilharja zaradi žaljenja časti. Tožba, povezana z Levstikovim člankom *Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost?*, je ustavila njun časnik *Naprej*. Levstik je bil obsojen na tri mesece zopora in kasneje oproščen, Vilhar na šest tednov, ki jih je moral presedeti.

14. št. Brencelja iz leta 1871 je zaplemba doletela zaradi prispevka *Pes in sodnik ali kako se je*

¹³ Po: Fran Levstik, Iz Ljubljane, 29. septembra. (Izu. dopis), Slovenski narod, 1869/116.

¹⁴ Namig na § 300 in 305 kazenskega zakona iz decembra 1862.

¹⁵ Jakob Alešovec, (brez naslova), Brencelj v lažnjivi obleki, 1869.

Johann Pajk

Jakob Alešovec

Brencelj 1869/10

gospod Čuček spekel. V njem je Alešovec komentiral ovadbo nemškega krojača Risterja zoper Slovence Križaja. Križaj je bil zaradi napada na Risterjev 'alter ego', 'jako majhno, pa sitno kroto' – njegovega psička (morda gre za 'ponočni hrup' na Velikem trgu v Ljubljani poleti 1869, o katerem je pisal Fran Levstik v Slovenskem narodu)¹⁶ obsojen na 6 dni zapor ali 30 goldinarjev denarne kazni, vendar se je pritožil na višje sodišče v Gradec, kjer so ovrgli obsodbo. V prispevku si je Alešovec privoščil tudi adjunkta (pomožnega uradnika na sodišču) Frana Čučka, ki naj bi se nalezil 'nemškutarskega duha' in postal »iskren častilec Dežmanovih 'prokletih grabelj' in principov«.¹⁷

»Ko storjo to od psa bo bral, / Od Risterja, t'ga žnidarja, / Od kunštnega t'ga šintarja, / Štediranga t'ga rihtarja, / Od graške rihte doftarja. – / Je rihtarja, ki urtelj bral, / Koj v svoje cajtenge not dal. – / Pa 'Brencelj' se je zmotil zló, / Vse čist' faleno je prišlo. / Je komaj 'Brencelj' drukan bil, / Je policaj ga že lovil / In rekel mu: Ti lump ti, stoj, / Zdej greš naravnost k riht' z menoj.«¹⁸

Razprava je potekala dva dni pred božičnimi prazniki. Tožitelj Fran Čuček naj bi odstopil od tožbe, ko mu je Alešovec zatrdil, da ga ni hotel žaliti.

Državni pravdnik in tožitelj je bil ljubljanski sodnik dr. Viktor Leitmeier.¹⁹ Tudi tokrat so bila znana imena porotnikov. Kot je zapisal Alešovec v *Odpriem pismcu gospodu Leitmeier–ju, stražniku javne varnosti v Ljubljani*, naj bi bili vsi porotniki razen treh 'zagrizeni nemškutarji', liberalci ali 'liberaluhi', kajti Leitmeier naj bi 'zavrgel' oziroma odklonil vsakega, »ki je količkaj po slovenščini dišal«. »Le eden je ostal, in še ta le, ker ga Vi niste mogli zavreči, ker Vam je sape zmanjkalo. Troje pa ste jih pustili, kateri ne umejo toliko slovenščine, da bi bili mogli slovenski priseči.«²⁰

Alešovec je imena porotnikov objavil v članku 'Brencelj' se je vjel, ki je podobno kot osmrtnice obrobjen s črnim trakom: »zlatarja na velikem trgu Peter Simonetti in Ferd. Maček, hišni posestnik blizu Križank Gašper Ahčin, hišni posestnik Korek Gallé, urar na starem trgu Eduard Kottek, trgovec na velikem trgu Korelj Karinger, trgovec v gledišnih ulicah Spiridon Peskiak, zlatar v 'zvezdi' Korel Tambornino, Kraschovitz Janez, bukvar na velikem trgu Lercher Juri, kavarnar France Pölzl ter trgovec na velikem trgu in narodnjak Janez Jamšek.«

»'Brencelj' je imel jako slabega zagovornika, namreč samega sebe, gosp. Leitmeier mu je nakladal butaro za butaro na ramo, videlo se je, kako bi rad 'Brenceljna' na Žabjek spravil. Govori, prosi, roti porotnike, se jim prilizuje in stori vse, kar bi utegnilo 'Brenceljna' potisniti na Žabjek.

Govoril je ušesom, ktera rade poslušajo ustavoverne govore, kajti razen treh so bili vsi hudi nemčurji. Toraj ni bilo drugače, kakor da so spoznali ubozega 'Brenceljna' krivega kaljenja javnega miru in Bog vé, česar še. Gospodu Leitmeierju je srce radosti skakljalo in da bi obtoženemu pokazal svojo ljubezen in sočutje, prosi sodnijo, da bi ga obsodila na 3 mesece na Žabjek, kjer je prav dober ričet.

Toda sodnija mu privoši le dva meseca in vsake 14 dni postni dan, da bi imel tako lepo priložnost, v samoti Žabjeka premišljevat, kaj premore pri nas 9 nemškutarjev in Risterjeva pasja krota.

To se je zgodilo dva dni pred prazniki in sicer ne na Kitajskem ali kje drugod, ampak v Ljubljani, kjer se šopirijo liberalci. Deveteri, kateri so obsodili 'Brenceljna', so vsi liberalci ali liberaluhi, to je, vsi govore, da bi se vpeljala večja svoboda, sodijo pa tako, kakor se vidi iz 'Brenceljnov' tožbe.

Potlej pa naj še kdo pride in reče, da je nemškutar hudobna zver, ktera bi vse Slovence rada raztrgala! Mu bom že jaz uro navil. 'Brencelj' na poti proti Žabjeku.«²¹

Sreča tokrat ni bila na Alešovčevi strani. Na 13 izmed 15 vprašanj, ki jih je porotnikom postavilo sodišče, so ti odgovorili, da Alešovec ni kriv, na dve vprašanji pa z devetimi glasovi proti trem, da je kriv. Sodišče je Alešovca zaradi motenja miru obsodilo na dva meseca zapor (namesto predlaganih treh mesecev), vsakih 14 dni je bil deležen posta, plačati je moral stroške kazenske obravnave.²² Alešovec se je na obsodbo ljubljan-

¹⁶ Po: Fran Levstik, *Iz Ljubljane*, 10. junija, Slovenski narod, 1868/31.

¹⁷ Po: Jakob Alešovec, (brez naslova), *Brencelj* 1871/14.

¹⁸ Jakob Alešovec, *Risterjev pes*, *Brencelj* iz Žabjeka, Ljubljana 1873, str. 24.

¹⁹ V *Brencelju* naj bi bil upodobljen na karikaturi Novomeška 'banda' pod vodstvom kapehika slavnega c. k. sodnijskega svetovalca Leitmayerja, gre prijatelju po ustavovernosti 'ofreht' delat (1873, št. 3 in 4). Leitmeier je bil ravnatelj filharmoničnega društva, ki je imelo nemški značaj.

²⁰ Jakob Alešovec, *Odpri pismice gospodu Leitmeier–ju, stražniku javne varnosti v Ljubljani*, *Brencelj*, 1872/1.

²¹ Po: Jakob Alešovec, 'Brencelj' se je vjel, *Brencelj*, 1871/24.

²² Po: *Novice*, 1871/52.

skega porotnega sodišča nameraval pritožiti, »ker vsi porotniki ne umejo slovenskega jezika in večidel komaj 'kranjsko špraho' lomijo, in ker zatoženi sestavek ni bil po priseženem sodniškem tolmaču in v onem duhu prestavljen, ki je šalam lasten.«²³ Morda je pritožbo poslal na višje sodišče na Dunaju.²⁴ Vendar nič ni pomagalo, na prestajanje zaporne kazni oziroma »zobat ričet, repo in kislo zelje«²⁵ »v prijetno samoto pušča-ve«²⁶ »dobrodelne hiše«²⁷ na Žabjeku, »kjer ne raste trava in ne cvetó rožice, pač pa obsojeni in še ne obsojeni 'nedolžni' v trojih in še več jezikih iz vsega srca – kolnejo«,²⁸ je moral oditi 6. oktobra 1872. Uredništvo Brenclja je začasno prepustil Andreju Velikonji. »(Gosp. Alešovec) je 6. dan t. m. zavoljo 'Brencljovega' članka o Risterjevem psu šel pokoro delat; sv. Miklavž ga bode še le oprostil zopora.«²⁹ V zaporu je imel kot politični zločinec boljši status kot drugi zaporniki (t.i. 'custodia honesta'). Kasneje se je hvalil, da je med prestajanjem dvomesečne zaporne kazni napisal kar devet iger.³⁰

V 18. št. iz 1872 je Brenclj objavil karikaturu *Pred Žabjekom 6. oktobra 1872*. Objokani Brenclj-Alešovec, ki ga je karikaturist narisal z odstriženimi krili, odhaja v Žabjek, »v one samotne, tihe, srečne prostore – srečne za tistega, ki mu ni treba v njih prebivati – kjer sicer muh ni, kjer ričet, zelje in repa v eni skledi bratovščino pijo, kjer se mi ni bati, da bi me kdo ukradel; dasiravno se tatov tam ne manjka...« Ob vhodu stojita krojač Rister in njegov pes, ki nosi Brencljeva krila. »Vzrok moje tihe sreče, Risterjeva pasja krota, naj podedva moje za zdaj mi pristrizene perutnice (glej podobo na zadnji strani); zato pa mu dam nalogo, da vsakih 14 dni, kedar imam zaradi njega post, kako klobaso ukrade ter jo meni pritira, da bo ričet bolj masten,« je zapisal Alešovec v 'testamentu'.³¹

Alešovec je iz zopora prišel 6. decembra 1872 (god krščanskega svetnika sv. Miklavža). V 23. št. Brenclja iz leta 1872 je sledila karikatura *Na sv. Miklavža dan*. Na skrajni levi se je 'Mladi Brenclj' (Tako se je imenovala posebna številka Brenclja, ki je izšla leta 1869 ob taboru v Vižmarjah. Alešovec z njegovim izdajanjem ni mogel nadaljevati, ker bi moral vložiti 1000 goldinarjev »varščine ali zastave za posebne potrebe c. k. pravdnika«.)³² razveselil prihoda sv. Miklavža, ki vodi za roko urednika Alešovca. »Vidiš 'Brencljček', ker si mi pridno molil, prinesel sem ti nekaj, kar nisem prinesel nobenemu drugemu otroku,« nagovarja Miklavž Mladega Brenclja. Jakob Alešovec se

Na sv. Miklavža dan.

na vseh karikaturah pojavlja kot pravi 'brenclj' z žuželčjim telesom in krili ter karikirano človeško glavo, zato so ga pogosto imenovali tudi Brenclj-Alešovec. Za Miklavžem in Brenclj-Alešovcem stoji parkelj (hudobec, peklenšček, hudič). »Foj, joj, ata, ata! Kaj pa oni črni mož za vami? Ali vas bo zopet vzel? Ali je po mene prišel?«, se je parkeljna z dolgim jezikom, rogovi in 'miklavževko' (šibo) v roki prestrašil Mladi Brenclj. »Nič se ga ne boj, za-te ne mara. To je parkelj, ki je nabasal porotnike v koš in državnega pravdnika seboj vzel,« mu zatrjuje Brenclj-Alešovec. Napis na košu, ki ga nosi parkelj, nam pove, da so v košu porotniki, ki so obsodili urednika Brenclja. Iz koša pravzaprav gledajo samo klobuki porotnikov, med katerimi so tudi cilindri, ki so v tem času veljali za simbol nemštva. Mladega Brenclja zanima, zakaj je parkelj vzel s seboj porotnike in državnega pravdnika. »Ham, ham! Moliti niso hoteli. Jih bom že jaz naučil. Ham, ham!«, mu je pojasnil kar sam parkelj.

»Precej po novem letu bo skuhal 'Brenclj' jako 'žmahtno' jed, kakoršne se je navadil kuhati na Žabjeku, namreč:

²³ Po: Novice, 1871/52.

²⁴ Po: Jakob Alešovec, (brez naslova), Brenclj, 1872/13 in Brenclj, 1872/15.

²⁵ Po: Jakob Alešovec, Posluhi!, Brenclj, 1871/14.

²⁶ Jakob Alešovec, (brez naslova), Brenclj, 1872/17.

²⁷ Jakob Alešovec, Volilci ljubljanske okolice!, Brenclj, 1869/12.

²⁸ Jakob Alešovec, Naročujte in plačujte!, Brenclj, 1880/11 in 12.

²⁹ Novice, 1872/41.

³⁰ Po: Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 628.

³¹ Jakob Alešovec, Moj testament, Brenclj, 1872/18.

'Ričet iz Žabjeka'.

Pristavljena k ognju je ta jed že, da le zavré, pa bo dobra, potem jo bo usak dobil za 30 kr. Ker je v nji skuhana Risterjeva pasja krota, bo gotovo jako mastna.

Kdor jo želi poskusiti, naj priloži naročnini 30 kr. in dobil jo bo po pošti. Zabeljena bo z blizo 30. novimi, jako smešnimi podobami.

Denar se pošilja najlaglje in najcenejše po poštnih nakaznicah (Postanweisungen).

Podvizajte se toraj, da si ga usak kmalu priklene, kajti kdor tega ne stori, se bo kesal, a prepozno bo.»³³

Graščak s Kalca Miroslav Vilhar (1818-1871) - Alešovec je bil nekaj časa učitelj njegovih otrok - je bil zaradi političnega časnika Naprej (1863) obsojen na zaporno kazen in 300 goldinarjev kazni, zavrlo obsodbe pa je izgubil tudi poslanski mandat. Vilhar je v spomin na bivanje v ljubljanskem preiskovalnem zaporu Žabjek v Zagrebu leta 1865 izdal knjižico humorističnih in zbadljivih verzov *Žabjanke (Žabe, Raki, Ribice)*. Med prestajanjem kazni se je dal tudi fotografirati.

Alešovec se je odločil svojo zaporno kazen izkoristiti pri svojem pisateljskem in časnikarskem delovanju, zato je podobno kot Vilhar izdal posebno knjižico, posvečeno Žabjeku - *»Ričet iz Žabjeka, kuhan v dveh mesecih in zabeljen s pasjo mastjo, Skuhal in osolil Jakob Alešovec, Ljubljana, 1873«*. Cena knjižice *Ričet iz Žabjeka* je bila 30 krajcarjev. Natisnila jo je Narodna tiskarna. Izšla naj bi tudi v nemščini (*Ritter Rieters Hund*).³⁴

»Kdor po svetu popotuje, lahko kaj pripoveduje, pravi nemški pregovor. Tim več pa zamore pripovedovati tisti, ki dva meseca sedi, ki ima toraj čas, premišljevat, ktere ga ne moti nepokojnost sveta, ki toraj dva meseca - procul negotiis [op. lat. daleč od poslovnega vrvenja] - z uso priležnostjo in mnogo časom ričet zoblje.

Taka se je godila meni, nježna vest porotnikov in dobrovoljna ljubezen slavne c. kr. deželne sodnije, ktere oko čuje zlasti nad Slovenci, da se jim kaj hudega ne zgodi, odločili sta me od moje navadne okužljive družine ter me zašili v kraj, kjer mi je bil svet tri sežnje dolg in poldrug seženj širok, in solnce temno obliče jetniškega nadzorika, zvezde pa molčeči biriči.

Ni drugače mogoče, kakor da taka okolica človeka navduši, da jame peti, žvižgati in posebno pisati, če prav mu piščalke ne dovoli 'hišni red'. Če

Žabjeka prijetna in podučljiva samota že navadne ljudi, morilce, ubijalce, tatove, goljufe, pretepače itd. omeči, kako bi mene ne bila, ki sem le 'javni mir kalil', in sicer tako, da sem moral dva meseca sedeti, predno je bil ta javni mir 'zopet čist'.

Zdaj je vse dobro, razkačena vest porotnikov potolažena, razžaljena deželna sodnija zopet dobre volje, javni mir čist in tudi jaz sem še živ, niso me snedli ne bolhe in ne sodniki, toraj smem biti tudi vesel, da me niso. Kedar je pa človek vesel, se mu razveže jezik, posebno, če je moral tako dolgo molčati, kakor jaz, ker z golo steno se ne dá govoriti. Mogoče, da jezik razvezan sem ter tja kaj neslanega čenča, mogoče, da ta 'ričet' komu ne bo ugodna jed, a premislite, da sem na Žabjek prišel, ker sem za sodnijo preslane jedi kuhar, toraj sem se učil na Žabjeku bolj neslano kuhati. Zato bo pa ta 'ričet' bolj zabeljen, ker se je v njem kuhala mastna Risterjeva pasja krota.

Poskusite ga! Dober tek!

*V Ljubljani po novem letu 1873.
Kuhar.»³⁵*

V prvem prispevku *Žabjek* Alešovec opisuje Žabjek - gostilnico, prenočišče, krčmo, hotel, odgojilnico, semenišče, samostan, bolnišnico, stradalnico... *»Žabjek! beseda neizrekljivega pomena, polna veselja za tistega, kdor jo le samo sliši, dišeča po biričih, preiskavnih sodnikih, deželni sodniji in deželnemu pravdnistvu, po vodeni prežganki, trdih cmokih, ričetu in hišnemu redu; hiša, kjer človek zgubi vse svoje pravice in postane številka, kjer se mude trdovratni grešniki, kjer ima ključ besedo in zvonec ukazuje in govori, kjer se z eno besedo 'sedi'.*

Kdo te je ustvaril? Bog gotovo ne, ker nam Mozes nič o tebi ne pove, hudič tudi ne, ker se križa boji, ti si pa ves prekrižan, tako da ni luknjice brez križa. Toraj so te morali ljudje sezidati in sicer v ta namen, da si varna shramba takim, ktere bi lahko hudič vzel; zato je toliko križev, da oni črni mož ne more do njih.»³⁶

Sledijo kratek opis Brenceljnovih vtisov v zaporu, *Risterjev pes* - *»Žalostno smešna, poduč-*

³² Po: Jakob Alešovec, Razglas, Brencelj, 1871/5.

³³ Jakob Alešovec, Pozor prijatelji!, Brencelj, 1873/1-2.

³⁴ Po: Dragoštin Lončar, Alešovec Jakob, Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1925-1932, str. 6.

³⁵ Jakob Alešovec, Nagovor, Ričet iz Žabjeka, Ljubljana 1873, str. 1-2.

³⁶ Jakob Alešovec, Žabjek, Ričet iz Žabjeka, Ljubljana 1873, str. 3.

na, resnična storja. (Z lepimi pildki ocirana.)«, ki v verzih opisuje Brenclj–Alešovčevo pot v Žabjek, »resnična povest iz sodnijskega življenja,« *Pravica – krivica, Riba in kmeta (Podučna povest v podobah), Podobe iz Žabjeka, Samotne misli zaprtega, pesem Slovo Žabjeku*. Pesmici *Risterjev pes in Riba in kmeta* sta opremljeni s karikaturami, *Podobe iz Žabjeka* so celostranske karikature, na katerih lahko prepoznamo predsednika deželnega sodišča dr. Lušina.

'Policajrat',³⁷ 'slavni konfiskovalec',³⁸ 'strah vseh slovenskih listov in hrustač slovenskih kupletov' policijski svetnik Anton Ahčin (Achtschin), »kteri je za slovenske liste tako vnet, da mu ni dosti eden iztis, timveč jih v porazumljenji z državnim pravnikom kar po sto in sto pobere, kedar se mu posebno žmahitni' zde«, je v štirih letih štirikrat zaplenil Brenclja³⁹ in z zadnjo zaplembo pripomogel k Alešovčevi obsodbi. Ahčin je bil sin ljubljanskega prijatelja pesnika dr. Franceta Prešerna. Rojen je bil leta 1812 v Višnji gori. Po dokončani gimnaziji 1824–1830 v Ljubljani in filozofiji je najverjetneje študiral pravo na Dunaju. Leta 1842, ko mu je umrl oče, je bil okrajni komisar v Št. Pavlu pri Preboldu. Upravitelj očetove zapuščine in varuh 19-letnega brata Karla je bil dr. France Prešeren (Ahčin je naveden med pričami v Prešernovi oporoki). Istega leta je bil Anton Ahčin na oklicih z Ano Herzum, hčerko Prešernovega prijatelja, glasbenega učitelja Andreja Herzuma in znamenito pianistko. Pozneje se je poročil z Avgusto Herzum (morda sestro Ane Herzum). Leta 1848 je bil aktuar okrožnega sodišča v Bovcu, 1849 v Tolminu, 1851–1856 policijski ravnatelj na Reki, 1856 policijski ravnatelj v Celovcu, 1868 policijski svetnik v Pragi, nato je bil dodeljen v službo v Trst, a je kmalu prišel v Ljubljano. Tu je bil v letih 1868–1874 tudi član Narodne čitalnice, »kjer se je strašno narodnega delal ter marsikomu priliznjenosti pravil. Toda bodi–si, da mu je bilo vino prekislo, bodi–si, da so ga ljudje tako spoštovali, da se nihče ni predrznil približati se mu, in je mož vsled tega večidel sam sedel, izostal je in sklenil, svojo ljubezen in navdušenost za domačo stvar, nad katero je svet dvomil, dejansko pokazati s svojo skrbjo za narodne časnike, zlasti za 'Slov. Narod' in 'Brencljna', ktere ga si je v štirih letih že štirikrat privoščil. Kdor je prav katoliški kristijan, gre vsaj po enkrat na leto k spovedi, kdor je prav policaj, mora vsako leto enkrat kaj konfiskovati, če tudi le zato, da se ne odvadi.«⁴⁰ Med leti 1869 in 1875 je bil policijski svetnik in časopisni cenzor v Ljubljani. Po upokojitvi 1875 se je preselili

v Gorico. Bil je komponist in spoštovalec Prešerna. Janez Trdina piše ('Gospodin Ahčin'), da je bil violinist, slikar in pesnik.⁴¹ Napisal naj bi dve slovenski igri.⁴²

»Gospod Ahčin je eden tistih 'stremeljev', ki še iz Bachove absolutistične dōbe v našo novo dōbo molé, toraj za dōbo svobode ali liberalizma, kakor je zdaj, kot nalašč. On ima strašansko rešpekt pred vsim, kar je na c. kr. stopinji više od njega, birokratizem mu je prirašen k srcu kakor goba k drevesu, on bi se rešpekta pred c. kr. deželnim predsednikom Auerspergom kar stajal in njegovo ime izreče le s trepetanjem. Gospod Ahčin ima dva očesa: prvo je obrnjeno zdaj na slovenske liste in kuplete, drugo na železniške družbe, kjer bi se dal tudi kak groš vjeti; oba pa se obračata po storjenem delu, namreč po konfiskovanji in zborovanji v železniških družbah do višjega njegovega predsedništva vprašajoča, je–li zapazilo njegovo gorečnost za dobro stvar, in če se še ne vidi od daleč kak križec, ki bi priletel na njegov frak. Tega se pa tudi po pravici sme nadejati, kajti kolikokrat je bila država že v nevarnosti in jo je on rešil s svojim bistrim pogledom in še bistrejšim umom, zapazivši v 'Slov. Narodu', v 'Brencljnu' ali v kakem kupletu prežečega sovražnika ktere ga je on potem z listom ali kupletom vred o pravem času konfiskoval. Bog ve, če bi Avstrija še stala, ako bi ne bilo gospoda Ahčina! /.../

Tak je tisti sloveči Ahčin, kteri tako marljivo skrbi za 'Brencljna', tak je postal v policijski službi in tak bo, dokler ne bo šel počivat po truda polnem delovanji za državo. In ker je gospod Ahčin tak, se ga je 'Brencljnu' treba ogibati, kajti očali g. Ahčina so – tako pravijo – zagledali že celó v jajcu kak las. Zavoljo teh očalov bi bilo najbolje, ako bi 'Brenclj' jel pikati Slovence, kakor 'Tagblatt', ali pripovedoval svojim bralcem nedolžne otroške pravljice, če že noče Auerspergov, nemškutarjev in decembrske ustave na vsa usta hvaliti. Zadnjič so ga zajeli, ker jim je to ustavo prestrgano narisal in ker je imela 'rešpektarjeva kuharica' prehud jezik. Kdaj ga bodo zdaj, se še ne vé, kedar pa Vam v roke ne pride, takrat je gotovo, da ga policija pohrusta, ker je vedno na-

³⁷ Fran Levstik, *Iz Ljubljane, Slovenski narod*, 1870/25.

³⁸ Jakob Alešovec, *Kaj gosp. Ahčin prepové, Brenclj*, 1873/5 in 6.

³⁹ Po: Jakob Alešovec, *Svojim prijateljem, Brenclj*, 1873/1–2.

⁴⁰ Jakob Alešovec, *prav tam*.

⁴¹ Po: Janez Logar, *Opombe k: Janez Trdina, Zbrano delo, Peta knjiga, Ljubljana 1952*, str. 291–292.

⁴² Po: Jakob Alešovec, *Svojim prijateljem, Brenclj*, 1873/1–2.

ročena na vse liste in le, če ona ne mara za-nj, potem sme frčati po svetú. Ali ni 'fletno' na svetú?»⁴³

Ustavoverski okus.

(21. decembra 1872.)

Najbrž je bila zaplenjena tudi karikatura *Ustavoverski okus*. (21. decembra 1872.), objavljena v 1. št. *Brenclja* za leto 1873. Personifikacija 'Ustave', narisana kot ciganka v razcapanem (prestrganem) oblačilu, opazuje nazdravljanje ustavovercev, ki praznujejo peto obletnico sprejetja decembrske ustave: »Glejte no, to je čudno! Po vsi Avstriji se nihče ne spominja mojega rojstnega dne, le ti-le pivci tu mi napijajo in me kličejo med-se. Čudni ljudje, ki še za stare grbaste babe marajo.« Brenclj-Alešovec tolaži svojo spremljevalko 'Domačo Micko': »Nič ne maraj, Micka! Ljudje, ki imajo staro babo rajši, kakor mladega dekleta, niso pri zdravi pameti. Ti imaš boljše častitelje.«

Kranjski Nemci in nemškutarji so 7. julija 1868 osnovali svojo politično organizacijo z imenom *Konstitutioneller Verein*. Glasilo Konstitucijskega društva je bil *Laibacher Tagblatt* (1868–1880). Slovenci so odgovorili 20. avgusta 1868 z ustanovitvijo *Društva za brambo narodnih pravic*, ki so ga kmalu preimenovali v društvo *Slovenija*.

Zaradi zaplembe je 1. št. *Brenclja* izšla skupaj z 2. št. Karikatura z naslovom *Na lovu* iz št. 1/2 za leto 1873 je pripovedovala, da sta državni pravdnik in orožnik ujela Brenclja. Na poti z lova je zadovoljna lovca srečal 'slovenski posestnik': »Gospod pravdnik, kakega vruga ste li vstrelili, da tako zadovoljnega obraza in ponosno stopate? /.../ Pojte no, da greste muhe streljat! Te mi ne škodujejo toliko, koliko oni-le zajec, kateri mi vedno

v zelje zahaja, in pa ona lesica, ktera mi kokoši davi. Tako zver mi postrelite, ne pa 'Brencljina', kateri k večemu koga malo pikne, a ne dela take škode, kakor ta zajec in lesica.« Zajec, ki je zašel na slovensko njivo, predstavlja *Laibacher Tagblatt*, lisica, ki je umorila kokoš, dunajski dnevnik *Neue Freie Presse*. Državni pravdnik: »Zajca in lesico vstreliti dozdej nimam še povelja.«

Na lovu.

Na karikaturi *Rojstvo kakoršnega obhajajo naši ustavoverneži 21. dne decembra* iz 24. št. v letu 1870 so predstavljene jaslice. Jezuščku, ki predstavlja decembrsko ustavo, so se prišli pokloniti trije ustavoverni kralji. Ob jaslih bedita osel – nemčur, in vol – lahon.

Rojstvo

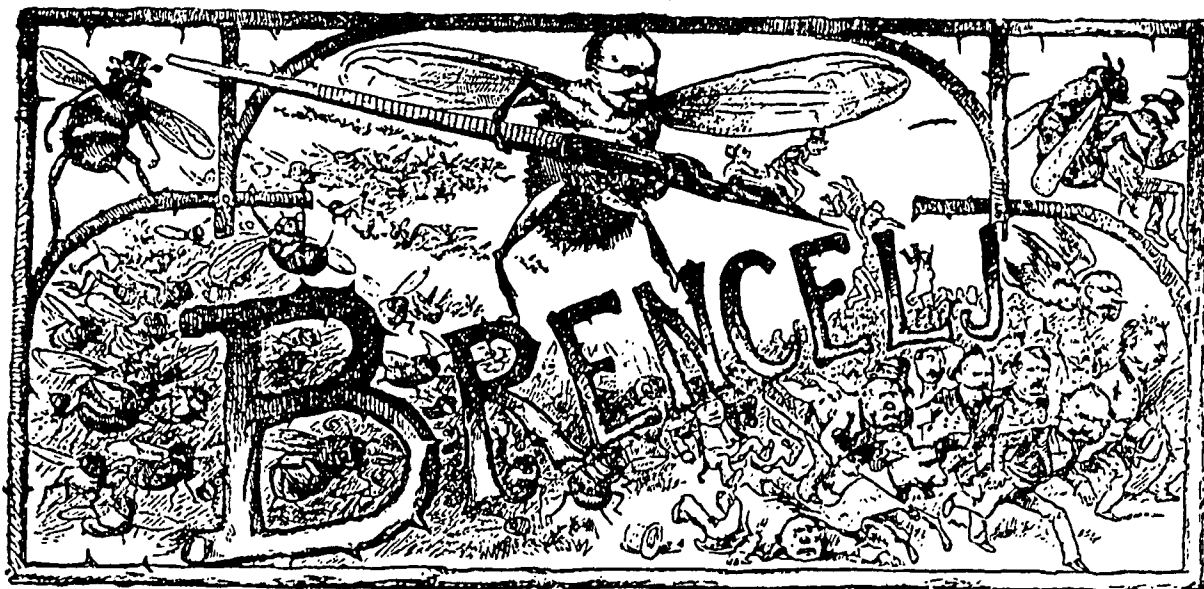
kakoršnega obhajajo naši ustavoverneži 21. dne decembra.

⁴³ Jakob Alešovec, prav tam.

Letnik XVII. (II.)

NOVI

Štev 16. in 17.

v zbadljivi in šaljivi obleki.

V Ljubljani 10. septembra 1885.

Na karikaturi iz 1. št. Brenclja v naslednjem letu personifikacijo ustave obdajajo nemški ustavo-verneži. Brencelj-Alešovec je 'Ustavi' na usta položil besede: »Če bom dolgo med tem ljudstvom, mi bo pobralo še to malo obleko, kar je imam. Ti nemčurski širokoustneži pa me hvalisajo zato, da si sme odtrgati vsak kos obleke, Slovanom sem že tako prenaga, kaj bo, kedar mi še te cunje poberó!«

Nekatere izmed karikatur, ki so spremljale Alešovo pesem *Risterjev pes*, srečamo kasneje v Brenclju, npr. ob zaplembi Brenclja na dan padca Auerspergove vlade leta 1878. Pesmico »Brenceljnova' tuga, ker mu je državni pravdnik pri 19. številki pristrigel peruti, da ni mogel izleteti, in ga je vjel Pajk«, objavljeno na naslovnici 20. in 21. št. iz 1883, je spremljala risba žalostnega Brencelj-Alešovca, kateremu orožniki pred nosom iz tiskarne odnašajo izvode Brenclja. »Brencelj našel v zboru Pajka, / Ki prijel ga za uho. / Kakor ta podoba kaže, / so prišli res 'pajki' pó-nj / Od hudé državne straže; / Vse plakanje je - zastoj!«⁴⁴ Številka poprej je bila namreč zaplenjena. »Zadnjo številko je dobil samo državni pravdnik in deželna vlada. Zato je ni mogel dobiti nihče drug. Danes sta zvezani skup dve številki in 16 strani povesti 'Ne v Ameriko!' S tem so rešene pritožbe vseh, ki niso dobili lista, ker če si ga državni pravdnik privoščí, ne more in ne sme dobiti nihče drug nič.«⁴⁵ Na zadnji strani 20. in 21. št. je

bila objavljena karikatura Dežmana z grabljami, državnega pravdnika in Brencelj-Alešovca, ki kaže na Risterjevo krito: »Saj sem večkrat rekel, da z onimi-le se ni pečati, je zmiraj nevarnost zavoljo Žabjeka.«

Karikatura iz naslovnice 20. in 21. št. iz leta 1883 je bila pod naslovom *Podoba brez podpisa* objavljena tudi na naslovnici 16. in 17. št. Novega Brenclja iz leta 1885 - »Kaj podoba tu ob strani pomeni, ugane vsak, kdor količkaj vé o časnikih in njihovih nesrečah. Novega 'Brenceljna' 15. številka je bila tistemu hudemu možu, kteremu se pravi državni pravdnik, tako zelo všeč, da jo je državna oblast, kteri se reče deželno predsedništvo, pobrala in vso zá-se obdržala, čemur je potem pritrdila tista gospôska, ki se ji reče deželna sodnija. Tako je bil ubogi 'Brencelj' zašit in naročniki niso dobili nič. Zašit pa je bil, ker je - po mnenji vseh tu navedenih oblastij - prehudó zaletel se v deželnega predsednika barona Winklerja.

Iz jeze ali veselja nad tem sfrčal je živi 'Brencelj' z vsem svojim osebnostvom preko Kranjskega na slovensko Štajarsko, pa je nekaj skupil na peruti, da ni mogel zabrenčati o pravem času.

⁴⁴ Jakob Alešovec, (brez naslova), Brencelj, 1883/20 in 21.

⁴⁵ Jakob Alešovec, prav tam.

Zato zabrenči danes za dvakrat, z dvojnimi zelim pikaje.

Ta žalostna dogodba, ki se mu vsako leto zalvojo raznih hudomušnosti pripeti, kaže, da visokorodni gospod baron ne strpi prehudega pikanja, ker je silno občutljiv. Zato utegne 'Brencelj' le še brenčati: 'Nekdo je še deželni predsednik na Kranjskem.'⁴⁶ Brencelj je bil tedaj zaplenjen zaradi napadov na deželnega predsednika barona Winklerja.

Včasih so policijski uradniki, ki so prišli zapleniti Alešovčev satirični list, zaman iskali izvode Brencelja. *»Ko je bil zadnji 'Brencelj' konfisciran, prišel je pónj na dom policijski komisar Velič (ki se piše pa Wellitsch [op. Štefan Velič (Wellitsch)]) in ni našel doma ne enega lista. Odšel je toraj malo zadovoljen s prazno konfiskacijsko torbo.«⁴⁷*

Zusammenfassung

RITTER RIESTERS HUND

Der Beitrag befaßt sich mit den Beschlagnahmen des ersten slowenischen satirischen Blattes Brencelj (1869–1875, 1877–1886) und den Gerichtsprozessen gegen dessen Redakteur Jakob Alešovec (1842–1901). Das erste Mal ordnete die Staatsanwaltschaft eine Beschlagnahme des Blattes im Juni 1869 an. Der Anlaß waren zwei Karikaturen, die auf eine Schlägerei slowenischer Bauern mit [deutschen] Turnern anspielten, sowie zwei angeblich von Fran Levstik geschriebene Beiträge, die vermeintlich den Laibacher Bürgermeister und die Mitglieder des Gemeinderates beleidigten. Die Schwurgerichtsverhandlung, die am 25. und 26. Dezember 1869 stattfand, gilt als erste Verhandlung dieser Art in Ljubljana. Die Schöffen erklärten Alešovec für unschuldig. Auch bei einer Verhandlung am 29. September 1869 wegen eines Artikels in der deutschen Zeitung Triglav (1865–1870) über einen Ausflug von Turnern in die Gegend von Janče wurde Alešovec für unschuldig erklärt. Alešovec, der auch Herausgeber des Triglav war, verteidigte sich mit der Aussage, er habe den Artikel, der vermeintlich die k. k. Armee verunglimpfte, vor der Drucklegung nicht gelesen. In

beiden Prozessen war Fran Levstik Berichterstatter der Zeitung Slovenski narod.

Ende des Jahres 1871 wurde Alešovec wegen eines Artikels im Brencelj, in dem er eine Anzeige gegen einen deutschen Schneider kommentierte, zu zwei Monaten Gefängnis verurteilt (von Oktober bis Dezember 1872). In Erinnerung an seine Gefängnisstrafe schrieb Alešovec zu Beginn des Jahres 1873 das Büchlein *Ričet iz Žabjeka* (in deutscher Sprache erschienen unter dem Titel *Ritter Riesters Hund*). Die Broschüre wurde von Alešovec herausgegeben und von der Narodna tiskarna in Ljubljana gedruckt. In diesem satirischen Sammelband schilderte Alešovec in satirischen Beiträgen, Liedern und Karikaturen das damalige Untersuchungsgefängnis Žabjek in Ljubljana und seinen Aufenthalt in diesem Gefängnis. Auch später beschrieb er im Blatt Brencelj in satirischen Texten und Karikaturen die Staatsanwälte, den Polizeizensor und die verschiedenen Beschlagnahmen des Blattes.

⁴⁶ Jakob Alešovec, *»Novi 'Brencelj' svojim«, Novi Brencelj*, 18-85/16–17.

⁴⁷ Jakob Alešovec, *»Nekaj zares, ne za špas«, Brencelj*, 18-83/20–21.

Janez Polajnar

KINEMATOGRAF KOT MLINSKI KAMEN

»Ko tako premišljujemo propadanje tolikih, posebno mladih otrok, katerih nedolžnost in čistost je v kinu tako ogrožena, nam prihaja na misel ona silno ostra Kristusova sodba: 'Kdor pa pohujša katerega teh malih, ki v me verujejo, bi mu bilo bolje, da bi se mu obesil mlinski kamen na vrat in bi se potopil v globčino morja.' (Mat 16, 6-7)«¹

'Pohujšljivi' prizori v filmu so v našem času skoraj nekaj povsem običajnega. Sami erotični prizori in slike med ljudmi ne ustvarjajo več 'debate' o primernosti oziroma neprimernosti javnega prikazovanja le-teh. Sramežljivost, ki bi se morala oglasiti pri takšnih kadrih in v človeku vzbuditi nelagodje, se oglasi le še redkokdaj. Morda nelagodje občutimo le še ob družinskem gledanju nedeljskega filma, ko se prizor ne konča le pri francoski različici poljuba, ampak se nadaljuje in je pri tem oplemeniten s situaciji primernimi glasovi, dnevna soba pa s temu primerno tišino.

¹ Lenček, Ignacij: Problem filma. Pif XI. o kinu, v: Naša pot XII, Nekaj smernic katoliškemu dijaštvu, str. 44. (dalje: Lenček: Problem filma...)

² Slike so iz knjige: Michael Achenbach, Pablo Caneppele, Ernst Kientinger, Projektionen der Sehnsucht (Saturn. Die erotischen Anfänge der österreichischen Kinematografie); Wien 1999.

Prisotnost erotičnih prizorov v različnih medijih ni več, vsaj ne v omembe vredni meri, pred-

Domači 'kino'²

met moralistov. Film in oglaševanje sta imela v sodobni zgodovini pri tem nedvomno precejšnjo vlogo. V oglaševanju je bilo že davno ugotovljeno, da je prodaja izdelka boljša, če je ta v oglasu povezan z erotičnim. Moja razprava pa se bo 'vrtela' okrog prvih projekcij pikantnih posnetkov s kinematografom na Slovenskem.

Cerkev in kino

Film je z razvojem postajal vedno bolj množičen in posledično tudi bolj problematičen. Da se je uradna Cerkev, torej papež, opredelila do tega vprašanja, pa je preteklo kar nekaj časa. *Problemi filma* je naslov knjižice, ki je v Ljubljani izšla leta 1937. Ta tudi s komentarji obravnava okrožnico papeža Pija XI. *Vigilanti cura*, ki je bila izdana leta 1936. Papež je pri obrazložitvi problema opozarjal različne narode sveta, da se z nenravstvenimi zabavami uničujejo. »Narod, ki se v času počitka vdaja zabavam, ki kršijo načela dostojnosti, časti in nравnosti ter tako postanejo grešna priložnost, posebno za mladino – tak narod se nahaja v resni nevarnosti, da bo izgubil svojo veličino in svojo nacionalno moč.«³ Prevajalec in razlagalec okrožnice je na tem mestu dodal: »Kajti nравni zakoni so zakoni človeške narave, in zato zakoni zdravja in življenja. Kdor greši proti nравnosti, greši proti naravi, proti zahtevam narave same, ruši življenjski red in radira tako sam sebe. Kakor velja to za posameznika, velja tudi za cele narode.«⁴ Kdaj je film slab in zato neprimeren, je v veliki meri odvisno od gledalca samega. V encikliki pa je podano mnenje papeža o slabih filmih, kdaj postanejo takšni in kako lahko kvarno vplivajo na vrednote gledalcev. »Ko proslavljajo poželenja in strasti, postanejo grešna priložnost; mladino zapeljujejo na slaba pota; življenje kažejo v napačni luči; zatemnijo in oslabijo ideale, po katerih naj bi stremeli, razdirajo čisto ljubezen, spoštovanje do zakona in tesno zvezo družinskega sožitja.«⁵ Kategorije slabih in škodljivih filmov so lahko različne. Slabi filmi se pri razlagalcu enciklike delijo še na tiste, ki kvarno vplivajo na mišljenje in prepričanje gledalcev, in na tiste, ki direktno kvarno vplivajo na njihovo nравnost. Ti zadnji filmi pa so lahko:

»– nemoralni po vsebini, misli in nemoralni v izvedbi.

– nemoralni po vsebini, a dostojni v izvedbi

– moralni po vsebini in ideji, a nedostojni, nemoralni v izvedbi.«⁶

Pri filmskih projekcijah je potrebno upoštevati še druge okoliščine, ki vplivajo na gledalca. Filmska predstava se navadno odvija pred večjim številom gledalcev, ki sedijo v zatemnjenem prostoru. Pri tem se v ljudeh ustvarja posebno vzdušje, ki gledalca privede v omotičnost, morda film privede celo v nekakšno stanje hipnotiziranosti. »Ijudje namreč, ki gledajo filme, sede v temnih prostorih, njih duhovne zmožnosti in duhovne sile so pogosto kakor v polsnu ... Dalje igrajo v filmskem dejanju moške in žene, ki morejo s svojimi naravnimi darovi in s svojo umetnostjo ter z vsem sijajem in okrasom zapeljevati mladino v vablivo pokvarjenost.«⁷

Na samem začetku pa film zaradi nerazširjenosti še ni predstavljal takšne nравstvene nevarnosti. Vendar takšno stanje ni trajalo dolgo.

Eden prvih potujočih kinematografov (1908)

Potujoča zabava

Nalogo širitve novega izuma so prevzeli podjetniki, ki so se že pred tem ukvarjali s 'šovbiznisom'. Potujoči sejmi so prikazovali vse mogoče predstave in pri tem s pridom uporabljali različne tehnične izume, ki so prihajali iz rok izumiteljev. Omogočili so denimo zabavo z »gledališči z duhovi in specialitetami, z originalnimi prikaznimi duhovi in pošastmi, s priljubljenimi točkami: izginjenje medija, plavajoča živa človeška glava nad vodo, bliskovito hipno izginjanje živega konja s kočijažem na odprtem odru in naglo izginjanje živih oseb izmed občinstva v pričo gledalcev, obglavljanje ljudi z mečom itd.«⁸ Napredek v

³ Lenček: *Problemi filma...*, str. 31.

⁴ Prav tam, str. 32.

⁵ Prav tam, str. 37.

⁶ Prav tam, str. 38.

⁷ Prav tam, str. 41.

⁸ Traven, Janko: *Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih (do 1918)*, (komentar in opombe Liljana Nedič, Stanko Šimec), Ljubljana, 1992, str. 12, (dalje: Traven: *Pregled razvoja kinematografije...*).

tehniki, ki se je dogajal v svetu optike, so si ljudje prav tako lahko ogledali pri različnih potujočih podjetjih, ki so razkazovala različne podobe iz vsega sveta. »To so bile razne panorame, foto-plastike, diorame, koloroskopi, camere obscure, ciklorame, teleskopi itd.«⁹ Še ena iznajdba, ki se je vključila v kulturo sejmov, kulturo smeha in karnevala, je nekoliko kasneje postal film oziroma kinematograf.¹⁰ Film – kot nov dosežek – je fasciniral znanost in hkrati postajal zabava za množice. S tem se je pa od znanosti oddaljeval. »Film se odtuji od znanosti in postane del kulture smeha. Film se naseli v tradicijah kulture smeha in se nameni tej kulturi podeliti nov pomen.«¹¹

Prva prikazovanja

Na Slovenskem so o prvih kinematografskih predstavah, ki sta jih priredila brata Lumiere (za rojstni dan kinematografije velja 28. december 1895), najprej brali na Štajerskem. V *Marburger Zeitung* so o samem izumu poročali 16. aprila 1896 v članku *Nov način gledališke predstave v Parizu*. Bralci so v njem izvedeli, da si lahko gledalec na tak način ogleda slike iz vsakdanjega življenja. »Vendar denimo ne negibnih, na njih je vse živo in se giblje – kakor v resničnosti.«¹² Iznajdba je mnoge dalj časa begala, živih ljudi in ostalih premikajočih se stvari na platnu si pač niso znali razložiti. Postopek prikazovanja in snemanja živih fotografij je prof. dr. Simon Šubic v reviji *Dom in svet* bolj strokovno razložil. »Aparat je namreč navit. Ko se sproži, razvije ti slike v istem redu in z jednako hitrostjo, kakor so se vtiskovale; od prve do druge preide petnajsti del sekunde. Ta kratki čas razdeljuje aparat na tri dele: tretjino tega časa razmotava sliko, dve tretjini pa postoji ž njo mirno na zaslonu, da naredi svoj vtis v očeh ogledovalčevih ... Na ta način se doseže prevara, ogledovalcu se zdi, da se prva slika pregiblje v drugo prav tako kakor se v dejanju prva stopinja strinja z drugo. Nad vse čudno se zdi ogledovalcu, ko zre v te slike. To je pravo življenje, kakoršno gledamo v istini.« Na koncu pa je prof. Šubic svoj članek preroško zaključil: »Če se kdaj komu posreči, da združi s kinematografom še glasni Edisonov 'fonograf', /.../ tedaj se bode zdelo, da sta čas in minljivost izgubila svojo moč in pravico in se lahko vse ohrani in obnovi, kar se je kdaj zgodilo.«¹³

Prebivalstvo na Slovenskem si je prve kinematografske projekcije lahko ogledalo že jeseni 1896. Se pravi še v prvem letu, odkar so se začeli predvajati filmski posnetki drugod po Evro-

pi. Tako so si v Mariboru žive fotografije lahko ogledali v Götzovi pivnici med 24. oktobrom in 1. novembrom 1896. Obiskovalci so lahko videli osem filmov, in sicer: *Ankunft eines Zuges (Prihod vlaka)*, *Zwei in Streit gerathene Kartenspieler (Prepirajoča se kvartopirca)*, *Pariser Straßenszene (Ulični prizori iz Pariza)*, *Regiment französischer Soldaten (Francoski vojaški polk)*, *Eine Waschanstalt (Pralnica)*, *Der Lumpensammler (Cunjar)*, *Eine Schwimmschule (Plavalna šola)*, *Gesellschaft beim Picknick (Družba na pikniku)*.¹⁴ V Celju so projekcije imeli v hotelu *Beli vol* med 3. in 8. novembrom. Ljubljana je prišla na vrsto nekaj dni kasneje, 16. novembra so se namreč začele predstave v hotelu *Pri Maliču*. Ljubljancani so si lahko ogledali projekcije *'živečih fotografij'* do 26. novembra. Lastnik aparature, ki je na Slovenskem (v vseh treh mestih je bil predvajalec isti) prva predvajala gibljive slike, je bil Charles Crassé iz Gradca.¹⁵ Kar pomeni, da bi si Ljubljancani in Celjani morali ogledati enak program, kot pred njimi Mariborčani. Vendar je v Ljubljani na sporedu opaziti tri posnetke več. *Die russischen Feierlichkeiten von Paris (Ruske slavnosti v Parizu)*, *Die Wiener Feuerwehr (Dunajski gasilci)* in *Die Westminster-Brücke in London (Westministrski most v Londonu)* so naštet v sporedu *Laibacher Zeitung* z dne 24. novembra 1896. V Celju v časopisu *Deutsche Wacht* nisem zasledil programa. Ob začetku prikazovanj 1. novembra je bil objavljen oglas, ki je najavljal začetek predvajanja *'lebender Fotografien'*, ob koncu, 8. novembra 1896, pa le kratek komentar gostovanja. Zato nisem uspel ugotoviti, če je spored v Celju vseboval tudi te tri posnetke. Ker pa je Knežević ugotovil, da je v vseh treh mestih v obdobju od 24. oktobra do 26. novembra gostoval isti podjetnik, lahko domnevamo, da so bile projekcije identične. Manj verjetno je, da bi Crassé na poti prejel še tri dodatne posnetke, ki bi jih kasneje vključil v program.

⁹ Prav tam, str. 16.

¹⁰ Schlüpmann, Helde: Fragmenti zgodbe o ljubezni /Fragmente einer Geschichte der Liebe, v: Hofer, Franz: *Prvt sle-dot starosti /Des Alters erste Spuren* (urednika Liljana Nedčič, Silvan Furlan), Ljubljana, 1996.

¹¹ Prav tam.

¹² Traven: *Pregled razvoja kinematografije...*, str. 19, opomba št. 2.

¹³ Šubic, Simon, *Žive fotografije, Dom in svet*, 1898, str. 18-20.

¹⁴ *Marburger Zeitung*, 29. 10. 1896.

¹⁵ Knežević, Srdan: *Prva kinematografska prikazivanja u Ljubljani (1896-1900)*, v *Zgodovinski časopis*, letnik 40, št. 3, (dalje: Knežević: *Prva kinematografska prikazivanja...*).

Prve projekcije pikantnih posnetkov

Kot sem že omenil, so kmalu nastali tudi prvi kinematografski posnetki, ki so se vrteli samo pred moškim občinstvom. Posnetke s pikantno-erotično vsebino si je bilo moč ogledati tudi že pri izumih, ki so bili predhodniki filmskega posnetka. Pri Panoramah, mehaničnih panoptikumih, Laterni magica, mutoskopih ... so si interesi lahko ogledali tudi pikantne scene. Slike-filmi z vsebino, ki ni bila primerna za vse, so se navadno 'skrivali' pod oznakami, kot so moški večeri (*Herrenabend*), pariški moški večeri (*Pariser Herrenabend*), pikantni filmi in tudi galantni filmi. Režiserji so v tej zvrsti filmske umetnosti sicer prevzeli že relativno dolgo poznane scenarije. 'Snow' so običajno že prej uporabili pri predstavah v kabarejih, potujočih gledališčih ... Pri pikantnih filmih pa so posebno pogosto snemali plesne prizore, voajerizem, scene s slačenjem in prizor 'umetnik ter njegov model'.¹⁶ Na tem mestu je potrebno omeniti še, da se pod oznako *Herrenabend film* niso vedno skrivali le erotični filmi. Posnetki so bili lahko tudi deli kirurške operacije, filmi o različnih boleznih in iznakaženih telesih. Na projekcije moških večerov pa je navadno prihajalo precej obiskovalcev in so bile dobičkonosne.¹⁷ Moški večeri so zato bili za podjetnike v tem poslu privlačni in se jih niso branili organizirati.

Kinematograph
Lautermann
in der Festhalle in Scheibbs.
Sonntag den 12. August
nachmittags 4 Uhr und abends 8 Uhr
unwiderruflich die letzten Vorstellungen.
Montag abends 8 Uhr: Herren-Abend.
Bild des ersten Familienprogramms.
Es wurde die hochgeachtete Herrschaften erwartet, bei 10 Minuten und 8 Uhr
bei erste Bild auf der Bismarck erdient. Jede gegen 10 Uhr. Gedächtnis
J. G. Lautermann, Demonstrateur aus Darmstadt.
Vabulo na 'moški večer'

Premierno prikazovanje pikantnih posnetkov s kinematografom je Maribor doživel v začetku meseca novembra 1897. Še ko so kinematografske posnetke prikazovali samo potujoči kinematografi, je Johann Bläser v Maribor, kjer je gostoval s svojo aparaturo od 3. do 11. novembra

1897, s seboj poleg običajnih filmov pripeljal tudi 'diverse pikante Filme', kot sta bila *Damen im Bad* (Dame v kopeli) in *Endlich allein* (Končno sama).¹⁸ Enak program kot v Mariboru je lastnik potujočega kina objavil v celjski *Deutsche Wacht*.¹⁹ Identičen spored pa je bil objavljen tudi v *Laibacher Zeitung*.²⁰ Pri vseh sporedih sta bila filma predvajana kot zadnja posnetka na programu, v prvem sporedu *Endlich allein*, v drugem pa *Damen im Bad*. Pri nobenem od treh gostovanj ni opaziti, da bi imel Bläser kakršne koli probleme, ki bi mu jih povzročala njegova predvajanja filmov.

Drugačno gostovanje je potekalo na Zgornjem Štajerskem. Mesec dni, preden je gostoval v Mariboru, je 3. oktobra 1897 svoj kinematograf predstavil v mestu Steyr, kjer se je zgodil pripetljaj, ki je odločal o njegovi nadaljnji poti oziroma o nadaljnjem programu njegovega kina. Med prebivalstvom je Bläser vzbudil mnogo zanimanja in v kinu je imel precej obiska. Med ljudmi, ki jih je njegov kinematograf pritegnil, se je znašel tudi lokalni župnik, ki je po projekciji sporeda na svojo grozo mogel ugotoviti, da se med povsem neškodljivimi filmi predvajajo tudi taki, ki iz nraštvenega vidika niso neoporečni. Žaljenje javne morale je prijavil pri Državnem pravdnistvu v Steyru. To je Bläserja zaradi kršitve paragrafa 516 (javnega širjenja nenraštvenih predstav)²¹ poklicalo na zagovor. Naslednja projekcija pa je bila za podjetnika vendarle oprostilna. Okrožno sodišče je po tej poskusni projekciji filma ugotovilo, da ne krši javne morale in Bläserja oprostilo.²² Odločitev mu je očitno omogočila, da je svojo turnejo nemoteno nadaljeval s celotnim programom. Tako je podjetnik lahko

¹⁶ Caneppele, Paolo: *Projektionen der Sehnsucht. Die erotische Anfänge der Kinematografie, v: Projektionen der Sehnsucht, Starn. Die erotische Anfänge der Österreichischen Kinematografie*, str. 16. (dalje: Caneppele: *Projektionen der Sehnsucht...*)

¹⁷ *Prav tam*, str. 23.

¹⁸ Kieneger, Ernst: "Klassische Wanderkino" 1896-1914, *Filmkommunikation auf dem Weg zur Institution, diplomsko delo*, Dunaj, 1992, str. 377 (dalje: Kieneger: "Klassische Wanderkino"...).

¹⁹ *Deutsche Wacht*, 11. 11. 1897.

²⁰ *Laibacher Zeitung*, 20. 11. 1897.

²¹ Kieneger: "Klassische Wanderkino", str. 174. Paragraf 516 je bil v veljavi že od leta 1852 in se je glasil: »Wer (mit) öffentliche, oder vor mehreren Leuten, oder in Druckwerken, verbreiteten bildlichen Darstellungen die Stittlichkeit oder Schamhaftigkeit gröblich und auf etne öffentliches ärgernis erregende Art verletzt, macht sich einer übertretung schuldig soll zu strengem Arreste von acht Tagen bis zu sechs Monaten verurteilt werden.«

²² *Prav tam*.

predvajal vse svoje filme tudi v treh mestih na Slovenskem, kjer je gostoval kasneje.²³

Ko je Bläser gostoval v Ljubljani od 21. do 28. novembra 1897, je tudi Laibacher Zeitung eno sliko ocenil kot neprimerno za mladino. Najverjetneje je, da je pisca v časopisu zmotila slika *Endlich allein*. Vendar očitno ni bila sporna le ena slika-film iz predvajanega sporeda. Knežević namreč omenja dopis deželnega predsedstva z dne 24. novembra, v katerem ljubljanski magistrat opozarjajo, da Bläserjev program vsebuje tri slike, ki bi lahko škodljivo vplivale na prebivalce.²⁴ Iz dopisa deželnega predsedstva je razvidno, da gre za filme *Endlich allein*, *Damen im Bad* in *Zwei duellierende Frauen* (*Dvoboj žensk*).²⁵ Pri tem je zanimivo, da zadnjega v objavljenem sporedu ni moč najti. Lahko pa bi šlo za film *Zwei Ringkämpfer* (*Bojevnika v ringu*). Ta je namreč edini, ki bi v objavljenem sporedu lahko ustrezal omenjenemu filmu.²⁶

Ob naštetih prizorih so bili popularni tudi filmski posnetki plesalk. Bläser je imel v svojem programu sliko z naslovom *Serpentinski ples*. Filme s tem naslovom pa je sicer snemala Lole Fuller (Marie-Louise Fuller, 1862–1928). S svojimi filmi je ta plesalka postala znana po vsem svetu, skoraj vsi pa so nosili naslov *Serpentinski ples*. S svojimi sposobnostmi je pritegnila pozornost slikarja Toulouse-Lautreca, ki jo je tudi upodobil na svojih slikah. Vendar pa naj bi njeni filmi (zaradi svetlobnih efektov, ki so bili potrebni za njeno plesno točko) bolj škodovali prizorom, ki jih je gledalec zaradi efektov vedno težje dojemal, kot pa navstvenosti gledalca.²⁷

Od 22. aprila do 14. maja leta 1899 je Bläser ponovno gostoval v Ljubljani. Deželno predsedstvo je tudi tokrat, in sicer 13. maja, poslalo dopis ljubljanskemu magistratu, v katerem opozarja, da se v programu nahajajo določene slike, ki bi jih bilo potrebno prepovedati.²⁸ Kratka notica v Slovenskem narodu ob zaključku njegovega gostovanja pa ne namiguje na to, da bi Bläserjev program vseboval kaj takega, kar bi lahko vzbujalo pregrešne misli, kvečjemu nasprotno. »Bioskop, ki se razkazuje v Latermanovem drevoredu, odpo-tuje v ponedeljek iz Ljubljane. Jutri bodo zadnje predstave. Podobe so mirne in jako zanimive, med njimi je potrebno posebno omeniti 'Razgled Ljubljane'.«²⁹ Sam dopis z opozorilom je na magistrat prispel 13. maja, kar je pomenilo le en dan prej, preden je Bläser zaključil s projekcijami v Ljubljani. Tako cenzura, tudi če bi hotela,

ni utegnila posredovati. Istega leta je od 8. do 11. novembra v Ljubljani gostoval Max Schüller, podjetnik iz Pulja, prav tako lastnik enega izmed potujočih kinematografov. Deželno predsedstvo je od njega zahtevalo, da vse filme pokaže cenzuri, še preden začne s programom. Od namera-vanega programa so mu odobrili 44 slik-filmov, 17 'pikantnih' slik, predvidenih za moške večere (*Herrenabende*), pa so mu zavrnil.³⁰ Podjetnik je torej imel od vseh s seboj pripeljanih filmov več kot četrtno takšnih, ki se cenzorjem niso zdeli primerni za javnost. Filmska produkcija, ki je svoje občinstvo našla še na kakšen drug način kot zgolj z golo fascinacijo, ki so jo povzročale 'živeče fotografije', je očitno že kmalu našla relativno širok krog občinstva.

Scena iz filma *Erotika obuvala*

Otroci v nevarnosti

Prav ti pikantni prizori so pri filmu vzbujali veliko pozornosti. Poljubljanja ali razgaljenih nog pač ni bilo moč videti na vsakem koraku. Film pa je vse to prikazoval v živih slikah in ne le na statičnih fotografijah. Te so že dolgo pred

²³ Kasneje, v januarju 1899, je bilo filmsko delo podvrženo tako imenovanemu 'klateškemu zakonu' (*Vagabund-Gesetz*), ki je bil sprejet 24. maja 1885, s katerim so bili lahko kršitelji kaznovani s prisilnim delom ali kaznijo v poboljševalnici. »Womit strafrechtliche Bestimmungen in betreff der Zulässigkeit der Anhaltung in Zwangsarbeits oder Besserungsanstalten getroffen werden.« Glej v Ida Wickenhauser: *Die Geschichte und Organisation der Filmzensur in Österreich 1895–1918*, doktorska disertacija, Dunaj, 1967, str. 5. Glej tudi *Materialen zur österreichischen Filmgeschichte*, Paolo Caneppele: *Entscheidungen der Wiener Filmzensur*, Dunaj, 2002.

²⁴ Knežević: *Prva kinematografska prikazivanja...*, str. 285.

²⁵ Arhiv Republike Slovenije, fond: Deželno predsedstvo za Kranjsko, spis 5716/1897. (dalje: ARS, DPK, spis...)

²⁶ Laibacher Zeitung, 20. 11. 1897.

²⁷ Caneppele: *Projektionen der Sehnsucht...*, str. 17.

²⁸ Knežević: *Prva kinematografska prikazivanja...*, str. 287.

²⁹ Slovenski narod, 13. 5. 1899.

³⁰ Knežević: *Prva kinematografska prikazivanja...*, str. 287.

filmom omogočile pogled na skrite čare deklet, ki jih je razgaljene ujel fotoaparati. Ženska ni bila več le narisana, ampak se je kazala v svoji naravni podobi ter tako še bolj privlačila poglede in razburjala domišljijo. »Kar je fotografirano, je v resnici pouzeto, v nasprotju z narisano sliko.«³¹ V kinematografu pa so se 'pohujšljivi' prizori kazali pred celotnim občinstvom, kar je bilo za nekatere povsem neprimerno, za druge pa dobrodošlo in zaželeno. Problematičnost kinematografa se je skrivala predvsem v množičnosti novega medija. Kinematograf je bil namreč veliko bolj dostopen širšemu krogu ljudi, saj so se cene ob prvih prikazovanjih gibale med 20 in 30 krajcarji, otroci pa so plačali polovično ceno - 10 krajcarjev.³²

Nizka cena in začetni sejamski značaj pa sta v kino pogosto pritegnila prav otroke. Nemoralne prizore so tako predvajali tudi njim. Otroci so se nevede znašli v veliki nevarnosti. Kakšne nečistosti, ki so se znašle na sporedu, bi lahko namreč globoko prizadele še neizoblikovane osebnosti. Sramežljivost in čednost, dve največji varovalki nedolžnosti, pa sta bili posledično še posebno ogroženi. »Vse, kar doživi, sprejme vase in neka-ko vzida v svojo notranjo stavbo. V teh letih igra kino važno vlogo, a žal - ne da bi bili črnogledi - v večini slučajev v njegovo vzgojno škodo.«³³ Stanje se je po ustalitvi kina v mestnih dvorinah še poslabšalo. Na Dunaju je *Zeitschrift für Kinderschutz und Jugendfürsorge* v članku *Das Kinematographentheater und seine Gefahren für Jugend* objavil tudi anketo o pogostosti obiskovanja kina med šolarji. Na eni strani je v tabeli predstavljen podatek o številu šolarjev, ki hodi-jo v kino oziroma so kino vsaj enkrat obiskali. Na drugi strani pa je, kot nekakšno npravnstveno nasprotje, predstavljen podatek, koliko šolarjev še ni videlo *Stephanskirche*, dunajske katedrale. Podatki v dvanajstem dunajskem okrožju (*Bezirk*) so res malce presenetljivi, saj naj ne bi katedrale še nikoli videlo 48 % šolarjev, medtem ko naj bi bilo v kinu vsaj enkrat že 78 % šolarjev. V desetem okrožju je bilo takšnih, ki niso videli katedrale, le še 14 %, vendar jih je bilo v kinu že 96,5 % in kar 35,5 % jih je redno obiskovalo kinopredstave.³⁴ Vprašanje primernosti prikazovanja predstav za otroke, mladino ter gospe in gospodične pa se je sprožalo že ob filmu *Konč-no sama/Endlich allein*.

Vprašanje primernosti

Že prve projekcije pikantnih filmov so v časopisju sprožile vprašanje o spornosti predvajanja

in o npravnstveni primernosti takih filmov. Časopis *Komet* se je tako leta 1897 spraševal, če so morda take predstave namenjene samo določenim krogom ljudi. Takim namreč, ki so jim takšne, moralno vprašljive slike, privlačne. »Da haben wir z. B. eine Darstellungen: »Endlich allein«. Daß sich ein Brautpaar 'kinematographieren' läßt und dann gestattet, daß die Aufnahme aller Welt vorgeführt werden, glaubt kein Mensch. Also, ist die dargestellte Situation künstlich erzeugt und welchen Personen zur aufnahme gedient haben, resp. welchen Sittlichen Werth die betr. Personen besitzen, ist von Jedem, der einigermaßen Verstand besitzt, zu errathen. Ich will gern zugeben, daß für gewisse Kreise die Vorführung dieser Situation eine gewaltige Anziehungskraft und einen mächtigen Reiz besitzt. Aber sind denn die Vorstellungen lediglich für gewisse Kreise bestimmt?«³⁵

Endlich allein je bil sicer v dvojni monarhiji dlje časa zelo uspešen film, kritike pa so bile različne. V *Kometu* so ga označili za 'anstoßig', torej za nespodobnega ali morda celo pohujšljivega. Spet drugi niso kritizirali nemoralnosti filma, temveč so prizore videli bolj komične kot pohujšljive. Kritika v časopisu *Bozner Zeitung* se je nanašala ravno na to dejstvo; v filmu se namreč mladi zakonec ob preoblačenju svoje žene skriva za špansko steno. »Situation des jungen Ehemannes welcher sich bei der Toilette seiner schönen Frau hinter der spanische Wand verstecken muss, ist so komisch, dass sie den ärgsten Hypochonder zum Lachen bringen muss.«³⁶

Edini časopis na Slovenskem, ki je omenil neprimernost posnetka v Bläserjevem programu, je bil *Laibacher Zeitung*. Dne 24. novembra 1897 je bil objavljen članek, v katerem so zapisali: »Sedanje predvajanje v dvorani hotela Pri Maliču je bistveno boljše, ker omogoča lastna električna naprava potrebno osvetljavo, zaradi česar so fotografske slike jasne in plastične. Vse so vredne ogleda in posebno humoristične prizore ceni in odobrava mladina... Slika, ki se zdi za mladino manj primerna, bo od zdaj naprej odpadla.«³⁷ Na tem mestu se je zgodila prva cenzurna ob-

³¹ Lenček: *Problemi filma...*, str. 40.

³² Traven: *Pregled razvoja kinematografije...*, str. 24.

³³ Lenček: *Problemi filma...*, str. 44.

³⁴ *Zeitschrift für Kinderschutz und Jugendfürsorge*, marec 1912.

³⁵ Kieneger: *"Klassische Wanderkino"...*, str. 302.

³⁶ Caneppele: *Projektionen der Sehnsucht...*, str. 20.

³⁷ Traven: *Pregled razvoja kinematografije*, str. 29.

ravnava kinematografskega sporeda v Ljubljani. Traven zapis razlaga kot poseg javnega mnenja ali cenzure v spored. »Zabeležujem ta prvi poseg javnega mnenja v predvajanje filmov, dasi še nisem mogel ugotoviti, ali je zahtevala okrnitev sporeda cenzura ali pojavljajoča se skrb vzgojiteljev za mladino, ki je bila – kakor dokazujejo poročila – za kinematografsko novost izredno navdušena.«³⁸ Iz spisa, ki se nahaja v arhivu je razvidno, da se je komisija deželnega predsedstva odločila, da predvajanje filma *Endlich allein* prepove in nad nadaljnjimi predstavami vzpostavi nadzor. Slika *Endlich allein* je bila prepovedana, ker naj bi bila njena vsebina hvalnica bordelom. Če pa bi lastnik to prepoved ignoriral, bi se mu moralo odvzeti dovolilnica za prikazovanje filmov v Ljubljani. Sam spis in odlok pa sta bila izdana in poslana na mestni magistrat v Ljubljani 24. novembra 1897.³⁹ Na tem mestu je potrebno omeniti, da sta bila v *Laibacher Zeitungu* že 20. novembra 1897 objavljena dva sporeda. Prvi je bil napovedan od ponedeljka, 20. novembra, do torka, 22. novembra, in je vseboval *Endlich allein*. Drugi spored pa, ki je bil napovedan od 23. novembra do 25. novembra, filma *Endlich allein* ni vseboval več, temveč le, *Damen im Bad*. To bi pomenilo, da Bläser programa ni v ničemer spreminjal, saj je program tekel po sporedu. V že predvajani program torej cenzura ni posegla, saj je bil sam odlok izdan po zaključku predvajanja spornega posnetka. Predvajanja do nedelje, 28. novembra, pa so bila podaljšanje gostovanja. Vprašanje je sicer, na podlagi česa je Bläser sestavil podaljšani program. Domnevamo lahko, da je bil Bläser o sklepu cenzure obveščen in je bil podaljšani program narejen po posredovanju cenzure. Druga možnost pa je lahko tudi, da je le nadaljeval z drugim, že objavljenim sporedom. V *Laibacher Zeitungu* je bil namreč 25. novembra objavljen podaljšan spored in je identičen tistemu, ki je bil objavljen 20. novembra kot drugi spored.

V Travnovem pregledu predvajanih filmov v Ljubljani v naslednjih sedmih letih ni več zaslediti, da bi se kdaj predvajali filmi z нравstveno sporno vsebino ali da bi kateri od podjetnikov organiziral moške večere. Šele marca 1905 je moč zaslediti, da je podjetje *The American Show* (lastnik je bil N. W. Kobelkoff) najavilo predvajanje predstav 'za gospode, samo za odrasle'. Vendar naj bi spored nudil manj, kot so obljubljali naslovi v sporedu (npr. *Kopel dvornih dam*, *Toaleta device*, *Novoporočenca gresta spat*, *Modeli pri slikarju*, *Kopel Parižanke*, *Konkurenca*

prsi itd.)⁴⁰ Spored je bil objavljen 18. marca v *Slovenskem narodu* in tudi v *Laibacher Zeitungu*. Zanimivo je, da v treh ljubljanskih časopisih nisem zasledil nikakršnega odmeva na te moške predstave. V tem času so sicer iz katalogov 'resnih' producentov začeli izginjati erotični ali tudi 'galantni filmi'. Hkrati pa so se vzporedno začela ustanavljati podjetja, ki so se za ta žanr specializirala.⁴¹

Prehod k stalnim kinematografom

V tem času, po 1905, se je kinematograf počasi ustalil. Po obdobju potujočih kinematografov je aprila leta 1906 Davorin Rovšek poskušal ustanoviti prvi stalni kino v Ljubljani. Njegov kinematograf je začel poskusno delovati 21. aprila in je deloval do 15. junija istega leta, ko je naredil poletni premor, a jeseni s predstavami ni nadaljeval.⁴²

Prvi kino, ki je dejansko postal stalen, je bil *Kinematograf Edison* in je imel svojo dvorano nasproti kavarne Evropa, ob Dunajski cesti. Delovati je začel maja 1907. Istega leta sta v Ljubljani začela s predvajanjem še dva kinematografa. *Cinématographe - théâtre français* je začel delovati konec avgusta (lastnik je bil že prej omenjeni Rovšek), *The American Bioskop* pa od konca oktobra. Ljubljana pa je bila očitno premajhna za tri kinematografe, saj je že 20. decembra istega leta kot edini stalni kino v mestu ostal *Kinematograf Edison*. Septembra 1908 je lastnik Edisona moral spremeniti ime kinematografa, saj je T. Edison uveljavil avtorske pravice do svojega izuma in tako je nastal *Prvi kinematograf Pathé*. Julija 1909 se je pojavil še *Elektro - radiograf Ideal*, ki je v naslednjih letih postal najpomembnejši kino v Ljubljani, saj je kinematograf Pathé zaprl svoja vrata že februarja naslednje leto. Sedež kina Ideal je postala stavba ob današnji Cankarjevi ulici; stal je na mestu, kjer dandanes stoji tudi kino *Komuna*. V naslednjih letih se je dvakrat poizkusil z delovanjem kinematograf *Metropol* v Deželnem

³⁸ Prav tam.

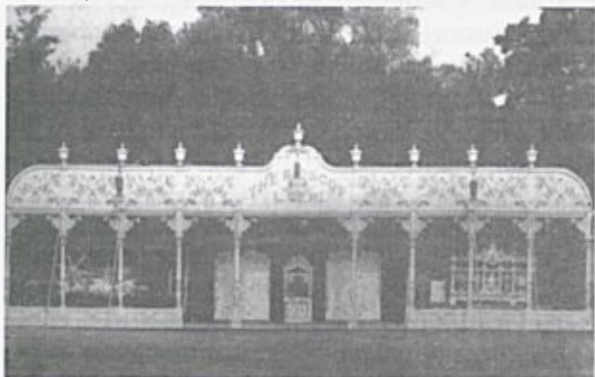
³⁹ ARS, DPK, spis 5716/1897.

⁴⁰ Traven: Pregled razvoja kinematografije, str. 85.

⁴¹ Prav tam, str. 86, opomba št. 15. Na Dunaju so v tem času ustanovili firmo Saturn. Več o tem: Achenbach, Michael: *Die Geschichte der Firma Saturn und ihre Auswirkungen auf die Österreichische Filmzensur*, Achenbach, Michael, Caneppele, Paolo: *Anmerkungen zur erhaltenen Produktion der Firma Saturn, v: Produktionen der Sehnsucht. Saturn. Die erotische Anfänge der Österreichischen Kinematografie*, Dunaj, 1999.

⁴² Traven: Pregled razvoja kinematografije..., str. 95–101.

gledališču, čigar dobiček naj bi služil splošnim slovenskim kulturnim interesom. Vendar do leta 1915, ko so ustanovili kino *Central*, v Ljubljani ni bilo novega stalnega kinematografa.⁴³

Kino Louis Geni

Kinematograf v Deželnem gledališču je bil že kmalu po prvih prikazovanjih filmov, torej še kot kino *Metropol* v letu 1913, deležen obravnave s strani deželnega odbora. 17. maja je tako potekala razprava o kinu *Metropol*, v katerem naj bi prikazovali filme, ki so »s stališča nravnosti najstrožje graje vredni in tedaj za predstave v deželnem gledališču neprimerni.« Razprava se je končala s pooblastitvijo deželnega glavarja dr. Šušteršiča, da lahko kino zapre, »če se bo še predvajal kak film, ki žali po njegovem prepričanju moralni čut.« Ob tem pa so Dramatično društvo, ustanovitelja kina, opozorili, »da naj zlasti brezpogojno izključi vsak film z erotično vsebino ...« Dejansko je bilo delovanje kina 24. maja 1913, dober mesec po prvem predvajanju, zaradi predvajanja erotičnih filmov ustavljeno.⁴⁴ Na žalost ne vem, za katere filme je v tem primeru šlo in kakšna je bila konkretna vsebina 'erotičnega' filma. Iz programa, ki so ga redno objavljali v *Slovenskem narodu*, namreč ni mogoče razbrati filmov, ki bi lahko žalili javno moralo. Odzivi na izvršen ukrep deželnega glavarja pa so bili različni. V *Slovincu* so se z odločitvijo strinjali, češ da so se v kinu dejansko vrteli nemoralni filmi: »Kino Metropol v deželnem gledališču zaprt. Na podlagi soglasnega sklepa deželnega odbora z dne 17. maja. To radi tega ker so se, v protislovju z danimi obljubami in ustanovljenimi pogoji, predstavljali filmi škandalozne, nemoralne skrajno pohujšljive vsebine.«⁴⁵ V *Slovenskem narodu* pa je pisec članka (domnevamo lahko, da predsednik Dramatičnega društva) očital deželnemu glavarju, da podob sploh ni videl in da so obtožbe o vrtenju nemoralnih filmov povsem neutemeljene. »Kajti vse podobe, ki se predstavljajo v kinematografu so oblastveno cenzurirane

in ta cenzura je v Ljubljani tako sekantna kakor nikjer drugje.«⁴⁶

Kino Central

Kino *Central* je imel otvoritveno predstavo 1. 5. 1915 in je pomenil realizacijo ideje, po kateri bi se z dohodki od kinopredstav kasneje obnovilo *Slovensko deželno gledališče*. Koncesijo za novi kino je dobila *Slovenska krščansko socialna zveza*. Poslovodja in kasneje lastnik novega kina je postal Ivan Štefe, ki je bil tudi član *Slovenske ljudske stranke*.⁴⁷ Kinematograf je z lastništvom dobil tudi politični predznak. Na žalost nekaterih ljudi blizu te stranke pa se je kino, kot bomo videli, držal predvsem tržne logike in programa kina ni sestavljal le iz preverjenih, moralno povsem neoporečnih filmov. Državna cenzura je bila postavljena, da bi obvarovala ljudi moralnega pohujšanja in tako ohranila javno moralo na dostojni ravni. V Ljubljani se je s problemom javne morale ukvarjal tudi ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič. Zanimivo je, da v svojem dnevniku o filmu ni zapisal prav veliko, dokler niso odprli kina *Central*, torej kina, ki je zaradi ustanovitelja in poslovodje veljal za bolj 'klerikalnega'.

Dve predstavi v kinu Central

»Ijudje mislijo, da je ta kino naš duhovski. Slišale so se besede: 'Kaki svinjarji so duhovni, ki imajo tak kino'«.«⁴⁸

Že dve leti pred tem zapisom v dnevnik je škof začel resno opazovati dogajanje v ljubljanskih kinematografih. Januarja 1915 je opozoril deželnega glavarja, »da svojemu delu dotična komisija ni kos, ki naj nadzira predstave, da ne bo kaj nemoralnega,« saj naj bi bila v kinu *Ideal* »serija predstav, ki je sedaj že dovršena, jako nesramna: naga ženska, objem in poljubi od moških.«⁴⁹ Naslednji zapis v dnevniku je moč zaslediti že dober mesec po tej prvi pritožbi v zvezi s kinom. Zdi se, da opozorila, ki so bila naslovljena na deželni odbor, niso zalegla, saj je v dnevniku moč opaziti škofovo nezadovoljstvo z opravljenim

⁴³ Prav tam, str. 102–147.

⁴⁴ Prav tam, str. 147.

⁴⁵ *Slovenec*, 24. 5. 1913.

⁴⁶ *Slovenski narod*, 26. 5. 1913.

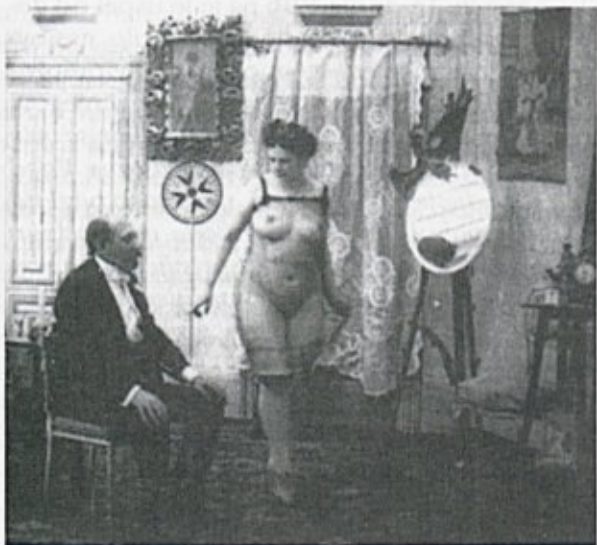
⁴⁷ *Traven: Pregled razvoja kinematografije...*, str. 149–157.

⁴⁸ *Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota, oddelek II, Jegličev dnevnik*, 27. 2. 1917, (dalje: Jegličev dnevnik, ...).

⁴⁹ Prav tam, 24. 1. 1915.

delom deželnih cenzorjev. »Kino še vedno igra. Slike so večkrat popolnoma nesramne. O oni sem se pritožil predsedniku in rekel, da cenzorji svojim nalogam niso kos. To ga je zbolelo. Ukazal jo je še enkrat cenzurirati. Iz poročila teh cenzorjev in iz onega, ki sem ga jaz dobil privatno, se more dokazati, da lastnik kina goljufa: druge da na cenzuro, druge predstavlja, sploh pa se predstavljajo ljubeznive stvari vedno. Kaj resnega ne vleče: nesramnosti pa vlečejo, da se vse kar tare. In zraven so deklice od 15, 16 let. Moj Bog, bo treba še bolj nastopiti.«⁵⁰

Očitno je v tem letu škof postal bolj pozoren na novi medij. Posebno pozornost pa je kinematografu namenil po ustanovitvi kina *Central*, ki je zaradi lastništva veljal za 'duhovski' kino. Ustanovili so ga maja 1915 in že na začetku oktobra se je škof prepričal, da se tudi v tem kinu vrtijo nemoralne predstave. V kino je zato poslal svojega človeka, t.i. presbiterija, ki bi ga zaradi njegove naloge lahko imenovali tudi 'vohun'. Ta mu je nato podal poročilo z natančno popisano vsebino dveh filmov. Prvo poročilo se nanaša na film *Grofov sin in cirkuška umetnica*, ki v osnovi ni bil problematičen. Čeprav je naš vohun ob 4. dejanju, ko se je dogajal karneval in so ljudje v filmu rajali, zapisal »Alles durch einander.' Za psihologa krasna scena, kako se pod vplivom vina in vrvenja, kot je na maškaradi, kmalu pravi trezne ljudi do neumnosti.«⁵¹ Tudi škof je v dnevniku zapisal, da »prvič ni bilo nič posebnega, akoravno dosti zaljubljenosti.« Naslednja predstava pa je pri škofu povzročila precejšnjo razburjenost in ogorčenje. »V drugič je bila velika grdobija.«⁵²

Scena iz filma *Moč hipnoze*

Zaklad Abdar Rahmana

Film je bil precej senzacijsko najavljen, poleg tega pa naj bi ga predvajali samo dva dni: »Der große orientalische Sensationsdrama Der Schatz des Amdar Rahmans in Kino Central in Landestheater kommt heute Samstag und morgen Sonntag zur Erstaufführung in Laibach. Der Drama hat eine prachtvolle Ausstattung, gespielt von Hugo Flink und anderen besten Schauspielern.«⁵³ Presbiterij pa je ob vsem blišču Orienta moral biti pozoren predvsem na moralno primernost prikazanih prizorov.

Pa si pogledjmo poročilo, ki ga je po predstavi dostavil škofu Jegliču. Sam film se je zgodil v nedeljo, 3. oktobra 1915. Začel se je z vrnitvijo Abdar Rahmana z zmagovitega pohoda v svoj harem, kjer so se odvijali najbolj sporni trenutki. 'Kraljica harema' je bila takoj deležna npravstvenega pregleda. »Obleka njena zelo pomanjkljiva: prsi le za silo oblečene, okoli pasa za kak pedenj široko gola, v kratkih, rekel bi, plavalnih hlačah (zelo kratkih). Čez: v širokih turških hlačah, ki so iz redke tkanine kot recimo pajčolan, da se popolnoma vidijo skozi gole noge v vsej višini.«⁵⁴ Rahmana pa vsa ta lepota in zapeljivost žena iz harema ni prepričala; do žena je hladen in se malomarno uleže na zofo. Hotel si je ogledati ves plen, zato so mu pripeljali Rameiko, hči Abu ben Omarja, ki jo je Abdar Rahman na pohodu ukradel njenemu očetu. »Evnuh mu pripelje ujetnico, ki pa šejka niti ne pogleda, ampak mu obrne hrbet. (Ostale žene so v ozadju)«. A izkušeno oko je hitro prepoznalo hotnico, ki se skriva za prelepim obličjem mladega in nedolžnega dekleta. »A izraz ujetnice (kakšnih 17 let) ni izraz plahega dekleta, ki se boji za nedolžnost, ampak slabo simulirana 'žalost' kokete. (Oblečena je v lahko haljico brez rokavov.)«⁵⁵

Do drugega dejanja se v nadaljevanju ne zgodi nič 'pretresljivega'. Odposlanca Abu ben Omarja z zakladom odkupita Rameiko, ki se nato vrne k očetu. Abdarjev suženj zaklad zakoplje, šejk pa načrt s skritim zakladom skrije v skrinjico za koran. A ko se ponovno znajdemo v haremu, brez nesramnih reči očitno ne gre. Ples – to grešno

⁵⁰ Prav tam, 4. 3. 1915.

⁵¹ Nadškofijski arhiv Ljubljana, serija: škofje, fond: škof Anton Bonaventura Jeglič, fasc. 40. (dalje NŠAL, ... fasc. št.).

⁵² Jegličev dnevnik, 7. 10. 1915.

⁵³ Laibacher Zeitung, 2. 10. 1915.

⁵⁴ NŠAL, ... fasc. št. 40.

⁵⁵ Prav tam.

početje človeškega rodu –, ki ga je že škof Anton Martin Slomšek uvrstil med devet sovražnikov devištva in ob tem zapisal, da je *'plesišče deviške čistosti morišče'*⁵⁶, se je v vsej svoji grdobiji razkril tudi na platnu. Abdar Rahman je, po opravih z zakladom, v haremu počival. *»Leži na zofi zraven zofe na tleh na preprogi leži Kraljica harema (enako oblečena kot v prvem dejanju) in gospodar jo z roko gladi po licu in rokah, zapove ji, naj pleše pred njim.«* Kraljičin ples je našega špijona pretresel. *»Ples njen (naravnost ostuden) skozi prosojne hlače (turške) se vidi vsaka kretnja cele noge.«*

Skratka, film je bil menda povsem neprimeren za ljubljansko občinstvo. Zanimivi so tudi vtisi, ki jih je na posebnem listu zapustil agent, zlasti njegove opazke o gledalcih. O najbolj sporni sceni je sicer menil, da *»ako bi bile scene v haremu lepše 'kostimirane', bi igri ne bilo oporekati, tako mi je pa bilo od enega gledanja dovolj, da je v drugič nebi šel gledat.«*⁵⁷ Če bi torej film razvrščali po klasifikaciji, ki jo je dvajset let kasneje razdelal razlagalec enciklike Pija XI., bi morali ta film vsekakor uvrstiti med tiste, ki škodijo нравstvenosti. Vendar bi v naslednji razvrstitvi, če sklepamo po podanem mnenju, prišel med tiste, ki so sicer moralni po vsebini, a so nedostojni in nemoralni v izvedbi.

Občinstvo je sicer svoje mnenje izrekalo z vzkliki in smehom. *»Ko pa je prišla scena v haremu je nastalo molčanje, ki sem si ga razlagal, ali da so tako napeto opazovali, da si ni nikdo upal črhniti, ali pa jih je bilo sram scene.«* Samokontrola kritika pa je vendarle za trenutek popustila ob burki, ki je bila na sporedu po filmu. *»V trenutku sem se na tihem smejal budalostim zaljubljenecv in Bobu (preoblečenem v teto), a po končani burki me je bilo tega sram. Ko sem odhajal sem nehote vzkliknil 'neumnost'. Kot da bi bil gledal maškare!«* O tej igri-burki je presbiterij očitno poročal manj obširno in je škofu izpostavil le najpomembnejše. *»V drugi igri rendez-vous dveh ljubimcev in njihovih ljubic: objemanje in poljubovanje brez konca.«*⁵⁸

Sklepa ljubljanskega škofa po tem šokantnem poročilu sta bila naslednja. Časopisoma *Domo-ljub* in *Slovenec* je prepovedal oznanjati kinopredstave, kar je le delno in začasno uspelo. Deželni odbor pa naj bi prepovedal nemoralne predstave in ob nedeljah in praznikih sploh vse predstave.⁵⁹ Škof je bil očitno razburjen zaradi predstav v kinu, ki je med ljudmi veljal za

'duhovskega'. Da bi se stvar pomirila in bi lahko kinopredstave najavljali tudi v *Slovencu*, je Štefe organiziral posebno projekcijo filma. *»Pred par dnevi me je g. Štefe prosil, da bi smel Slovenцу priložiti program Kino Centrala za nedeljo, namreč Komorna godba, češ da je zares lepo in brez vsake moralne nevarnosti. Nisem prav verjel. Pogovorila sva se, da pridem k preizkušnji v soboto. Šel sem torej danes... To je drama, kakor ponavadi polna zaljubljenosti, objemov in poljubov. Ni bilo posebne nevarnosti, vendar pa se zbuja strast in na marsikoga je to gotovo periculum proximum. Sedaj še bolje poznam nevarnost kinopredstav. Mladenič, dekle, ki jih hodi obiskovat ne more ostati nedolžno in čisto. Kaj pa šele, ako so predstave nemoralne! Pisal bom v uredništvo naših listov, da se samo 'gol inserat' tolerira.«*⁶⁰

Zdi pa se, da škof Jeglič svojega ogorčenja nad predstavami ni izrazil javno in je hotel nastalo situacijo urediti v neposrednem kontaktu z deželnim odborom in v katoliškem časopisju. V časopisju nisem namreč našel na članek, ki bi se nanašal na sam film ali na škofove zahteve po ostrejši cenzuri. Javna obravnava tega problema v ljudski stranki ni bila zaželeno. Ker pa so bili vsi akterji člani stranke, Jeglič sam pa je bil podpornik stranke, je zadeva lahko ostala javnosti nepoznana. Ko je o tem problemu govoril z deželnim glavarjem Šušteršičem, ga je ta opozoril, da bi liberalci utegnili list zoper kino zlorabiti. Zato da bi bilo bolje, če bi se ljudi le posvarilo, o samem kinu pa naj se ne bi govorilo.⁶¹

Škof je imel s kinom zaradi slabih predstav veliko opraviti. 13. aprila 1916 pa je le uspel od deželnega odbora iztržiti zadnje opozorilo, naslovljeno na kino *Central*; to opozorilo so v prepisu poslali tudi Jegliču in je zato ohranjen v njegovi zapuščini. *»Kakor je zvedel deželni odbor, se vrše v Kinu Central tudi pohujšljive predstave. Vsled tega se podjetje ostro posvari, naj strogo pazi na to, da se pohujšljivi filmi ne bodo več uprizarjali, sicer bi bil deželni odbor prisiljen, v prvem prihodnjem slučaju kake pohujšljive predstave deželno gledališče za vsakršne predstave 'Kina Central' zapreti. Tudi se podjetju priobčuje, da*

⁵⁶ Slomšek, Anton Martin, *Krščansko devištvo*, Prevalje, 1923, str. 31.

⁵⁷ *NSAL*,... fasc. št. 40.

⁵⁸ Jegličev dnevnik, 7. 10. 1915.

⁵⁹ *Prav tam*.

⁶⁰ *Prav tam*, 4. 12. 1915.

⁶¹ *Prav tam*, 12. 4. 1916.

*sme predstavljati 'Življenje Jezusovo' in sploh filme verske vsebine le z dovoljenjem cerkvene oblasti, če podjetje tega dovoljenja nima mora predstavo opustiti.*⁶² Kakorkoli, Ljubljančankam in Ljubljančanom očitno ni bilo pomoči, javna morala je bila na psu in sramežljivosti, te največje vrednote mladih in nedolžnih, med njimi ni bilo moč zaslediti. Februarja 1917 je namreč v dnevniku spet moč brati, da »kino g. Štefeta spet slabe predstave vrti /.../ Mladina moška in ženska ga zelo obiskuje, posebno kadar se oznani, da je le za odrasle.«⁶³

Zusammenfassung

DAS KINO ALS MÜHLSTEIN

Die Anwesenheit erotischer Szenen in den heutigen Kinos ist kein Grund mehr, der die Entrüstung der Apostel der öffentlichen Moral – soweit es solche noch gibt – erregen würde. Pikante Szenen kamen übrigens recht bald nach den ersten Aufführungen „lebender Photographien“ in die Kinos. Die Produktion solcher Bilder begann sozusagen gleichzeitig mit der Kinematographie. In Maribor gastierte im Herbst 1897, fast genau ein Jahr nach der Vorführung der ersten Filme in der Stadt, der Unternehmer Johann Bläser, Besitzer eines Wanderkinos. Er führte auch Aufnahmen mit, die nicht nur wegen der „lebenden Photographien“ Aufmerksamkeit erregten. Bläser kam nach Maribor mit einem Freispruch des Gerichtes in Steyr. Dort war er nämlich wegen Beleidigung der öffentlichen Moral gemäß Paragraph 516 vom lokalen Pfarrer bei der Staatsanwaltschaft angezeigt worden. Der Freispruch ermöglichte ihm, seinen Weg durch Städte im slowenischen Gebiet (Maribor, Celje und Ljubljana) mit einem identischen Programm fortzusetzen. Bei seiner Ankunft in Ljubljana am 20. November benachrichtigte der Landesausschuß das Laibacher Magistrat, daß sich in seinem Programm drei Bilder befinden, die schädlichen Einfluß auf die Bürger haben könnten. Daher kam es bei Bläfers Tournee in Ljubljana zum ersten Eingreifen der Zensur in Kinovorstellungen im Kronland Krain. Bläfers Programm war offensichtlich auch während seiner zweiten Tournee (vom 24. April bis zum 14. Mai 1899) umstritten, denn das Laibacher Magistrat wurde erneut in-

formiert, daß im Programm Bilder sind, die man verbieten müßte.

Bei der ersten Tournee ging es um die Aufnahmen mit den Titeln „Zwei duellierende Frauen“, „Damen im Bad“ und „Endlich allein“. Am meisten wurde im damaligen Österreich über den Film „Endlich allein“ gesprochen. Bei einigen weckte dieser Film nämlich die Frage nach den Werten jener Kreise, denen solche Aufführungen zugedacht waren. Bei der zweiten Tournee ist aus dem Programm und den Zeitungskomentaren nicht ersichtlich, welche Filme strittig waren.

Kinos wurden im Jahrzehnt darauf ständige Einrichtungen. Zu dieser Zeit wurde auch der Laibacher Bischof Anton Bonaventura Jeglič auf die moralischen Gefahren des Kinos aufmerksam. Es ist interessant, daß der Bischof in seinem Tagebuch Kinos vor der Gründung des Kino Central (das als „geistlich“ galt) im Jahr 1915 praktisch nicht erwähnte. Dann wurde er hauptsächlich auf jene Vorführungen aufmerksam, die im Central gespielt wurden. Im Oktober 1915 schickte er einen Presbyter in das Kino mit der Aufgabe, ihm über zwei Filme zu berichten. Nach diesem Bericht beschwerte es sich beim Landesausschuß über die schlechte Zensur, die die zuständige Kommission mangelhaft durchgeführt habe. Aber trotz der Bemühungen des Bischofs wurden schlechte Vorführungen weiter gezeigt. Im Februar 1917 notierte der Bischof folgende traurige Tatsache über das Kino: „Die männliche und weibliche Jugend besucht es sehr, besonders wenn angekündigt wird, daß es nur für Erwachsene ist.“

⁶² NŠAL, ... fasc. št. 40.

⁶³ Jegličev dnevnik, 27. 2. 1917.

Jernej Kosi

»JEDEL JE PRAV MALO, KAKOR JE BILA NJEGOVA NAVADA. PIL JE VEČ.«

*Ivan Cankar, slovenski bohem – prispevek k
zgodovini bohemstva na Slovenskem*

Uvod

Janko Omahen, ki se je v svojih dijaških letih spoprijateljil s takrat veliko starejšim Cankarjem in je s sošolci pogosto zahajal k njemu na Rožnik, je v spominih na ta srečanja zapisal naslednjo misel, ki sicer govori o 'največjem slovenskem pesniku', Francetu Prešernu:

»Mogoče je to, da ga ne poznamo, tudi prav. Kajti samo tako ga sprejema vsak neobremenjeno in povsem svobodno in po svoje zidealizirano, da je v nas že ves doživet, vsrkan in z nami stopljen. Tako se zdi, kot da je v vseh odtenkih svojih misli, pogledov in bolečine od vekomaj tako naš, da bo živel, kolikor časa bo pač pri življenju naš narod.

In vendar bi kljub temu vsak želel vedeti in videti, kakšen je v resnici bil res pristni in verodostojni telesni lik tistega zapitega in vodeničnega kranjskega advokata. O, če bi še to vedeli, bi verjetno vedeli o njem še kaj več, kakor vemo danes.

Kako drugače je to pri Cankarju, ki smo ga poznali in o katerem lahko povemo še to in ono, češar ni on nikdar napisal, kar pa spada h končni in popolni predstavi o njegovem duhovnem liku in njegovi tvorni moči!...»¹

Danes se nam, povprečnim dvajsetletnikom z opravljeno matura, stvari (pri)kazujejo v popolnoma drugačni luči.² Čeprav o življenju dr. Figa, njegovih alkoholnih podvigih ter veseljaških verzifikacijah, ki jih je sestavljal v pogostih stanjih zamaknjenosti, vemo prav veliko,³ tega v srednješolskih učbenikih ne moremo najti. Taki- sto je s Cankarjem in njegovimi bohemskimi pohajkovanji po Dunaju ter Kranjskem na splošno in Ljubljani še posebej.⁴

Predpostavljamo lahko, da se kaj takega pač ne sklada s prikritim učnim načrtom, saj vemo, da je šola predvsem vzgojna (disciplinarna) institucija. In vendar si upamo zatrditi, da uporaba evfemistične fraze 'Imel je težave z alkoholom' skoraj zagotovo ne bi zavedla na stranpot prav nobenega dijaka. Še več: če bi ob vseh Cankarjevih literarnih dosežkih in političnem delovanju bil pripisan še stavek: 'Bil je bohem', to najverjetne-

¹ Janko Omahen, *Obiski pri Ivanu Cankarju*, Maribor, 1969, str. 65.

² Prim. Anton Šepetavc, *Ptjem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva*, v: *Zgodovina za vse*, II/1, str. 18-36.

³ Samo za pokušino: »Oj Savica, ti nisi več devica, si le prastica, ki tak široko ščiči.«

⁴ *Recimo berili za srednje izobraževanje: Berilo 2*, Maribor, 1994, in *Branja 3, Berilo in učbenik za 3. letnik gimnazij ter štiriletnih srednjih šol*, Ljubljana, 2002.

je ne bi škodilo mentalnemu zdravju slovenskih gimnazijcev.

Tudi njegovi 'uradni' življenjepisi se tem dejstvom izogibajo. V njih, denimo, ni možno zaslediti omembe, da je Cankar razvijal načrte svojega pisanja in gradil like tudi v alkoholiziranem stanju, sloneč ob šanku oz. sedeč za mizo v kavarni, čeprav je takšno delovno okolje izpričano v njegovem pismu Mici Kesslerjevi.⁵

Pa vendar sem prepričan, da bi se tudi poznavalci literarne zgodovine strinjali z menoj, da na pisanje pomembno vplivajo številni dejavniki avtorjevega vsakdanjega življenja.⁶

Njegov življenjepis za splošno rabo in 'piflanje' v gimnaziji in drugih srednjih šolah je, blago rečeno, prirejen, na nekaterih mestih tudi zamolčan – predvsem to velja za njegove kronične težave z alkoholizmom, saj je spominov njegovih sodobnikov, ki opisujejo ta del njegovega življenja, resnično veliko, da o Cankarjevi korespondenci, polni omemb prekrokanih noči, niti ne govorimo.

Postavlja se logično vprašanje, zakaj je tako. Zakaj o dejanskem življenju Ivana Cankarja – s primerjavo s sodobniki na Slovenskem in po Evropi –, ni napisana nobena resna zgodovinsko-sociološka študija, ki bi, v to sem prepričan, še enkrat več pokazala na njegov izjemen položaj v slovenski zgodovini?

Verjetno ne bi bilo pretežno povezati tega dejstva z drugim, to je, da so se Slovenci kot moderen politični narod oblikovali na podlagi zavesti skupnosti, ki govori slovensko. Zato pa je posledično domača literatura tudi bila zmeraj razumljena kot prav posebej pomembno področje,⁷ ki mora biti očiščeno vseh neprimernih podrobnosti.⁸

Dandanes so zgodovinarji, ki ne bi soglašali z Blochovim prepričanjem, da zgodovina mora biti resnica,⁹ verjetno redki, in večina bi se strinjala z mano, da je ob vsej estetiki Cankarjevega umetniškega ustvarjanja primerno poznati tudi banalno vsakdanjost njegovega življenja.

Teorija

Ne bomo zgrešili, če že na začetku postavimo trditev, da je Cankar živel bohemsko. Kot bohem so ga namreč opredeljevali že njegovi sodobniki, pa tudi sam je v pismu bratu z Dunaja za-

pisal, da živi bohemsko življenje. Takšen način bivanja je bil na prelomu iz 19. v 20. stoletje značilnost umetniških krogov po celotni Evropi.

Za bohemstvo kot življenjsko prakso velja enako kot v splošnem velja za večino zgodovinsko izpričanih pojavov in praks na slovenskem ozemlju – ni produkt domače grude, pač pa je uvožena dobrina. Tako je tudi za ta prispevek nujno potrebno poznati temeljne vzroke in pogoje za prvotni nastanek pojava, kar nam nato v naslednjem koraku omogoča razumevanje in pravilno umestitev pojava na slovenskem ozemlju.

Po Jeroldu Siegelu¹⁰ se prvi zapisi, ki govorijo o bohemu (*«la Bohème»*) kot o posebni vrsti življenjske prakse, pojavijo med leti 1830 in 1840 v Franciji. Njen nastanek je potrebno povezovati z besedno igro, saj namiguje na besedo, ki se v francoščini uporablja za poimenovanje ciganov – *bohémien*. Njen izvor je namreč povezan z zmotno določitvijo pokrajine Bohemia (današnje Češke) za pradomovino ciganov.¹¹

Pravzroki za pojav bohemstva se po mnenju Elizabeth Wilson nahajajo v cezuri francoske buržoazne revolucije leta 1789; prekinila je s starim in postopoma vzpostavila nov produkcijski način. S procesom postrevolucionarne industrializacije se je bilo mecenstvo, do takrat prevladujoča oblika podpore umetniškemu ustvarjanju, prisiljeno umakniti zakonitostim trga. Obenem je umetniška produkcija, ki je bila do takrat integrirana v institucije religije (umetniško ustvarjanje za religiozne namene) oziroma je nastajala

⁵ »Cenjena gospodična Mici! Zadnjič sem šel v rotuško klet praznovati drugi akt svoje komedije; praznoval sem na to sorto, da sem popil dvoje steklenic ljutomerske startine; zraven pa sem gradil tretji akt in zdí se mi, da sem ga dobro zgradil...« - v: Ivan Cankar, Zbrano delo, 29. knjiga, Pisma IV, Ljubljana, 1974, str. 277.

⁶ Cankar se je skozi celotno življenje otepal z dolgovi in ker mu je bilo pisanje edini vir preživetja, je pisal res ogromno – tudi veliko prav ubogih dosežkov ima na grbi.

⁷ Ne bi bilo vendar spodobno, da bi Cankarja, tega genija slovenske besede in mitološke osebnosti par excellence našega nacionalnega imaginarija, ki progresivno teče od Karantanije (oziroma Venetov) preko Trubarja, Valvasorja, Zoisla in Prešerna (ekipa z bankovcev) in v katerem Cankar zavzema eno izmed osrednjih mest (tako na bankovcu kot v nacionalnem imaginariju), pa čeprav so redki, ki ga berejo in še redkejši, ki prebrano razumejo, prikazovali kot bohema, alkoholika in ženskarja.

⁸ To je hipoteza, ki bi jo bilo seveda potrebno dokazati.

⁹ Marc Bloch, Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic, Ljubljana, 1996.

¹⁰ Jerold Siegel, *Bohemian Paris: Culture, Politics, and the Boundaries of Bourgeois Life, 1830–1930*, Baltimore, 1999.

¹¹ *Ibidem*, str. 5

na aristokratskih dvorih (slavljenje vladarjeve veličine in prikazovanje dvornega življenja), v prvih desetletjih 19. stoletja vzpostavila avtonomno polje in se osvobodila tradicionalnih patronov. Prvotno navdušenje nad emancipacijo pa je bilo kratkega daha, saj je umetniška produkcija postala blago in s tem posledično odvisna od muhavosti trga. Namesto za stare so sedaj delali za nove, za povrh še filistejske gospodarje – *nouveaux riches*.¹²

Elizabeth Wilson definira bohemo kot »ime za poskuse umetnikov, pisateljev, intelektualcev in radikalcev 19. in 20. stoletja, da bi ustvarili alternativni svet znotraj zahodne civilizacije.«¹³ Obenem meni, da je potrebno bohemo razumeti kot kulturni mit,¹⁴ katerega personifikacija je bohem. Pojavi se v funkciji imaginarne rešitve problema umetnosti v zahodnih industrijskih družbah, saj se z njim poskuša definirati položaj umetnika kot nekoga, ki je hkrati znotraj in zunaj trgovine in potrošnje, obenem pa uskladiti ekonomsko negotovost umetnikovega poklica z idejo o umetnikovi nadarjenosti in superiornosti, ki jo je razvilo romantično gibanje na temeljih industrijske in francoske revolucije. Romantični genij je tako umetnik nasproti družbi. On ali ona uteleša disidentstvo, opozicijo, kritiko statusa quo; vse to pa se izraža v političnem ali estetskem nazoru oziroma v umetnikovem obnašanju in življenjskem stilu. Sestavine tega mita so še prestopki, ekscesi, ekscentrično obnašanje, revščina itd. – pa tudi bogastvo, če ga bohem razmetava, namesto da bi ga smotrno investirala.¹⁵

Osnovne sestavine za oblikovanje bohemske identitete izvirajo iz množice življenjskih zgodb mnogovrstnih posameznikov, ki pa same še niso zadostovale za oblikovanje mita. Ta je zaživel v trenutku, ko so bohemstvo začeli opisovati pisatelji in ga upodabljati slikarji. S tem so po mnenju Wilsonove prihodnjim generacijam predložili trajne in arhetipske primere načina umetnikovega bivanja in udejstvovanja v kapitalističnem svetu.¹⁶

Za enega najpomembnejših soudeležencev pri ustvarjanju mita o bohemih velja Henry Murger.¹⁷ Kot pripadnik spodnjega srednjega razreda se je odločil za literarno kariero. Zelo dolgo je živel v revščini, nato pa mu je leta 1845 padla sekira v med s serijo skečev za satirični *Le Corsaire*. V njih je opisoval svoje življenje in življenje svojih prijateljev, ki je potekalo po principu iz rok v usta. Pripovedoval je o katastrofah, ki jih je povzročala revščina, o komičnih pobegih iz naj-

etih stanovanj brez plačila stanarine, o občasnih uspehih itd. Bil je tudi prvi teoretik bohemstva, še posebej obseden pa je bil z razlikovanjem med 'pravimi' in 'lažnivimi' bohemii.¹⁸

Na tak način, s slavljenjem bohemskega življenja, je po mnenju Wilsonove torej nastala nekakšna matrica – mit, po katerem so se zgledovale prihodnje generacije umetnikov. Kot bomo videli v nadaljevanju, je njena teorija za ta primer uporabna.¹⁹

Predpogoj za pojav bohemstva je bil nastanek velikih mest, kar je omogočilo povečanje družbene mobilnosti in razvoj novih identitet. Mesta so bila tako podlaga za oblikovanje novih družbenih skupin in prijateljstev, ki niso več temeljila na sorodstvenih razmerjih, pač pa na skupnih interesih.²⁰ Za bohemstvo torej velja, da je izvirno velemestni pojav.

¹² Elizabeth Wilson, *Bohemians The Glamorous Outcasts*, New Jersey, 2000, str. 16–18.

¹³ *Ibidem*, str. 2.

¹⁴ Mit je tu razumljen po Barthesovi definiciji – kot imaginarna rešitev problema ali konflikta, za katerega družba ni sposobna najti racionalne razlage.

¹⁵ Wilson, *Bohemians...*, str. 5–6.

¹⁶ *Ibidem*, str. 6.

¹⁷ Stegel, *Bohemian Paris...*, str. 31–58 in Wilson, *Bohemians...*, str. 57.

¹⁸ Wilson, *Bohemians...*, str. 58.

¹⁹ Obenem pa je tudi primer, pomemben za teorijo, saj jo potrjuje.

²⁰ Wilson, *Bohemians...*, str. 28.

Znotraj velemest se je navadno na določenem področju razvil posebni bohemski okoliš, katerega nevralgične točke so bile kavarne. Le-te so imele večplastno funkcijo. Hkrati so bile ogrevani bivanjski prostor, v katerem je bilo v zameno za plačilo ene kave možno presedeti ure in ure, študijski prostor za individualno delo (v kavarnah po Dunaju in Ljubljani je pisal tudi Cankar), prostor, v katerem so se umetniki lahko srečevali s svojimi založniki in uredniki itd. Kavarna pa je bila tudi, in to je njena najpomembnejša funkcija, prostor interakcije med umetniki, nekakšna bohemski univerza, ki je umetnikom omogočala razpravljanje o njihovem delu.²¹

Kompleksno in široko analizo vzrokov za nastanek bohemstva, ki sicer izhaja iz drugačnih podmen, a se s teorijo Wilsonove sklada predvsem v poudarjanju romantizma kot pomembne prvine, najdemo pri Campbellu.²²

Njegov pristop je specifičen.²³ Bohemo definira kot »družbeno utelešenje romantizma, in bohemstvo je bil poskus uskladiti življenje z romantičnimi načeli; zato so bohemi najopaznejša in najnatančnejša ilustracija romantičnega značajskega ideala v sodobni družbi«. ²⁴ Pri bohemstvu naj bi šlo za obrnjen prednostni red askeze in uživanja, prav nasprotno kot pri tržno naravnanim meščanstvu. Meščani naj bi si tako zlahka omejili užitke, če so si s tem povečali udobje, medtem ko pa so se bohemi na lovu za užitki zlahka sprijaznili s pomanjkanjem.

Sledi rahli intermezzo, s katerim bomo ubili dve muhi na en mah: teorijo zadnjih stavkov bomo konkretizirali in hkrati dokazali, da je bil Cankar tudi po definiciji bohem:

»Kdor koli se je pri nas resno posvetil kakemu umetniškemu poklicu, je po iztreznjenju prvih dni jel razmišljati tudi o gmotnih pogojih svojega obstoja. Tudi Cankar! O tem dovolj pričajo že objavljena pisma. Vzlic temu sta bili in sta menda še danes mogoči samo dve poti: ali človek kot umetnik popusti v korist 'ljubemu kruhku', ali se pa 'vsakdanji kruh' odmakne v spoštljive razdalje in umetnik ostane, dasi mora često zgodaj v grob.«²⁵

Kaj je tisto, da človeka vedno vleče doli k ubogim, stradajočim, padlim, ponižanim in razžaljenim? Sto priložnosti na levo in desno te vabi v življenje, samo poseči je treba po tem, kar se imenuje bogastvo, zemeljska sreča, radost in uživanje.

In vendar zamahneš z roko, pljuneš na srečo in greš svojo pot, da tolažiš in povzdiguješ, da besniš in se pretepaš z lažnjivci, debelimi trebuhi in zakrknjenimi pijavkami malih in ne-močnih, ki se ne morejo braniti!

Kaj je tisto, da se puntaš proti vsem, ki zadovoljno priznavajo zakone, živijo v miru, se plodijo brez bolesi in mislijo, da so brez napak? Kaj je tisto, da hrepeniš nekam daleč čez to vsakdanjo zemljo, čez ta stari planet, ki se na njem z matematično natančnostjo menjajo letni časi, ki živi po neomajnih zakonih večne brutalne materije?

To sta dva sveta, nepomirljiva med sabo, duša in telo, duh in materija, nebo in zemlja, cesar in berač, Rotschild – in Ivan Cankar.«²⁶

Konec intermezza.

Za razumevanje bohemstva pa je, kot bomo zelo hitro videli, še pomembnejša Campbellova diferenciacija med klasičnim, lahko bi mu rekli umetniškim bohemstvom, in bohemstvom, povezanim s študentskim statusom.

Ena izmed njegovih temeljnih tez je, da je narava meščana dvojna, sestavljena iz puritanskega in romantičnega dela, ki se zlijeta v nekakšen 'puritansko-romantični' osebnostni sistem. Ta dvojna narava pa se zrcali v meščanskem življenjskem krogu, kjer bohemski mladosti sledijo meščanska zreleta leta in gre tako za nekakšno zaporedno obliko povezovanja v celoto.²⁷

Preprosteje povedano: po obdobju mladosti, v kateri se ob študiju predvsem popiva, veseljači, drogira in ženskari, sledi obdobje ustvarjanja

²¹ Ibidem, str. 34–35.

²² Collin Campbell, *Romantična etika in duh sodobnega potrošništva*, Ljubljana, 2001.

²³ Campbell nadgradi slavno Webrovo delo *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Dokazati poskuša, da se je ob racionalistično-utilitarističnem toku nekoliko kasneje razvil še pietistično-sentimentalistični tok protestantske (puritanske) etike in doživljanja sveta. Prvi je eden izmed najpomembnejših vzrokov ekonomske akumulacije, drugi pa moderne potrošnje.

²⁴ Ibidem, str. 290.

²⁵ Miha Maleš (ur.), *Podoba Ivana Cankarja: spominski zbornik*, Ljubljana, 1945, str. 178.

²⁶ Prvič objavljeno pod naslovom *Spomini na Cankarja*, izšlo 15. decembra 1921 v šesti številki *Naše vasi*. Tukaj citirano po Igor Grdina: *Novačanovi spomini na Ivana Cankarja*, v: *Jezik in sloustvo*, letnik XXXIII, Ljubljana, 1987/88, str. 185.

²⁷ Campbell, *Romantična...*, str. 330–332.

družine, gradnje hiše in poletnega dopusta ob morju.

Praksa

Argument, ki potrjuje to tezo in je obenem pomemben vir za spoznavanje življenja slovenskih študentov na Dunaju ob prelomu stoletja, so memoarji Henrika Tuma.²⁸

V svojih spominih Tuma opisuje, da so se študentje na Dunaju v obdobju, ko je sam študiral, torej malo pred prelomom stoletja (med leti 1881 in 1885), združevali predvsem v narodnostno zamejena študentska društva, ki pa so bila odprta tudi za študente drugih narodnosti. Tako je bil Tuma ob članstvu v *Sloveniji*,²⁹ še član *Bukovine* in *Češkega akademškega spoleka*, kot gost pa še v srbski *Zori*, slovaškem *Tatranu* in poljskem *Ognjisku*.

Po splošni navadi, da si vsako društvo najde kavarino, v kateri so se potem lahko zbirali njegovi člani, je imela tudi *Slovenija* svoj lokal (v mezzaninu kavarne Tischer). Tumi ta prostor ni niti najmanj ugajal:

»To je bila velika rak rana na slovenskem dijaštvu. Ves dan pa pozno v noč so švigale krogle na biljardu ali pa padale karte po mizah. Pogosto je kavarna bila zbirališče za družbo, ki je potem krokala vso noč.«³⁰

Tuma pač ni imel dlake na jeziku in je marsikaj povedal ne le o pivski, pač pa tudi seksualni nevzdržnosti slovenskega študentskega življa na Dunaju:

»Slovenski dijaki so imeli poleg tega še shajališče v krčmi nekega Krulca v nekem predmestju, kamor so hodili na kranjske klobase, kislo zelje in cviček. Dijaštvo pa je tudi uživalo priložnost razuzdanega spolnega dunajskega življenja.«³¹

Tuma, ki je bil v povprečju kakih pet let starejši od vrstnikov, o slovenskih študentih nasploh ni imel kaj prida dobrega mnenja. Njegov splošni vtis je bil negativen; menil je, *»da je /.../ naše dijaštvo precej surovo.«*

Udeleževanje pri zborih vseh študentskih društev, katerih član oziroma gost je bil, je od nje ga zahtevalo nemalo napora. Ne samo, da so ti zbori navadno trajali po cele noči, pač pa je po običaju beseda dala besedo, steklenica pa vino in vse skupaj se je prelevilo v krokanje.

»Tudi to življenje sem hotel poizkusiti in sem vestno prekrokal tiste noči. Nisem se pa nikdar opil; navadno sem bil v krokarski družbi za blagajnika, ko je bilo že vse pijano.«³²

V zelo podobno okolje pade Cankar, ko pride okrog 20. oktobra 1896 prvič na Dunaj. Pomenljivo je, da že takoj na začetku svojega bivanja v habsburški metropoli zavrne študentsko obliko boheemskega življenja – zbrano okrog društva *Slovenija*. Na prvem društvenem sprejemnem večeru za novopečene bruce ugotovi, da mu tako ozračje ne ustreza in se zato s prijatelji odloči, kot je zapisal v pismu bratu Karlu, *»da nihče izmed nas ne stopi v 'Slovenijo', ker nas prav nič ne mika, med tepci sedeti.«³³* Svojo odločitev mu je obrazložil z naslednjimi besedami:

»...Jaz sem prašal, kaj je prav za prav 'Slovenija' doslej stortla, da zasluži tako pijeteto. Nič, prav nič! Tisti naši stari pisatelji, s katerimi se bahajo, ker se samt s sabo ne morejo, se niso vzgajili v 'Sloveniji', temveč v svojem ožjem krogu, v katerem so čitali in se razgovarjali o literaturi. In kaj je v 'Sloveniji' zadnja leta? Krokarija in pa zabavljanje na 'te proklete farje'. Za resno politiko in za literaturo se ne briga živa duša. V 'dvorani' 'Slovenije' se tarokira in šahira, tu pa tam pogleda kdo kakšen časnik; bore malo jih je, ki bi razen 'Naroda' še kaj čitali. In niti za tega se ne zmeni vsakdo. – V kavarni, kjer je časopisov na izobilico, – tam igrajo biljard in motijo s svojim hrupom še tiste, ki pridejo čitat. In to je naša – 'inteligenca'! To so bodoči – 'rešitelji domovine'!...«³⁴

Kmalu zatem so mladi intelektualci ustanovili svoj literarni klub (člani so bili Cankar, Zupančič, Govekar, Eller, Škrjanec, Vidic, Goestl in Jančar) in si kot klubski lokal izbrali Ederjevo gostilno na Ottakringstrasse v XVII. okraju (vsak četrtek so tam večerjali poceni domače klobase, jetrnice in krvavice). Pred večerjo je na vsakem sestanku nekdo od članov prebiral svoje literarne izdelke,

²⁸ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*, Ljubljana, 1937.

²⁹ Akademsko društvo *Slovenija* na Dunaju je bila liberalna (ob njej je od leta 1894 delovala klerikalna *Danica*) študentska organizacija z dokajšnjo tradicijo in ugledom. Ustanovljena je bila leta 1869.

³⁰ *Ibidem*, str. 124.

³¹ *Ibidem*, prav tam.

³² *Ibidem*, str. 125.

³³ Ivan Cankar, *Zbrano delo*, 26. knjiga, *Pisma I*, Ljubljana, 1970, str. 21.

³⁴ *Ibidem*, prav tam.

nato pa je sledila kritika in diskusija. Po *'uradnem delu'* in večerji je sledil obisk nočne kavarne *Fin de siècle* z godbo in ženskimi gosti.³⁵

Ivan in Karlo sta si bila od vseh sestra in bratov Cankar najbolj blizu, zato so njuni stiki ne samo pogosti, pač pa tudi izredno pomembni. V Ivanovih pismih bratu se namreč dobro odraža stanje, v katerem je živel na Dunaju. Kasneje, ko je Karlo postal duhovnik, je bilo njuno dopisovanje bolj poredko in manj osebno izpovedno, kot je bilo prej. Opazno je, da o svojih svetovnonazorskih prepričanjih brata nista več razpravljala, saj sta se želela izogniti medsebojnim idejnim sporom.³⁶

Ivan mu 18. januarja 1897 piše:

»Dragi!

Ti se gotovo čudiš, da Ti zdaj takó malo pišem; toda hvali Bogá, da je takó; čitati bi moral same večne lamentacije. Moje življenje je zares interesantno, po priliki táko, kakor pariških 'bohémov', če si že kaj čul o njih. Časih je prijetno, drugikrat pa spet neznosno, da bi skočil najrajši v Donavo.

/.../

Kakor sem že povedal, je moje življenje interesantno. Od česa se živim? Bog vé! Časi od ničesar ne. Kadar se bo prigodilo, da boš imel kakšen forint prost, pojdi na pošto in pošlji ga meni. Kakor sem že velikokrat rekel: jaz Ti enkrat vse povrnem. Zdaj sem namreč še zmirom v stadiju 'čakanja' in pisanja. Samó da se pripravim in pošljem sem in tjé kakšne podlistke, sem rešen. Ali zdaj pišem najmanj pet stvaríj naenkrat in ne odpošljem ničesar. Takó živim od dné do dné: zdaj deset, zdaj pet, zdaj dva krajcarja, in časih po par dníj nič. Zadnjič sem dobil pet forintov in danes sem suh. Kupil sem – tepec – knjige. Ali prav je takó.

/.../

Pisati bi Ti imel morda še veliko, pa ne pride mi takoj na misel: to je od tega, ker nimam cigaret. Zdaj se odpravim v aulo, da tam koga dobim, ki bi se dal napumpati. Sploh pa se mene ne smeš predstavljati poleg vse mizerije, da morda izgledam, kakor kakšen cigan. Nikakor ne! Jaz imam primerno dobro obleko, lepe kravate, čiste manšete in ovratnike, cele in krasno svetle čevlje, – skratka, nič zoper akademsko čast. Samó malo bolj suh in zelen sem in večje brke imam ...»³⁷

To pismo je zelo pomembno, saj potrjuje teorijo Wilsonove, da je bohemstvo postalo ne-

kakšna matrica, ki se je širila med umetniškimi krogi, predvsem skozi prebiranje literature o bohemih in katero je kot življenjsko prakso, ki naj bi se skladala z njegovimi umetniškimi naprezanji, prevzel tudi Cankar. Seveda je bila forma bohemске identitete do neke mere zapolnjena z drugačno, lokalno specifično vsebino.³⁸

Pomembnost zgornjega pisma je še v nečem: že tukaj, na samem začetku postajajo vidni zametki specifične ekonomije, temelječe na avtorskih honorarjih³⁹ in *'pumpanju'*, ki jo je Cankar v poznejših letih razvil do popolnosti. Denar si je tako izposojal na vseh koncih in krajih. Izposojenega povečini ni vračal in posledično so se dolgovi kopičili. *'Pumpal'* je večino prijateljev⁴⁰ in znancev, zelo podobno pa je bilo tudi z založniki, ki so mu pogosto pošiljali predujme, posojila, delna izplačila in podobno.

Založnik Anton Pesek se je spominjal hudih težav, ki jih je imel s Cankarjem: »Veš, s Cankarjem je križ! Ta hoče zmeraj imeti honorar po trikrat. Prvič, ko kaj obljubi, drugič, ko prinese rokopis, in tretjič, ko delo izide.«⁴¹

Denarja se Cankar ni branil, četudi je prihajal od idejnih nasprotnikov. Založniku Schwentnerju, s katerim je bil v tesnih odnosih in ki je založil večino njegovih del, je tako 6. februarja 1905 pisal: »Res sem nameraval pisati za družbo sv. Mohorja. Pa vendar še zdaj ne vem, ali bi ali ne bi. Saj veš kako je z mano. In vendar sem že skoro za trdno prepričan, da tega greha ne bom storil ...«⁴²

Že maja naslednje leto je greh storil in zaradi gmotnih razlogov na lastno pobudo začel pisati tudi za Mohorjevo, pri čemer pa je bil dolžan svoje izdelke prilagoditi njihovim zahtevam in brzdati svoje satirično pero, če je želel, da mu

³⁵ Ibidem, str. 303.

³⁶ Ibidem, str. 293.

³⁷ Ibidem, str. 30.

³⁸ V Parizu cviček zagotovo ni igral tako pomembne vloge kot v Ljubljani. Če poenostavimo.

³⁹ Na splošno o tem: Anton Šepetavc, *Honorarji – nujno zlo literature (Oris nekaterih gospodarsko-socialnih vidikov slovenske književnosti)*, v: *Celjski zbornik 1992*, str. 55–68.

⁴⁰ To je lepo vidno iz njegove korespondence. Skoraj ga ni pisma prijateljem ali znancem, v katerem ne bi prosil za krono ali dve.

⁴¹ Miha Maleš (ur.), *Podoba Ivana Cankarja: spominski zbornik*, Ljubljana, 1945, str. 178.

⁴² Ivan Cankar, *Zbrano delo*, 27. knjiga, *Pisma II*, Ljubljana, 1971, str. 151.

spise sprejmejo. Prilagajanje se je vsekakor splačalo, saj je imela založba za slovenske razmere izredno visoke naklade in je lahko plačevala pisatelje bolje kot drugi založniki.⁴³

Opozoriti je treba, da je Cankar s pisanjem za takratne slovenske razmere zelo dobro zaslužil. Samo honorar Mohorjeve družbe za povest *Krčmar Elija* je na primer znašal 500 kron,⁴⁴ medtem pa je služkinja z večletnimi izkušnjami pred prvo svetovno vojno za 15 do 16 ur dela po slovenskih mestih zaslužila 10 do 12 goldinarjev na mesec.⁴⁵

Iz tega jasno izhaja, da je bila njegova malomarnost, ko je šlo za denar, izključni razlog za Cankarjevo visoko zadolženost in posledično težavne življenjske razmere. Denarnice baje naj sploh ne bi imel, krone pa naj bi mu, po spominih Cankarju nadvse ljube natakarike,⁴⁶ ležale po vseh žepih. Podobno se spominja Omahen: »Z denarjem ni bil nikoli prav na čistem. Vedno mu ga je primanjkovalo in pogosto je bil zastran njega v zadregi. Svoje založnike je moledoval za predujme, tako da si jih je počasi po vrsti od-tujil in jih tako izgubil. Na koncu mu je ostal le Schwentner, ki je bil v zahtevah do njega strožji in nepopustljivejši. Zato, verjetno bo to držalo, ga je tudi najbolj cenil. Je že tako, da sleherni človek spoštuje močno roko, zlasti jo poveljuje tisti, kdor je sam nima. Dolžan je bil na vse strani in mašil je luknje s honorarji, kolikor je šlo, saj drugih dohodkov ni bilo. Bil je prvi slovenski pisatelj, ki je živel samo od honorarjev...«⁴⁷

V zadnjih letih življenja – predvsem po vrnitvi v Ljubljano – si je, navkljub stalnemu pomanjkanju denarja, uspel ustvariti dokaj lagodno življenje: »Toda kljub temu se ni dal odvrniti od svojih počitniških izletov na Bled, v Kranjsko goro, Trst itd. Pravil nam je, kako je živel na Bledu, se vozil z izvoščkom in obiskoval svoje znance in prijatelje, krokal zdaj tu, zdaj tam in na koncu le imel svoje počitnice in skoraj zastoj oddih. Bil je po svoje življenjski virtuoz, ki mu nihče po zunanjem videzu sodeč, ne bi bil pripisoval težkega življenja...«⁴⁸

Nečimrnost slovenskih (malo)meščanov, čez katere je tako rad udrihal v svojem literarnem in publicističnem delu, mu je v vsakdanjem življenju prišla še kako prav: »Sicer pa, kdo ni rad povabil Cankarja v svojo družbo? In kdo ga ni rad tudi obilneje gostil, samo da se je lahko pobahal, da je bil Cankar njegov gost? Takega petičnega

poznanstva je imel obilo, zato mu je bilo življenje slovenskega pisatelja, ki je bil navezan samo na honorarje, lažje in znosnejše, saj mu je bila tako marsikatera skrb za golo vsakdanje življenje odvzeta in stiska prihranjena...«⁴⁹

Večina dosegljivih podatkov o Cankarjevem pijačevanju ter takšnih in drugačnih bohemskih zgodbah in zgodbicah, sega v zadnjo dekada življenja, ki jo je povečini preživel na Rožniku oziroma v Ljubljani.⁵⁰ Z Dunaja, kjer se je od svoje neveste poslovil *po francosko*,⁵¹ se je odpeljal v Sarajevo k svojemu bratu Karlu in tam ostal cel mesec (od 9. septembra do 10. novembra 1909). Ko je zapravlil še zadnje prihranke in se za povrh tudi krepko zadolžil, je dvignil sidro in se preko Zagreba z vlakom sredi novembra pripeljal v Ljubljano. Prihod v kranjsko stolno mesto konec leta 1909 velja za prelomen trenutek v njegovem življenju, saj označuje začetek njegovega fizičnega in umetniškega propada.

Po prihodu se je sprva nastanil v Švicariji, kot se je imenoval *Hotel Tivoli*. V kmečki sobi tega hotela je že pred njegovim prihodom sestankovala bohemska družčina.⁵² *'Brumna bratovščina lauretanskih litanij'*, kot so si pod Cankarjevim predsedovanjem nadeli ime, je nato veselo krokala skozi celotno zimo 1909–1910.

O nezmerni pivski družini lahko preberemo naslednje: *'Družčino so sestavljali: Miha Čop, turist in član; Vladimir Levstik, pisatelj in podpredsednik; Zalar, žurnalist in pridigar; Ivan Cankar, pisatelj in predsednik; Ivanka, natakaričica in blagajnik (privatim Femininum, ofici-*

⁴³ Ivan Cankar, *Zbrano delo*, 30. knjiga, *Pisma V*, Ljubljana, 1976, str. 141.

⁴⁴ *Ibidem*, str. 7.

⁴⁵ Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani*, Ljubljana, 1995, str. 153.

⁴⁶ Zofka Resnik, ki se je v začetku leta 1915 zaposlila v hotelu Union kot blagajničarka v kuhinji, kasneje pa je bila natakaričica v Rožcah.

⁴⁷ Omahen, *Spomini...*, str. 36–37.

⁴⁸ *Ibidem*, str. 37.

⁴⁹ *Ibidem*, str. 37–38.

⁵⁰ Težava teh virov je, da so po večini spomini Cankarjevih sodrugov, ki pa so bili napisani nekaj desetletij po njegovi smrti. Verodostojnost teh podatkov je zato zelo uprašljiva.

⁵¹ Na račun te poroke, ki ni bila nikoli izpeljana, mu je padla v žep zajetna vsotica denarja. Kanonik Andrej Kalan mu je leta 1909 poklonil kar tisoč kron(!), da bi se lahko poročil. – Glej: Ivan Cankar, *Zbrano delo*, 28. knjiga, *Pisma III*, Ljubljana, 1972, str. 263.

⁵² Mojca Šavnik, Vladimir Levstik in Ivan Cankar: ali skrivnost je še vedno živa, v: *Zgodovina za vse*, leto 6, št. 1, Celje, 1999, str. 55.

jelno Masculinum); Ivan Kenda, restaurater in pokrovitelj se je odpeljal na Bled in zaradi tega ni navzoč.⁵³

Natančnejši podatki o dogodivščinah takratnega obdobja niso izpričani, v tančico skrivnosti pa jih povečini pušča zavite tudi pisatelj Vladimir Levstik,⁵⁴ s katerim je Cankar vse do svoje smrti gojil ambivalentne odnose – nekaj let sta bila velika prijatelja, nekaj let pa ljuta sovražnika.⁵⁵ Radovednosti prihodnjih rodov za tako obskurne prizore iz življenja velikih mož našega naroda, Levstik ni bil niti malo naklonjen. V spominih na to obdobje se mu je tako zapisalo: »Štiri in trideset let je že, odkar smo tako moževali (z leve na desno): Ivanka z Bleda, naša nikdar zaspana točajka; Ivan Cankar; Viktor M. Zalar; po domače »Amba«; podpisani; jurist Miha Čop z Blejske Dobrave, kasnejši dobrovoljec v prvi balkanski vojni. Nekega meglenega dne v pozni jeseni (ali zgodnji zimi?) leta 1909. me je bil srečal Cankar na poti med 'Unionom' in 'Fajmoštrom' ter mi razodel, da stoluje v kmečki sobi hotela 'Tivoli' imenitna družčina; naj pridem. Prišel sem. Ti isti večer in vsak naslednji večer skozi vso zimo 1909/1910, dokler se ni na spomlad pod vplivom božanske slivovke, ki nam jo je poklonila gospodična Jera iz Gorij (kasnejša gospa V-ova),

zbudila petelinja prepirljivost in storila, da sva z Janezom za nekaj časa izkopala bojno sekuro. Kako smo rogovilili in kakšne smo ugibali, je eminentno bohemska in krokarska zadeva in niti na misel mi ne hodi, da bi jo razgaljal filistejski zalegi v kratek čas. Kolikor je na meni, bo legla zgodovina 'tivolske bratovščine' z menoj v 'hladni krop'; nihče ne bo pisal o nji disertacij, noben 'literarni historik' ne bo z njo solil izdelkov svojega duha.⁵⁶

Na srečo pa se je ohranila njegova korespondenca, ki veliko podrobneje in bolj sočno opisuje dogodivščine vesele tivolske bohemske družčine.

Tako je 8. marca dr. Ivanu Prijatelju prav v zvezi z zgoraj omenjenim sporom s Cankarjem pisal

⁵³ Ibidem, str. 56.

⁵⁴ Sicer eden od večjih ljubljanskih bohemov; določeno obdobje je preživel tudi v Parizu. Zanimiv je po zapisu v svojem pariškem dnevniku: »Sedaj pa spat in etra na blazino, da bo lepih sanj. To bi bilo sladko iznenadenje, če bi se jutri ne prebudil.« Citirano po: Igor Grdina, Vladimir Levstik v času in prostoru, str. 232, v: Vladimir Levstik, Hilarij Pernat, Celje, 1995.

⁵⁵ Mojca Šavnik, Vladimir Levstik in Ivan Cankar: ali skrivnost je še vedno živa, v: Zgodovina za vse, leto 6, št. 1, Celje, 1999, str. 55–75.

⁵⁶ Miha Maleš (ur.), Podoba ..., str. 142.

naslednje: »S Cankarjem sva se, mislim – hvala Bogu! – definitivno sprla. Že pred dobrim mesecem dni sem ga enkrat treščil po tleh; no, pa takrat sem mu storil krivico, bil sem pijan in silno jezen, ker so ljudje po vsej sili hoteli vedeti razloge zakaj sem se pol ure prej z nožem tepel... In zato sem storil takrat sam prvi korak, da sva se pobotala. Zadnjič sem pa izpil slučajno 1l žganja, nakar se me je seveda polastil furor, da sem s pestjo razbil mizo in vrata, poscal tla in zrahljal Murnikova jajca; seveda me je oče Rado pošteno namikastil, a v šali. Cankar pa – tisti Cankar, ki ga sam predobro poznaš, da se vsak dan opija, ne le vsak mesec kakor jaz, da pofuka vsako deklo, da idealizira vsako Maro Ivanovo, ki ji je slučajno zašel med noge (felicitas!) itd.⁵⁷ je mahoma začutil potrebo povzdigniti se do stališča visoke morale in krepostnega obsojanja. Nič ne bi rekel, da sem mu odpustil samo 100 grehov; ker pa ve, da jih je bilo več nego tisoč, sem dejal, da je natanko dovolj. Oj zdaj pa nič več! On, seveda, me je bil že čez par dni spet pripravljen sprejeti na svoje srce – toda jaz menim, da je pasja figa še zmerom dragocenejša od takšnega neodkritosrčnega in sterilnega prijateljstva. Zdi se mi pa, da bova s Cankarjem še plesala. V knjigi 'Mojim recenzentom', katere rokopis je Schwentnerju pravkar izročil, se baje zadeva nad Levstikouščino, Golarščino itd. Če je to res, Bog mu bodi milostljiv; jaz poznam pri riporti tem manj pardona, čim impertinentnejši je bil napad. Gre se tudi za to, da se enkrat pokaže lažnivost Cankarjeve stare trditve, da smo izšli vsi mlajši iz njega. Da, Pugelj nemara; Golar nikakor, jaz pa najmanj. Meni je že prav; kdor si hoče streti vrat naj začne, jaz se nikogar ne bojim. Vidiš torej, vse sorte se kuha med nami ...«

Življenje v hotelu z večernim krokanjem za povrh, pa Cankarja ni preveč udarilo po denarnici, natančneje, po žepih. No, vsaj njega osebno ne. Prijatelj Kraigher, zdravnik pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah, je bil pač mecen stare šole. Tako mu 24. februarja iz hotela Tivoli piše:

»Dragi Kraigher!

Ne prestraši se in ne zameri mi, da Ti pišem tako pismo, kakor ga!

Doslej se mi je še godilo tako in tako – zdaj sem pa nenadoma čisto na koncu. Pošlji mi, če moreš, sto kron. Saj denarja najbrž nimaš, kredita pa zagotovo več nego jaz. –

To žalost sem najprej napisal, zato da se ne boš šele nazadnje jezil.

/.../

Če mi ne moreš vstreči, Ti ne bom nič zameril.
Če pa moreš, Te prosim, da mi pošleš brzojavno, ker sem v velikih skrbah.

Lepo te pozdravlja Ivan Cankar⁵⁸

Zdravnik Kraigher je gojil s Cankarjem globoko prijateljstvo, za nas pa je pomembna njuna medsebojna korespondenca, saj nam daje lep vpogled v vsakdanjost pisateljevega življenja.

Znano je, da je v obdobju med 8. novembrom 1910 in 6. majem 1911 Cankar živel pri Kraigherju v Slovenskih goricah, kjer mu, kot je napisal Štefaniji Bergmanovi,⁵⁹ ni prav nič manjkalo: »Tukaj imam prav fletno sobo, pisalno mizo, bogato biblioteko in – vino v kleti.«⁶⁰

Še pred tem je Kraigher uredil vso dokumentacijo, ki je Cankarju omogočila, da je pridobil posojilo, s katerim se je vsaj za nekaj časa izmotal iz denarnih zadreg. Vse 'papirje' je pripravil Kraigher, saj se Cankar na tovrstne zadeve ni niti najmanj spoznal. Z ženo je bil tudi porok za odplačilo posojila in, verjetno ne bi bilo potrebno niti omenjati, na koncu je prevzel nase tudi vse dolžnosti v zvezi z odplačevanjem.⁶¹

Na splošno mu, če sklepamo po pismih Štefaniji Bergmanovi, v Slovenskih goricah ni šlo prehudu, hudoval se je le nad zimskim blatom, ki ga je oviralo pri hoji do vaških gostiln in vinotočev.

Čez nekaj časa pa se je z božjo kapljico obdarjenih krajev vendarle naveličal: »Kako resno voljo imam, vrniti se v najkrajšem času, sem danes že pokazal. Učiteljstvo ljutomerskega okraja me je povabilo, da bi tam predaval; jaz pa sem odklo-

⁵⁷ Vprašanje Cankarjevih težav s spolnostjo je široko obdelal cenjenit (žal pokojni) seksolog dr. Marjan Košček v knjigi *Ženska in ljubezen v očeh Ivana Cankarja, Ljubljana, 2001*. Košček meni, da »ni dvoma, da se je Cankar vse življenje izogibal spolne ljubezni.« (str. 260) Njegova analiza se sklada z mnenjem Vladimírja Levstika: »...Nekoliko drugače utegne biti s problematično potenco. Da se je izogibal telesnim srečanjem z ženskami, sam vem. Torej se najbrž ni zanesel nase. Kaj je bilo krivo negativnemu mnenju, ki ga je imel o sebi? Po mojih mislih edino njegova obča, skoraj otroška telesna slabost, štrapačtraje živcev s čajem, rumom in sploh alkoholom 'brez podlage', predvsem pa znana 'sublimacija', ki rada spremlja izključno v duhovno ustvarjanje usmerjene napore...« (Glej: Šavnik, Vladimír Levstik in Ivan Cankar..., str. 71).

⁵⁸ Cankar, Zbrano delo, 28. knjiga..., str. 70.

⁵⁹ Njegova takratna rožniška gospodinja.

⁶⁰ Cankar, Zbrano delo, 30. knjiga ..., str. 32.

⁶¹ Ibidem, str. 311–312.

nil, čeprav bi bil izlet prijeten. Ali tako predavanje se nazadnje vselej izpremeni v dolgo trajen krok in prav tako dolgo trajnega mačka ...»⁶²

A vrnimo se h Kraigherju. Po razglednicah in pismih, ki jih je pošiljal Cankarju po tem, ko se je le ta 'odisejevsko'⁶³ vrnil na Rožnik, lahko predvidevamo, da so bila njegova krokanja pri Sv. Trojici pogosta in temeljita, saj se cviček v njunih dopisovanjih pogosto omenja:

»Kaj dela »Vedomec«? Menda še vedno samo cviček žeha? Srčen pozdrav! Piši zopet kaj!

6. VI. 11.

Kraigher⁶⁴

»Srčen pozdrav! Ali se res še nič ne boš oglasil? Cviček piti in grah ružiti – kako pa?!

Kraigher⁶⁵

In Cankar nazaj: *»Živim čisto puščavniško; vsak teden enkrat, v petek, se grem v Ljubljano brit; ob tej priliki časih tudi pokrokam. Drugače pa je cvičkovanje zelo poleglo; zdaj se delam nervoznega le bolj s čajem; in z mislijo na svoje upnike.«⁶⁶*

Kraigher je nato Cankarja še nekajkrat vabil k Sveti Trojici, konec novembra 1911 mu je v pismu sporočal: *»Letos je tu strašen dolgčas po Tebi. Lani sem se saj lahko jezil nate, če ne drugega. Če še kaj prideš, ne dobiš denarja nič. Tako boš prisiljen, vsaj toliko pisati, da imaš za pijačo. Drugače menda itak ne pišeš. Ali ne, kaj?«⁶⁷*

Nato pa še konec oktobra 1913: *»Škoda, da Te nimam tukaj, mrha čvičkasta, da bi skupno korigirala. Ali ne bi vseeno poskusil še enkrat v Trojico? Naročim Ti cvička.«⁶⁸*

Kraigher je v pismih na zafrkljiv način izražal zaskrbljenost nad prijateljevimi težavami z alkoholom, čemur pa Cankar ni posvečal pretirane pozornosti: *»Zadnjič si mi že spet očital moj ljubi cviček. Kaj bi se ga še Tebi na čast ne smel dodobra nasrkati? No, sploh pa je resnica, da sem že dolgo časa neverjetno soliden. Ker kadar me v Ljubljani zaloti družčina, udarimo čez plot. Pa tudi ni nobene škode! Ne boj se, da se kdaj pogolārim!«⁶⁹*

Kraigher je bil v začetku leta 1914 izbran na razpisano mesto zdravstvenega asistenta in se je konec junija preselil v Ljubljano. Njegovo prijateljstvo s Cankarjem je, navkljub nenehnemu po-

sojanju denarja, še naprej stalo na trdnih temeljih. Po kratki Cankarjevi avanturici s služenjem cesarju v Judenburgu, sta se tako dogovorila, da bo prihajal vsak petek opoldne h Kraigherjevim na kosilo. Jedli naj bi ričet brez krompirja, kate-rega Cankar ni maral. Ker so se ženske zbale, da bo hišnega gospodarja zopet zapeljeval h krokarijam, kot ga je že v Prlekiji, so mu vedno znova nadevale ričet s krompirjem. Cankar je sporočilo razumel in je kasneje prihajal h Kraigherju na obisk samo še v njegovo ordinacijo.⁷⁰

Dobra prijatelja sta ostala vse do smrti, Kraigher je plačal tudi za Cankarjev pogreb in najverjetneje uredil, da na njem ni bila opravljena obdukcija. A o tem pozneje.

Vprašanje Cankarjevega kroničnega alkoholizma je bilo že za časa njegovega življenja zelo izpostavljeno, po njegovi smrti pa je dobilo skorajda mitološke razsežnosti. O tem so po eni strani besedo ali dve zapisali praktično vsi, ki so ga vsaj navidez poznali, po drugi strani pa je v 'uradnih' življenjepisih, kot sem že zapisal, ta del njegovega življenja zamolčan in s tem izbrisan iz zgodovinskega spomina.

Pa vendar se je ohranilo razmeroma veliko materiala, ki nam omogoča rekonstrukcijo njegovih pivskih navad in alkoholnih dogodivščin. Omahen se tako spominja: *»Ne spominjam se, da bi ga videl kdaj jesti. Večkrat pa je šel od mize v kuhinjo, kjer je verjetno tako mimogrede pospravil kak grizljaj, ki ga je tam dobil ali pa ki si ga je prihranil od malice ali kosila. Z nami v družbi*

⁶² Ibidem, str. 47.

⁶³ Čez Maribor in Celovec na Kranjsko in po postankih na Bledu in v Kranju, kjer sta imela s Smrekarjem pošteno krokanje, nekje po 12. maju končno na Rožnik.

⁶⁴ Jože Munda, Cankarjeva pisma Kraigherju, v: Slavistična revija, letnik XVII, št. 1, Ljubljana, 1969, str. 46.

⁶⁵ Ibidem, str. 46.

⁶⁶ Ibidem, str. 49.

⁶⁷ Ibidem, str. 51.

⁶⁸ Ibidem, str. 58.

⁶⁹ Cvetko Golar naj bi bil v tem pogledu med najbolj vztrajnimi in skrajnimi ljubljanskimi bohemiti. Golarjeva življenjska pot je zanimiva: mnogo let je, ko se je naveličal pohajkovanja po ljubljanskih gostilnah in si ustvaril družino, preživel v središču Prlekije – Ljutomeru. V njegovo vinsko klet so na kapljico rujnega prihajali številni prijatelji iz mladosti (Oton Župančič, Ivan Prijatelj...). Glej: Cvetko Golar, Iz spominov in srečanj, (ur. Vanek Šiftar), Murska Sobota 1963. Z Golarjem pa je Cankar tudi prvič prišel na Rožnik, ko sta se po prekrokanji noči vračala domov po Večni poti. Gl. tudi: Cankar, Zbrano delo, 28. knjiga..., str. 97.

⁷⁰ Lojz Kraigher, Ivan Cankar, Študije o njegovem delu in življenju, spomini nanj, II, Ljubljana, 1958, str. 715–716.

je vedno samo pil, in tudi to ne čezmerno. Vedno si je prinesel s seboj na mizo četrtilitrski 'štuc'. Pil je navadno rdeče vino, mislim, da je to bil cviček in ko je prvič nagnil, je izpil skoraj tri četrtnine na dušek. Ostalo četrtnino pa je le pomalem končaval, kar je dostikrat trajalo tudi celo uro. Ni si dal natočiti, dokler ni izpraznil cele merice. Za čudo je bila usoda drugega in vseh nadaljnjih 'štucov' čisto enaka kot usoda prvega. Najprej torej tri četrtnine na dušek, kakor za žejo, ostanek pa pomalem in z užitkom. Učinek druge izpraznjene merice se je običajno že čutil, medtem ko je učinek tretje merice bil zanj že premočen. Ta ga je omamil in spravil v povsem drugo stanje, ki ni bilo prijetno niti za družbo niti za okolico. Postal je bodisi popolnoma molčeč in odsoten, kakor bi bil odmaknjen od vsega v nekem sanjskem svetu, ali pa je postal siten, ujedljiv in piker, tako da ga ni bilo moč prenašati. Nič mu ni bilo prav in vse je skritiziral. Seveda se je bilo v takem stanju najbolje posloviti in oditi. Nam se sicer ni zgodilo, da bi bila stvar prišla tako daleč, enkrat samkrat pač, pa se je sam nekam izgubil in tako rešil sicer mučno situacijo. Ljudje so dosti govorili tem, da rad pije, da je vedno pijan, celo da pijan piše, zato ga nihče ne razume, kaj hoče pravzaprav povedati, vendar moram pribiti, da ga na Rožniku, razen parkrat v naši družbi – in to od dveh ali mogoče od treh meric vina – nikoli nisem videl vinjenega. Ljudje so ga pač videli takrat in samo takrat, kadar je z Rožnika prišel v mesto popivat in ponočevat s prijatelji, in so mislili, da je tako vsak dan z njim in da tako poteka vse njegovo življenje. Nihče pa ga ni videl ali pa ga ni hotel videti na Rožniku pri snovanju in delu.⁷¹

Res pa je, da je bilo krokanje sestavni del slehernega obiska v mestu. Dogajalo pa se je to na vsakih teden ali deset dni, vsakič torej, ko je imel kaj napisanega za razna uredništva, kar je bil tudi povod za spust z Rožnika.⁷²

»Vsa takratna umetniška elita od pisateljev, glasbenikov do likovnih umetnikov se je zbirala po gostilnah in kamor je prišel oziroma ga je zanesla slučajna pot, povsod je našel številno družbo gostilniških znancev in poklicnih prijateljev, in potem, če mu ta družba ni bila prav pogodu, je krenil v drugo gostilno in potem v tretjo, dokler se niso slučajno našli res samo izbrani, ki so potem rogovilili vsepovsod, vse staknili in našli razen poti domov.«⁷³

Svojega druženja s Cankarjem in ostalimi sodruzi predvojne boheemske scene se je spomi-

njal tudi Cvetko Golar, ki je najraje posedal pri Kolovratu, gostilni nasproti ljubljanske škofije: »Tu smo se torej zbirali ljubljanski penatje in živalno razpravljali o slovenski in svetovni literaturi. Tu se je oplojevala slovenska poezija, tu so se iskrale svetle in jasne misli o naši vezani besedi. Med nami ni bilo zahrbtne misli, naše besede so bile čiste in polne resnice. Toplo tovarištvo nas je vezalo in veselje enega je bila radost vseh. Sem h Kolovratu so hodili Milan Pugelj, pa takrat že zelo znani umetnik Svitoslav Peruzzi in še marsikdo. Gostilno pri Kolovratu je obiskoval tudi Cankar. Včasih je bil nirk in takrat nismo bezali vanj, ker je postal potem zadirčen, tečen in do skrajnosti zbadljiv. Če je bil dobre volje, je govoril živahno in temperamentno in je kar preskakoval v mislih, tako, da mu je bilo večkrat težko slediti. Takrat je bil prijeten, neprisiljen, otroško odkrit in preprost. Ker je bil telesno šibak, mu je vino kaj hitro škodilo, potem pa so spet nastopile težave z njim. Največkrat pa je le sijalo v Cankarjevih očeh sonce: no, potem je obsijalo tudi nas in brhka natakara – škoda, da ji ne vem več imena – je komaj utegnila nositi na mizo zlahtno kapljico. Takrat nismo gledali na ure, in vseeno nam je bilo, ali je bil večer ali jutro. Kdo bi ob takih dneh meril čas, saj ni bil naš gospodar; čas se je moral ravnati po nas in nam biti pokoren. Ej, to so bili dnevi! Cekin bi dal zanje!«⁷⁴

Tudi Anton Novačan se je po Cankarjevi smrti spominjal njegovih pivskih navad:⁷⁵ »Da je pil, je resnica. Pil je vsak dan in ob vsakem času, kakor in kjer je nanese. Toda pijan ni bil nikoli. Jaz ga vsaj nisem videl nikoli v takem stanju pijanstva, da bi se ne zavedal, kaj govori in počenja. V družbi je bil živahen, mil in dober, možat in včasih tudi strog.

/.../

Nekoč smo presedeli celo noč v tesni ljubljanski oštariji. Okoli desetih zjutraj pa je vzdignil prst, pokazal nekam, se zagledal z izbuljenimi očmi pred sebe; skušal je vstati, tedaj pa se je zagrabil za srce in se zrušil pod mizo. Ko sem ga vzdignil, me je objel okoli vratu in neprestano šepetal: 'To je strašno... to je strašno!«⁷⁶

⁷¹ Omahen, Obiski ..., str. 33–34.

⁷² Ibidem, str. 36.

⁷³ Ibidem, str. 37.

⁷⁴ Cvetko Golar, Iz spominov in srečanj, (ur. Vaneč Šiftar), Murska Sobota 1963, str. 67–68.

⁷⁵ Grdina, Novačanovi spomini..., str. 185.

⁷⁶ Ibidem, str. 185.

Natolcevanja, češ da piše kadar je vinjen, so bila za časa življenja pogosta, očital mu je to celo eden od kritikov. Take grdobije so Cankarja prav užalile in Omahnu ter njegovim prijateljem je s poskusom pokazal, da gre za laži. Pred Omahna je položil zvezek s svojimi zadnjimi tiskanimi spi-si in od njega zahteval, da naključno izbere stran in začne brati. Po nekaj spregovorjenih stavkih je Cankar zahteval, da preneha. Nato je sam po spominu nadaljeval dobesedno tako, kot je bilo zapisano.⁷⁷

V to, da pijan zagotovo ni pisal, je bil prepričan tudi Ivan Albrecht: »Nihče ne bo verjel, da mizar lahko v pijanosti izdela najbolj krasno opravilo, da slikar naslika mojstrsko sliko ali pijan arhitekt zriše načrt za razkošno palačo, da pa naj bi bil Cankar svoja najboljša dela pisal v pijanosti, to se zdi ljudem popolnoma naravno, skoraj neka-ko nujno. In vendar je vse to govorjenje o pisa-nju v pijanosti bajka, prav naivna bajka. Kako je mogla nastati? Pri Cankarju za površne ljudi prav lahko. Cankar, kakor menda noben pisatelj, se ljudem vendar ni kazal in tudi ni mogel kazati pri svojem delu. Nastajanje literarnih del ni cir-kuška predstava, ampak tako globoko-intimno javljanje človekovih tvornih sil, da bi se človek v takih trenutkih skril najrajši celo še sam pred se-boj. Poznal sem in poznam vrsto pisateljev, pa še nisem naletel na takega, ki ne bi želel biti pri delu sam. Poznal sem pa že ljudi iz tega poklica, ki jih je motilo celo dihanje v bližini, druge dnevna svetloba, marsikoga najneznatnejši ropot in raz-ne neznatne malenkosti, ki jih sicer človek niti ne opazi. To, mislim, je zadosten dokaz, da človek išče za tako delo čim več samote.

Družba tedaj Cankarja pri delu ni mogla niti videti niti opazovati, še manj pa vedeti, v kakš-nem stanju dela. Videvati ga pa tudi ni mogla v meščanskih salonih, in ob takih prilikah, kjer se navadno ljudje poskušajo pokazati s kar naj-boljše plati. V take družbe Cankar ni zahajal. Šir-šim krogom je bil najbolj viden, kadar je prišel v mesto v to ali ono gostilno. Šibek, kakor je bil, ni prenesel božje kapljice v kdo ve kako spoštljivih količinah. Posebno včasih, kadar ga je kaj grizlo, ga je silno hitro vrglo. Prehod iz tako imenova-nega treznega stanja v prav močno vinjenost je bil pri Cankarju marsikdaj uprav sunkovit. Ta-krat so se pojavili znaki nevrastenije. Usta mu je vleklo na stran, jezik se mu je zapletal in včasih se je tudi slinil. Noge mu je kaj kmalu vzelo, da je potem »barko vozil«, ko je jadral proti domu. Takega Cankarja je naš 'boljši' malomeščan la-hko večkrat videl. In ker drugačnega ni poznal, si

je ustvaril o njem fabulo, da Cankar piše v pija-nosti ...»⁷⁸

Nekoliko drugače pa se je Cankarja spominjala natakarka Zofka Resnik: »Kadar je veliko pisal, je bil vedno nekam razburjen; kar nenadno, sre-di dela je vstal, zvil papir, vtaknil v žep in tiho odšel. Kadal je veliko – kadar je pisal, pa kar ciga-reto za cigareto. Zato je imel precej ožgane prste. Med pisanjem vina ni pil, le izjemoma kdaj kak kozarec. Pač pa brizganec. Vedno je zahteval, da mu ga mora napraviti Zofka. Seveda mu je v svoji skrbnosti prilila rajši več vina (belega) kot vode. Tako je tistih nekaj ur popoldne, ko je pisal, popil tri do štiri brizgance. Pil je sunkoma – ne da bi kaj pokušal ali pogledal v kozarec.«⁷⁹

Vino mu je pri pisanju, po tej različici, le redko ustrezalo, toliko bolj pa brizganec, kar je, seveda, velika razlika. Možno je sklepanje, zakaj imamo opraviti s tako občutno diametralnimi priče-vanji. Omahen je svoje spomine datiral v zimo 1913–14, pričevanje Zofke Resnik pa se dotika obdobja od začetka leta 1915 in vse do Cankar-jeve smrti. Zelo verjetno je, da se je pri Cankarju preobrazba od ustvarjanja, ob katerem na alko-hol ni niti pomislil, do ustvarjanja pod vplivom alkohola, dogodila v izjemno kratkem časovnem intervalu – saj je bil tudi njegov fizični propad hi-ter proces, ki se je z bridko smrtjo zaključil v par letih. Posledice alkohola je mogoče razmeroma natančno zaznati tudi v njegovih pisateljskih do-sežkih. Leposlovni umotvori iz zadnjih let pred smrtjo so tako – z izjemo *Podob iz sanj* – zelo povprečni oz. podpovprečni.

Vesti o Cankarjevem bohemskem življenju so se, kot kaže, kaj hitro razširile po deželi Kranjski in širšem slovenskem ozemlju. Tako je leta 1912 zdravnik Izidor Reja sprožil akcijo, s katero je že-lel Cankarju pomagati iz življenjskih težav. V ok-viru tega 'zdravljenja' je Cankar preživel prijetne počitnice pri dr. Reji v Bazovici, pri dr. Večonu v Sežani in pri dr. Tumi v Kranjski Gori, ki mu je sprva želel urediti dopustovanje pri svojem ne-čaku – a se je ravno takrat ob nečakovi hiši, ki je stala na samoti ob morskem obrežju odprla krč-ma in zadeva je postala neizvedljiva, saj »samota sama bi bila Cankarju zdravilo, samota v krčmi pa nevarnost!«⁸⁰

⁷⁷ Omahen, *Obiski...*, str. 66.

⁷⁸ Maleš, *Spomini...*, str. 172–173.

⁷⁹ Maleš, *prav tam*, str. 162.

⁸⁰ Henrik Tuma, *Pisma*, (ur. Branko Marušič), Ljubljana, 1994, str. 429.

V Kranjski Gori sta se Tuma in Cankar prenašala manj kot teden dni – od 27. avgusta pa do 1. septembra. Tuma je dr. Reji v pismu 4. septembra natančno opisal celotno dogajanje: »Imel sem torej Ivana Cankarja v svojem varstvu od 27. avgusta pa do 1. septembra. Žal sem bil slab varuh. Moje mnenje bilo je, vezati Cankarja na mojo družino, od katere najmlajši je imel 5 let, ter ga učiti gibanja v planinski prirodi. /.../ Cankar bi imel pri tem tudi izpotiti nepotreben ogljenec ter se odvaditi piti alkohol ter navaditi na zdravo planinsko vodo. /.../ No, gospod Cankar je izjavil, da hoče biti prost opoldne in zvečer pri jedi in da se sploh ne upa hoditi, marveč da se bo sprehajal sam. Zato me je naprosil, naj mu od časa do časa dam posojilo za potrebne stroške. To pa je zlorabil tako, da je dobil vsega K 240.- in večji del tega premenil v različnih krčmah v četrtinke dobrega terana. Seveda se je pri tem skoraj vsak večer čez mero napil. /.../

Ivan Cankar je glede volje cel otrok. Kadar je sam, nima niti najmanjše oblasti s seboj in se tolaži s frazo, da potrebuje obilo alkohola zato, da ga vzbuja na literarno delo. Daljša hoja, pravi, mu škoduje, fingira tudi omotičavost, le da se iznebi kake poštene gorske ture...⁸¹

Tuma se je nadaljnjemu sodelovanju pri Cankarjevem 'zdravljenju' po teh dogodkih seveda odrekel.⁸²

Na tako 'zdravljenje' pa se je Cankar vendarle odpravil vsaj še enkrat, v letu svoje smrti, tokrat na Bled. Počitnice mu je uredila zaročenka Milena Rohrmann. Juli Vovkovi je pisala, da je Ivan »bolan, hudo bolan. V postelji ne zdrži, da pa po kavarnah ne more ozdraveti, je jasno.«⁸³

Kako je potekal proces zdravljenja, pa ji je Cankar podrobno opisal v pismu z dne 30. julija:⁸⁴

»/.../

Zdaj pa Ti naštejem povrsti vse grehe, pregreške, zmote in dogodivščine s prvega dné tega vdovskega staní:

1. ko se je odpeljal vlak, sem se po kratkem (zeló kratkem) premisleku napotil v krčmo ter sem svoji žalosti na čast popil še dvoje čašic tistega izvirnega sadjevca;

2. domá sem si dal kuhati dvoje jajčk in sem (jih) pospravil obenem z ostankom salame; zraven sem si (kajpak) privoščil četrto vina;

3. pod pretezo, da gre zaradi cukra, sem se nameril k Tončki ter se tam pokrepčal s požirkom konjaka;

4. odondod sem jo krenil proti Petranu – seveda samo naljubo spominu na najin vsakdanji izprehod (četrto vina);

5. po obedu, ki je bil – kakor zanalašč – naravnost imeniten, sem odjadral domov ter se po kratkem oddihlu (četrto vina) zleknil na tisto posteljo, na kateri so doslej počivale drobne koščice Tvojega rojstva;

6. dremljáj se je raztegnil na cele tri ure, nato pa sem vzel palico in Cervantesa te jo mahnil v Zásip; tam sem se strahotno jezil, ker sem bil pomotoma vzel seboj namesto poštenih cigaret srbske smradljivke; v tolažbo mi je bila kmetiča-krčmarica, s katero sem se prav priljudno pomenkoval; povedala mi je tudi, da pride koncem avgusta Vida Jerajeva v Zásip;

7. tako je napočil večer, kakor se to zgodi redno vsaki dan; šel sem domov zamenjat cigarete, nato večerjat – tudi večerja je bila izvrstna – in potem ... saj veš kako in kaj!

To je dnevnik od začetka do konca. –«

Cankar je bil človek skrajnosti. Kakor je bila njegova literarna produkcija po kvaliteti težko dosegljiv ideal mnogim slovenskim pisateljskim rodovom, velja tudi jesen njegovega življenja po klavrnosti in radikalnosti fizičnega propada za nekaj težko primerljivega.

V začetku septembra se je bil prisiljen odseliti z Rožnika v mesto in s tem mu je bila spisana smrtna obsodba.

Dogajanje zadnjih mesecev Cankarjevega življenja je v lepi strnjeni obliki živo ubesedil, kdo drug kot – Janko Omahen. Zadnjikrat ga je srečal v gostilni, kjer je s prijateljem igral biljard: »Trk krogel je odmeval po praznem prostoru, ko nenadoma zaslišim tam pri prvem oknu neko drsenje in praskanje po tleh in premikanje stola poleg mizice. Ozrem se tja; izpod tapecirane klopi se nekaj motovili... moj bog, saj to je vendar človek, ki se, opirajoč se na stol, poganja kvišku. Uspelo mu je z eno nogo že kleči... no in sedaj je pokonci.

Prenehali smo igrati in presenečeno zrlí v to nenavadno dogajanje in to čudno prikazen.

⁸¹ Ibidem, str. 431.

⁸² Prim. tudi Šepetavc, Pijem, torej sem Slovenec, str. 35.

⁸³ Cankar, Zbrano delo, 29. knjiga ..., str. 498.

⁸⁴ Ibidem, str. 261–262.

- O ti moj bog, saj to je vendar Cankar! – se mi je v hipu izvilo spoznanje. Stal je proti svetlobi, tako, da sem dojel le njegov obris.

Pogledal sem ga natančneje, ker nisem mogel na prvi mah verjeti, da je vse to res. Pa je le bil on; zrl je topo in izgubljeno. Površno in mlahavo je šel z rokami po obleki, kakor bi si hotel otresti prah z obleke, potem si je popravil lase in se zagledal skozi okno v mimo hiteče življenje.⁸⁵

Nato se je s težavo odpravil proti domu: »Pod mizo nekje je ujel svoj klobuk, lep črn klobuk, ves pohojen in povaljan. Nataknil si ga je na eno roko, z drugo pa ga je z rokavom otiral in od časa do časa ogledoval. Pri tem je nekaj govoril in godrnjal, ne da bi ga kdo poslušal, kaj šele razumel.

Takrat se je pojavila vrh stopnic iz restavracije domača hčerka. Vsa nasmejana je stekla k Cankarju, mu vzela očiščen klobuk iz rok in mu ga, ne da bi bila kaj rekla, posadila na glavo s tako silo, da mu ga je potisnila prek oči do ušes. Pri tem se je delala, kakor da se ji je to ponesrečilo in da ni bilo namerno, čeprav se je smejala in mu venomer nekaj pripovedovala. Klobuka sneti z glave pa mu ni pomagala, temveč ga je tako nekaj časa gledala, nato pa je spet stekla po stopnicah in smeje se izgubila v restavracijske prostore. /.../

Ko se mu je posrečilo potegniti klobuk z glave, se je nasmehnil, pogledal tja gor proti stopnicam in smeje se požugal v prazno s prstom.⁸⁶

Kronika poslednjih dogodkov v pisateljevem življenju je znana. Po usodnem padcu po stopnicah, ki mu je botrovala močna vinjenost, so ga 29. oktobra prvič hospitalizirali. Po odpustu se je ponovno vrnil v bolnišnico 25. novembra in v njej 11. decembra umrl.⁸⁷

Stari prijatelj, Lojz Kraigher, mu je, po ciničnem pripisu Ivana Robide⁸⁸ na kopijo njegovega zdravstvenega zapisnika,⁸⁹ naredil še zadnjo uslugo – preprečil je obdukcijo:

»Kraigherju, ki je bil tedaj zdravnik(?) bolnice je šlo za to, da reši čast večkratnega tatu(?), goljufa, sleparja, – skratka pravega vagabunda – za usako ceno. Za to je preprečil obdukcijo na kro. alkoholizmu(?) in tuberkulozi trpečega shizoidnega psihopata.⁹⁰

Krajši zaključek

Po zgoraj zapisanem težko razumem, zakaj se o dejanskem življenju tega velikega avtorja tako malo govori.

Dejstva o meščanstvu v Ljubljani na začetku 20. stoletja nam namreč prikazujejo porazno situacijo. Leta 1910 so pri popisu našeli samo nekaj več kot 40.000 prebivalcev⁹¹ izrazito provincialnega mesta, v katerem močnejših socialno-gospodarskih skupin ni bilo, narava mestnega jedra pa je bila malomestna, s prevladujočimi uradniško-upravnimi in obrtno-trgovskimi značilnostmi.⁹²

Mi pa, kot da bi se sramovali resnice, da s Cankarjevo smrtjo nismo izgubili samo velikega mojstra slovenske pisane besede, pač pa obenem tudi enega od najvidnejših bohemov v obdobju pred prvo svetovno vojno, ki je na zaspalo in periferno (malo)meščansko sceno uvozil ščepec hudo primanjkujočega kozmopolitskega duha, mišljenja in navad.

In namesto da bi tudi s tem in podobnimi dejstvi nečimrnosti omogočali, da se izživi nad 'veličastnostjo' nacionalne zgodovine, jih puščamo tiho ležati v omarah arhivov ter knjižnih polic in o njih raje molčimo.

⁸⁵ Omahen, Obiski..., str. 172.

⁸⁶ Ibidem, str. 175.

⁸⁷ Glej npr.: Dušan Moravec, Ivan Cankar, Ljubljana, 1978, str. 235.

⁸⁸ Ivan Robida (1871–1941), leposlovec in znanstvenik, študiral je medicino, specializiral iz neurologije. Oral je ledino nevrološko-psihološke znanosti s slovensko terminologijo in izraznostjo.

⁸⁹ Ta zapisnik je bil objavljen v že večkrat omenjenem članku Mojce Šavnik (str. 94); zapisnik smo našli tudi v zapuščini Ivana Robide.

⁹⁰ NUK, Ljubljana, Rokopisna zbirka: Zapuščina Ivana Robide, Ms 1423, ovoj 6.

⁹¹ Studen, Stanovati..., str. 17.

⁹² Ibidem, str. 82.

Zusammenfassung

„ER Aß RECHT WENIG, WIE ES SEINE
GEWOHNHEIT WAR. ER TRANK MEHR.“

*Ivan Cankar, ein slowenischer Bohemien
– ein Beitrag zur Geschichte der Boheme auf
slowenischem Gebiet*

Das tägliche Leben des großen slowenischen Schriftstellers Ivan Cankar wird im Bildungsprozeß der Volks- und Mittelschulen meist beschönigt beziehungsweise verschwiegen. Auch seine „offiziellen“ Biographien sprechen nur selten von seinen Schwierigkeiten mit dem Alkohol, und das trotz der Fülle an Daten, die in den Memoiren seiner Zeitgenossen und in Cankars persönlicher Korrespondenz zu finden sind. Eine Erklärung dafür ist, daß sich die Slowenen als moderne politische Nation auf Grundlage des Bewußtseins von einer Gemeinschaft, die Slowenisch spricht, ausgebildet haben. Folglich wurde die heimische Literatur immer als besonders wichtiges Gebiet verstanden, das frei von allen unschicklichen Details sein muß.

Cankar selbst verstand sich als Bohemien, schrieb er doch in einem Brief aus Wien an seinen Bruder, daß er das Leben eines Bohemien führt. Auch Cankars Zeitgenossen sahen ihn als Bohemien.

Die Boheme als Lebenspraxis wurde in das slowenische Gebiet importiert. Erste Niederschriften über die Boheme als besondere Lebensart tauchen in Frankreich in den Jahren 1830 bis 1840 auf. Die Ursachen für das Auftreten der Boheme liegen laut Elizabeth Wilson in der Wende nach der Französischen Revolution, die eine postrevolutionäre Industrialisierung ermöglichte, mit der das Mäzenatentum als vorherrschende Unterstützungsform für künstlerisches Schaffen den Gesetzen des freien Marktes weichen mußte. Die Boheme ist so die Antwort der Künstler auf die geänderten Verhältnisse; ein Kulturmythos, der die imaginäre Lösung des Kunstproblems in den westlichen Industriegesellschaften ermöglichte.

Cankar begann sein Leben als Bohemien nach seiner Ankunft in Wien, wo er als erstes die Mitarbeit im Verein slowenischer Studenten „Slovenija“ ablehnte, weil ihm das übermäßige Feiern der Studenten nicht gefiel. Mit Gleichgesinnten gründete er daraufhin einen literarischen Klub.

Noch vor seiner Ankunft in Wien entwickelte Cankar eine spezifische Ökonomie des Überlebens – basierend auf Autorenhonoraren, Vorschüssen und fortwährendem Ausleihen von Geld –, die ihn bis zu seinem Tod begleitete und ihm im Alter ein relativ bequemes Leben ermöglichte. In seinen besten Jahren waren seine Honorare für damalige slowenische Verhältnisse vergleichsweise hoch. Seine ständige Geldknappheit ist seiner Nachlässigkeit zuzuschreiben. Angeblich hatte er nicht einmal eine Brieftasche und Kronen lagen in allen seinen Kleidertaschen herum.

Seine endgültige Rückkehr von Wien nach Ljubljana Ende 1909 gilt als Wende in seinem Leben, die den Beginn seines physischen und künstlerischen Niedergangs markiert. Die Erinnerungen seiner Zeitgenossen betreffen vor allem diese Periode und beschreiben Cankar als jemanden, der viel trank, obwohl er schon durch kleinere Mengen an Wein „umgeworfen“ wurde. In seinen letzten Lebensjahren soll er unter Alkoholeinfluß auch geschrieben haben.

Nachrichten über Cankars Leben als Bohemien verbreiteten sich anscheinend sehr rasch im Lande Krain und im breiteren slowenischen Gebiet, denn schon 1912 initiierten angesehene slowenische Bürger eine Aktion, mit der sie Cankar aus seinen Lebensnotlagen helfen wollten. Sie waren aber erfolglos.

Nach seinem schicksalhaften Sturz auf einer Treppe, mitbedingt durch starke Trunkenheit, wurde Cankar am 29. Oktober 1918 das erste Mal ins Krankenhaus eingewiesen. Nach seiner Entlassung kam er am 25. November wieder ins Krankenhaus und starb dort am 11. Dezember 1918.

Es ist eigentlich erstaunlich, daß über das tägliche Leben des großen Schriftstellers hauptsächlich geschwiegen wird, geht es doch bei Cankar um einen der prominentesten slowenischen Bohemiens vor dem Ersten Weltkrieg, der in die verschlafene und periphere Laibacher (klein)bürgerliche Szene eine Prise kosmopolitischen Geistes, Denkens und Verhaltens einführte, an denen eklatanter Mangel herrschte.

Marta Rendla

KRANJSKO DRUŠTVO ZA VARSTVO ŽIVALI 1902–1915

Nastanek in namen društva

Kranjsko društvo za varstvo živali, ki je nadaljevalo s prizadevanji proti mučenju in za zaščito živali, začetimi že v 40-tih letih 19. stol., je bilo uradno ustanovljeno na občnem zboru 23. oktobra 1902 v hotelu Pri Maliču. Na tem zboru so izvolili tudi društveni odbor in določili pravila društva. O ustanovitvi je naslednji dan poročal tudi Slovenski narod: »Društvo za varstvo živali je sinoči imelo v hotelu 'Pri Maliču'¹ svoj ustanovni občni zbor, na katerem se je volil odbor. Društvo ima že 230 članov, letni donesek znaša 4 K.«²

Statut društva je 1. 11. 1902 sankcioniralo cesarsko-kraljevo deželno predsedstvo oziroma cesarsko-kraljevi deželni predsednik Hein. Vsebina statuta je bila v skladu z 9. členom društvenega zakona, ki je bil utemeljen z državnim zakonom z dne 15. 11. 1867. Društvo je imelo naziv *Kranjsko društvo za varstvo živalij*. Sedež je imelo v Ljubljani, za ustanovitev društva pa je bilo sicer potrebnih 50 članov.

Namen društva je bil zaščititi nemočne živali pred nepotrebnim in nesmiselnim trpljenjem. Društvo si je prizadevalo »varovati vse živali pred trpinčenjem in nekoristnim pobijanjem, domače živali pred nepotrebnim mučenjem pri

klanju, bolne živali pred porabo za delo, delovne pred velikim naporom in pridrževanjem neogibnih potrebščin, ter pospeševati lepo ravnanje z živalmi.«³

Namene in cilje društva so skušali doseči z vzgojo ljudi. Še zlasti veliko pozornosti so posvečali šolski mladini, od katere so si obetali največ uspeha. Z dobrim zgledom naj bi v otroških srcih vzbudili ljubezen, usmiljenje in sočutje do ubogih živali. Privzgajanje pametnega in čutečega ravnanja z živalmi naj bi vplivalo na njihov pozitiven značaj. Ideje društva so širili s pomočjo poučne literature, z javnimi predavanji in s članki v časopisju. Ljudi so želeli poučiti, da humano ravnanje z živalmi odraža človekov dober značaj. Poudarjali so, da je trpinčenje živali nesmiselno in nespametno, ker kmetu ekonomsko bolj škodi kot koristi; zatrjevali so tudi, da je uživanje mesa mučene klavne živine škodljivo za človekovo zdravje. S takim prepričevanjem so skušali pri ljudeh odpraviti globoko zakoreni-

¹ Hotel Pri Maliču se je nahajal na mestu današnje veleblagovnice Name.

² Slovenski narod, 24. oktober 1902.

³ Arhiv Republike Slovenije, AS 649 – fond Kranjsko društvo za varstvo živali, Društvena pravila (Dalje: AS 649 – fond Kranjsko ...).

njene predsodke, češ da živali vendar ne morejo uživati blagostanja.

Ker pa večine prebivalstva ni bilo mogoče pridobiti za bolj humano ravnanje z živalmi samo s pametnimi razlogi in poučnimi spisi, so bile potrebne še ustrezne prepovedi in kazni. Društvo je zato tesno sodelovalo z oblastjo, državni organi pa so na njegovo prošnjo izdajali zakone, odredbe in odloke v prid živalim. Člani društva in policijski organi so bdeli nad njihovim izvajanjem in, če je bilo potrebno, prestopnike tudi ostro kaznovali.

Društvo je somišljenike skušalo pridobiti tudi s tem, da je tiste, ki so delovali v korist varstvu in zaščiti živali, odlikovalo s priznanji, diplomami, denarnimi darili in take primere tudi javno objavilo.

Društveniki

Član društva je lahko postal vsakdo, ki so mu bili blizu cilji in nameni društva. V pristopni izjavi je moral bodoči društvenik obljubiti, da bo razširjal in pospeševal društvene ideje in da bo skušal pridobivati somišljenike.

Po socialni pripadnosti so člani Kranjskega društva za varstvo živali, podobno kot druge, pripadali meščanstvu. Gibanje za pravice in zaščito živali se je začelo sredi 19. stol. med pripadniki srednjega sloja. Znano je, da so bila združenja in društva pomembna raven oblikovanja meščanstva. Na splošno so društva nastajala s praktičnim namenom. Tako je tudi kranjsko imelo praktične namene za poljedelstvo in kmetijstvo. V njem so društveniki razpravljali o varstvu živali, predlagali so izboljšave, postavljali splošna pravila; obetalo si je tudi postati vzvod ljudskega izobraževanja. V društvu so bili zbrani gospodarstveniki – fabrikanti in posestniki, najrazličnejši uradniki, zdravniki, hotelirji, trgovci, notarji, učitelji, graščaki.

Vsakdo, ki je pristopil k društvu, je moral plačati članarino oziroma letnino. Ta je bila poleg drugih daril potrebna za delovanje društva – za nakup poučne literature, tiskanje publikacij, skratka za pokritje društvenih izdatkov. Glede na višino plačane članarine in na podlagi pridobljenih zaslug so se člani društva delili na:

- a) ustanovne
- b) prave

- c) dopisne
- d) in častne

Ustanovni član je lahko postal vsak, ki je prvo leto prispeval vsaj 50 K. Pravi član je moral vsako leto plačati najmanj 4 K. Dopisne člane je občni zbor imenoval na predlog društvenega odbora. Dopisni člani so poročali o delovanju podružnic oziroma o podobno naravnanih društvih ter si po svojih najboljših močeh prizadevali širiti društvene interese. Za častne člane so bili imenovani kakorkoli zaslužni ljudje za uspešno delovanje društva. Če niso bili istočasno tudi ustanovni ali pravi člani, so imeli pri zborih le posvetovalen glas in niso mogli biti izvoljeni na nobeno častno mesto. Društvo je imelo tudi pokrovitelja. Po sprejetju v društvo so člani prejeli od predsednika in blagajnika podpisano člansko izkaznico. Vodstvo društva je bilo v rokah društvenega odbora, ki ga je za dobo treh let izvolil občni zbor. Sestajal se je navadno enkrat na mesec. Društveni odbor je sestavljalo 12 odbornikov, ki so bili dolžni skrbeti za izvrševanje sklepov odbora, reševati so morali vse uradne spise in predloge, sklicovati občne zборе, sestaviti program za občni zbor, upravljati društvena finančna sredstva, ustanavljati podružnice na Kranjskem. Predsednik društva je bil običajno kaka pomembna osebnost, v tem primeru je bil to grof Marigheri, blagajnik pa Frančič. Občni zbor je potekal enkrat letno, ponavadi v prvi polovici leta pod vodstvom predsednika društva. Na njem so vsaka tri leta izvolili društveni odbor, določili višino članarine za prihodnje leto, potrdili proračun, poročali o delovanju društva v preteklem letu, potrdili častne in dopisne člane ter denarna darila in druga priznanja, dovolili izredne plače, presegajoče 150 K, določili plačo društvemu tajniku ter se posvetovali o društvenih predlogih.⁴

Ker so iz ohranjenih članskih izkaznic razvidni ime člana in njegov poklic (toda ne v vseh primerih) ter višina plačane članarine, se lahko ugotovi poklicna struktura in spol članstva. Ohranjenih članskih izkaznic za obdobje od 1909–1914 je 148, na približno polovici izkaznic je razviden tudi poklic imetnika; tako je jasno, da so člani društva pripadali tipičnim meščanskim poklicem.

V fondu Kranjskega društva za varstvo živali je za obdobje 1909–1914 ohranjenih 148 članskih izkaznic; v 61 primerih je razviden tudi poklic. Od teh 148 izkaznic je 78,7 % moških, 21,3 %

⁴ Prav tam.

KRAINISCHER TIERSCHUTZ-VEREIN.

Nr. 103

LEGITIMATIONS-KARTE 1910

für P. J. Herrn *Olga Kulavics*,
 Frau *Elisabeth Kulavics geb. Zyllin*
 Betrag *20* Kronen.
Janina Cassier *Marghera*
 Bei wahrgenommenen Tierquälereien, dient diese Legitimations-Karte als Ausweis den
 Wächtern gegenüber.

Gesetzliche Bestimmungen und Strafen bei Tierquälereien.

(Verordnung des Ministeriums des Innern vom 13. Februar 1855.
 R. - O. - Bl. Nr. 31.)

Wer öffentlich auf eine Aergerniss erregende Weise Tiere, sie mögen ihm eigentümlich gehören oder nicht, misshandelt, ist von der politischen Behörde, und an den Orten, wo sich eine k. k. Polizeibehörde befindet, von dieser nach § 11 der kaiserlichen Verordnung vom 20. April 1854, mit Geldbusse von 2 bis 200 Kronen oder sechsstündigem bis vierzehntägigem Arrest zu bestrafen.

□ □ □

Članska izkaznica Kranjskega društva za varstvo živali

pa ženskih. Največ, kar 31,2 % moških, je bilo nosilcev oziroma uslužbencev deželne uprave. Društveniki so tako bili tudi cesarsko-kraljevi okrožni glavar, c. k. davčni upravitelj, c. k. nadzornik južne železnice, c. k. poštni višji komisar, c. k. sekretar deželne vlade, c. k. deželnozborski poslanec ... Precej, 14,5 %, jih je bilo posestnikov, 10,4 % trgovcev, 4,1 % tovarnarjev, enak je bil tudi delež graščakov, 2 % je bilo zdravnikov in prav toliko hotelirjev. Delež društvenikov, ki so pri poklicu navedli hkrati, da so posestniki in da opravljajo še en poklic, je znašal 12,5 %. Poleg tega, da so bili posestniki, so hkrati lahko opravljali katerega od naslednjih poklicev: tiskarnar, veletrgovec, c. k. poštar, tovarnar, višji učitelj. Tudi društvenice ženskega spola so bile v 53,8 % soproge mož, zaposlenih v deželni upravi; posestnic je bilo 15,3 %, enak delež (7,6 %) je bilo žena zdravnikov in graščakov oziroma lastnic hotela ali hiše. Poklicna struktura kaže, da so bili člani društva dobro situirani meščani, ki sta jim premoženje in izobrazba veliko pomenila.

Člani društva so bile tudi eminentne osebe iz tedanjega slovenskega političnega in javnega življenja. Naj naštejemo samo nekatere: dr. Ivan Tavčar, pravnik in politik liberalne Narodno napredne stranke, in njegova žena Franja Tavčarjeva, dr. Ivan Šušteršič, advokat in dolgoletni vodja

klerikalcev – prvak Slovenske ljudske stranke, Friedrich baron Rechbach, okrajni glavar in ljubiteljski slikar ...

Število članov se na podlagi zaznanih podatkov v teku delovanja društva ni kaj bistveno spreminjalo. Število se je gibalo med 218 in 315 člani. 315 članov je bilo konec leta 1909, od tega je bilo 6 ustanovnih članov in 305 rednih članov. Prav tako je bilo 6 ustanovnih članov leta 1910, 212 pa rednih članov. Podatki za ti dve leti odražajo najvišje oziroma najnižje število članov, vključenih v društvo.

Delovanje društva

Oris delovanja društva temelji na fondu Kranjskega društva za varstvo živali za obdobje od 1902 do 1915, še zlasti za leta od 1908 do 1915. Za to obdobje je kronološko urejeno gradivo lepo ohranjeno, verjetno v celoti. Medtem ko za obdobje od konca leta 1902, ko je bilo društvo ustanovljeno, pa vse do začetka leta 1908 ni nikakršnega gradiva, razen pravilnika društva, ki je bil izdan ob ustanovitvi društva oktobra 1902. Ne glede na to, da gradivo za prva leta delovanja manjka, lahko na podlagi poznejšega gradiva sklepamo o njegovem delovanju.

Vsebina dopisov, ki so prihajali na Kranjsko društvo, se iz leta v leto ni spreminjala in je večinoma ostajala konstantna. Tako iz dopisov lahko izvemo o prizadevanjih društva za izboljšanje življenjskih pogojev živali pa o sodelovanju društva z oblastnimi organi. Sodelovanje z njimi je bilo sicer nujno, saj brez zakonske podlage od ljudi ni bilo mogoče pričakovati bolj humanega ravnanja z živalmi, pa tudi varuhi reda in miru so lahko kaznovali ljudi le v primeru, če so prekršili zakon. Dopisi govorijo tudi o ljudeh in ustanovah, ki so se z različnimi prošnjami obračali na društvo; razkrivajo tudi korespondenco društva s sorodnimi evropskimi društvi, njegovo mednarodno udejstvovanje in njegovo sodelovanje na različnih mednarodnih kongresih, trende evropskega prostora na področju varstva živali.

Delovanje društva je prikazano po prevladujočih elementih oziroma po vlogah subjektov, ki so krojili in sooblikovali delovanje društva.

Vloga upravnih organov

Naloga upravnih organov je bila, da v skladu z državnimi in deželnimi zakoni izdajajo odredbe,

predpise, zapovedi, prepovedi, določijo kazni na vseh področjih življenja, tako tudi na področju živalskega varstva. Društvo je bdelo nad izvajanjem in izpolnjevanjem določb, pa tudi kritiziralo in opominjalo upravne organe zaradi njihovega delovanja. Večkrat jih je opozarjalo, da morajo svoje pristojnosti bolj dosledno izpolnjevati. Tesno je sodelovalo s c. k. Deželno vlado, c. k. Deželno orožniško komando, c. k. Okrožnim glavarstvom, Mestnim magistratom. Vsak od teh organov je imel specifično funkcijo, nekatere zadeve so bile v pristojnosti vseh, vsi pa so pri zadevah, ki so urejale področje varstva živali upoštevali nasvete in predloge Kranjskega društva za varstvo živali.

Deželna vlada in Deželno glavarstvo sta izdajala različne odredbe, usklajene z deželnimi zakoni, na podlagi državnih zakonov. Deželna politična oblastva prve stopnje so morala v skladu z deželnim zakonikom razglašati zakone po občinah (v tem primeru gre za zakon s področja živalskega varstva) vsako leto, in to meseca decembra in spomladi. Ker so na društvo pogosto prihajale pritožbe zaradi mučenja živali in nespoštovanja ter kršenja različnih zakonov, so društveniki vneto prigovarjali pristojnim organom, da naj že veljavne oziroma uveljavljene zakone znova objavijo in tako poskrbijo, da se jih bo spoštovalo, kršitelje pa ustrezno kaznovalo.

V nekem dopisu iz leta 1908 je društvo sporočalo *»hvalevredni c. k. deželni orožniški komandi«*, da se krši *»red, ki ga je c. k. deželni predsednik na Kranjskem predpisal 11. 7. 1904«*, in sicer tako, *»da se na z gramozom posutih cestah, pri gradnji stavb, preveč obremenjuje vprežno živino«*. Prav tako je društvo opazilo, da se *»pri transportu klavne živine in perutnine krši zakon z dne 17. 6. 1870 v večjem delu in v okolici Ljubljane, prav tako tudi v bližini delavskih naselij«*.⁵

Nadalje v tem dopisu beremo: *»Podpisano društvo nima zdaj nobenega sredstva in poti, da bi to nespodobnost najmanj nekolikokrat obdavčila, dovoljuje pa si upajočo prošnjo postaviti hvalevredni c. k. orožniški komandi, da pozove pristojno c. k. deželno glavarstvo, da objavi vse prestopke zakona z dne 17. 6. 1870, pravitako odredbo c. k. predsednika na Kranjskem z dne 11. 7. 1904 in, da uredi straženje in nadzor nad spoštovanjem določb ter, da se v nujnih primerih kršitelje kaznuje.«*⁶

Na Kranjskem je bil vse do 11. 7. 1904 proti mučenju živali in domače živine v veljavi *Deželni in*

odredbeni list za nadvojvodino Avstrijo iz leta 1897, izdan in razposlan 31. decembra 1897.

Vsebina zakona je na podlagi odredbe c. k. ministrstva za notranje zadeve z dne 15. februarja 1855 prepovedovala grdo ravnanje pri delu in uporabi:

1. vlečnih živali
2. vlečnih živali pri prekomerno naloženih vozilih
3. majhnih in šibkih psov
4. psov za transport odraslih oseb

Zakon je strogo prepovedoval tudi, da bi klavno živino na poti do klavnic topli, silili in suvali, zlasti z nogami in ostrimi predmeti, da bi se ji odvijalo in stiskalo repe in se nanjo ščuvalo popadljive pse.

Predpisoval je tudi, da se ne sme prevažati bolne klavne živine in da se klavno živino lahko prevaža na vozilih in ladjah samo v nezvezanem stanju. Nadalje je zakon predpisoval, da morajo vozila, namenjena prevozu klavne živine, ustrezati živinskemu transportu in da ne smejo biti prenapolnjena. To je veljalo tudi pri prevozu po železnici. Hkrati je odredbeni list vseboval tudi določbo, ki je predpisovala pogoje za prevoz klavne živine v zvezanem stanju. Prevažati se jo je tako smelo le z vozili, ustrezno urejenimi za živinski transport, pri tem pa živali niso smele biti zvezane z ostrimi vezmi in *»striki«*, niso tudi smele ležati tako, da bi jim glava ali drugi deli telesa viseli preko oz. izven vozila. Predpisano je bilo tudi, da se mora živali zaščititi pred vremenskimi vplivi, zlasti pred vročino in mrazom.

Zakon je urejal tudi prevoz perutnine. Prepovedoval je, da bi se živo perutnino na dolгих progah prevažalo v trdno zaprtih, neprodušnih vrečah in pregrajah z zvezanimi okončinami in navzdol visečimi glavami, brez hrane in pijače. Ščutil je celó žabe. Prepovedano je bilo namreč, da bi se živim žabam rezalo krake in se jih prodajalo. Prekoračitve teh določb se je v smislu državno-ministrskega odloka z dne 20. 3. 1865 kaznovalo z globo v višini od 2 do 200 K ali z zaporom v trajanju od 6 ur do 14 dni.

Vidimo torej, da so ti predpisi, seveda spremenjeni in dopolnjeni, aktualni še danes, da pa se

⁵ AS 649 fond Kranjsko..., Dopisi 1908–1912.

⁶ Prav tam.

jih rado krši tudi v modernem času. Mediji pogosto poročajo o prevozu živine pod neustreznimi pogoji, zlasti o prenapolnjenih tovornjakih, o trpeči, lačni in žejni živini, o neustrezno urejenih hlevih.

Omenjeni organi so bili pristojni tudi za izdajanje različnih dovoljenj. Pravilniki, zakoni, ki so urejali področje živalstva, so do srede 19. stol. bili lovsko-pravne narave, šele v obravnavanem času pa so oblasti začele sprejemati zakone, ki so se nanašali na zaščito živali. Znano je, da so si oblasti že od razsvetljenstva dalje prizadevale zaščititi poljedelstvo, zato pa na vse mogoče načine skušale uničiti vrabce, češ da so škodljivi. Tako je prišlo do determinacije in dvojne kategorizacije ptic, ki so jih odtlej delili na koristne in škodljive.

Diferenciacija živali na ljubljene in zaščitene ter na škodljive je bila splošna značilnost meščanskih združenj za zaščito živali. Večina tovrstnih združenj se je v prvi vrsti zavzemala za varstvo koristnih ptic v kmetijstvu in poljedelstvu. V nasprotju z lovskimi pravilniki, ki so pred tem imeli veliko moč, so društva dajala prednost zaščiti *'koristnih ptic'* in s tem tudi varovanju gozdov in kultiviranih površin. Vse do začetka 20. stol. so meščanska združenja za zaščito živali v veliki skrbi za *'koristne ptice'* celo pozivala k uničevanju že itak ogroženih vrst ptic, na primer k uničevanju ptic ujed.

Usmeritve Kranjskega društva za varstvo živali se niso kaj dosti razlikovale od sorodnih društev po Evropi in so odražale splošne evropske trende. Največ pozornosti je društvo namenjal zaščiti in varstvu ptic, spoštovanju zakona o varstvu ptic, skrbi za ptice. Pretežni del dopisov se je nanašal na ta zakon. Ljudje so se sklicevali nanj, ko so prijavili kršitve le-tega, ko so želeli pridobiti dovoljenje za lov na ptice. Prosilci so se s prošnjami za pridobitev dovoljenja obračali na že omenjene upravne organe, in sicer na c. k. Deželno vlado in na c. k. Okrožno glavarstvo. Pri izdajanju dovoljenj sta se omenjena organa opirala na predloge in mnenja društvenikov, na poročila Mestnega magistrata o kršitvah zakona in na prijave o najrazličnejšem mučenju živali, ki so prispele na c. k. Deželno orožniško komando in Deželno vlado.

Dovoljenje za lov na ptice si je lahko pridobil vsakdo, če ga le ni bilo zapisanega v evidenci kršiteljev zakona o varstvu ptic pri Mestnem magi-

stratu. Loviti je bilo dovoljeno samo ptice, ki jih je zakon dopuščal.

S ptičarjenjem so se ukvarjali predvsem za razvedrilo in zaradi lovske strasti. V Ljubljani se kot zelo znani ptičarji omenjajo trnovski *'tičarji'*, ki so živeli v južnem predelu Trnovega, na Gmajni. Poleg redne zaposlitve so se ukvarjali še z dodatnim delom – z lovom na ptice in *'tičarstvom'*. Le-to jim je predstavljalo dodaten vir zaslužka, pa tudi popestritev njihovega jedilnika. Nekater vrste ptic so lovili le v prehranjevalne namene, za domače potrebe, spet druge zgolj za prodajo. V slednjo skupino ptic so spadale ptice pevke. Ulovljene ptice pevke so gojili in vzgajali za življenje v kletkah in jih nato prodajali.

Kaže pa, da se trnovski *'tičarji'* niso kaj dosti menili za zakonske predpise. Mogoče so bili nekateri v to preprosto prisiljeni, saj je marsikateremu ptičarjenje pomenilo način preživetja. Nekateri so imeli tudi ornitološki interes – preparirane ptice so postale muzejski eksponat ali učilo pri poučevanju naravoslovja.

Tesno sodelovanje omenjenih organov znotraj njih samih in z društvom lahko razberemo iz nekaterih takratnih dopisov. Iz tegale na primer spod peresa društvenika A. Salena, ki se je zaradi očitnega kršenja zakona obrnil na c. k. Deželno vlado: *»Tukaj poznan lov koristnih živali, ki je po vseh deželah naše monarhije zakonsko prepovedan in katerega kršitve je vsakdo moralno dolžan javiti na poklicane organe, se stalno izvaja. Kot član društva za varstvo živali opozarjam hvalevredno vlado, da se za Kranjsko veljavni ptičji zakon tepta. Prosim, da c.k. upravni organi delujejo v interesu našega kmetijstva in javne morale in, da masovno trgovino s koristnimi pticami že enkrat odpravijo. Naravnost grozno je, da mestni uslužbenci vršijo tovrstni posel.*

Na Opekarski ulici 36 stanuje ptičji trgovec in lovec, ki že leta izvaja ta posel in po njegovem lastnem priznanju koristne ptice tudi razpošilja po velikih mestih (Graz, Mein). Na temelju nadaljnega poizvedovanja dajem v javnost, da se v Ljubljani približno 10 ptičjih trgovcev in lovcev ukvarja z zakonsko prepovedanim poslom kot obrtjo; bivališče imajo v St. Jakobski četrti in njeni okolici.

Postavljam prošnjo na c.k. Deželno vlado:

1. Da bo c.k. Deželna vlada ukrenila vse potrebno, da bodo ptice, ki so v ujetništvu osvobojene

2. *Storiti vse potrebno, da bo magistrat kot policijska oblast zakon o varstvu ptic napravila za veljavnega...*⁷

Kmalu po prejemu tega dopisa se je c. k. Deželna vlada oziroma c. k. Deželno predsedstvo informiralo o tej zadevi pri Mestnem magistratu, ki je vodil evidenco kršiteljev zakona o varstvu živali in ptic. Deželnemu predsedstvu je Mestni magistrat takole odgovoril: *»Na Opekarski ulici 36 stanuje stražniški vodja Lovro Breznik, ki že od avgusta 1907 ne vrši službe, in bo v kratkem upokojen zaradi bolezni. V prostem času se res bavi z lovom na ptice in ima za to dovoljenje magistrata z dne 30. 7. 1907 (tudi za lov na ptice pod točko cesarskega zakona z dne 17. 6. 1870 št. 20). Tega zakona navedeni ni nikoli zlorabljal in ni res, da bi bilo na stotine ptičev pri lovu usmrčenih. Da se na Barju in v Mestnem logu v jeseni ptiči n.pr. brinovke in cipe love in na trgu prodajajo kot ljubljanska specialiteta je obče znano in dopustno. Tudi v tem slučaju se zakon ne krši. V tu uradnem obrtnem registru ni prijavljenega nobenega trgovca s ptiči in živalmi. Po določilih obrtnega zakona ne bi bilo nobene ga zadržka, če bi se to obrt želelo prijaviti. Po mestu se več oseb peča z rejo kanarčkov - a ne s trgovino drugih ptičev. Iz predloženega je torej razvidno, da je ovadba, kot je to že v navadi pretirana in da se mestni magistrat splošno zaveda svojih dolžnosti kot politična oblast in kot občinski urad. To je tudi razvidno iz okolnosti, da se je leta 1907 v 6. slučajih kazensko postopalo zaradi prestopka zakona o varstvu ptic.«*⁸

Dopisov s podobno vsebino, tako s prijavi in pritožbami o kršenju zakona o varstvu ptic kot tudi s prošnjami za pridobitev dovoljenja za lov na ptice, je bilo veliko. Na podlagi njihovega števila lahko sklepamo, da je bil lov na ptice na Kranjskem zelo popularen in razširjen. Na Kranjskem je za zaščito in ohranjanje 'koristnih ptic za kmetijstvo in poljedelstvo' veljal zakon o varstvu ptic z dne 17. 6. 1870, ki pa ga veliko ljudi ali ni spoštovalo ali pa zaradi slabe obveščenosti zanj ni vedelo. Zato so društveniki toliko bolj bdeli nad upoštevanjem in izvajanjem zakona. Kršitelje so nemudoma prijavili pristojnim organom, velikokrat so jih tudi posvarili, opozorili in jim razložili, da te zadeve ureja zakon. Marsikdaj so se tudi trudili, da bi jih ozavestili oz. spremenili njihov odnos do živali in ptic.

Zakoni, ki so se nanašali na živali, so sicer obstajali, kako pa so bili uveljavljeni in kako dosled-

no so se izvajali, pa je bilo seveda drugo vprašanje, v veliki meri odvisno od pristojnih oblasti in od tega, kakšen in kako učinkovit nadzor so izvajale, kakšne kazni so določale, kakšna sta bila njihova presoja in stališče do tega zakona. Sodeč po vsebini dopisov, člani društva niso bili ravno zadovoljni z delovanjem pristojnih organov.

Ne glede na to, da v obrtnem registru ni bilo prijavljenega nobenega trgovca z živalmi in ptičami, lahko na podlagi vsebine dopisov ugotovimo, da je trgovina s ptičami nedvomno obstajala. Po prepričanju društvenikov je šlo za trgovino z zakonsko prepovedanimi ptičami, ki so jo dejansko izvajali kot obrt. S ptičarjenjem so se lovci na ptice ukvarjali tako z dovoljenjem kot tudi brez njega. Pogosto se je dogajalo, da so tudi lovci, ki so sicer imeli ustrezno dovoljenje, lovili kar vse ptice po vrsti, ne glede na zakonska določila. Kakršnekoli očitke, ki so s strani društva leteli na pristojne organe, so le-ti zavračali, pravilnost svojega delovanja pa običajno podkrepili s trditvijo, da se zavedajo svojih dolžnosti in da kršitelje tudi ustrezno kaznujejo. Z očitki so društveniki pri pristojnih organih želeli doseči, da bi v skladu s svojimi kompetencami dovolj energično postopali in bili karseda dosledni.

Poročilo Kranjskega društva za varstvo živali o svoji dejavnosti (napisali so ga na prošnjo baronese Mary Klenck, ki je na obeh kongresih julija 1909 v Londonu kot korporativna članica graškega društva zastopala tudi Kranjsko društvo za varstvo živali), razkriva splošne razmere na področju živalskega varstva. V poročilu takole opisuje svojo dejavnost: *»Glavni cilj društva je zatreti obrtniško in pridobitniško naravnani lov na ptice, priskrbeti zadostno število gnezdnic in zadostno količino zimske hrane. V tekočem letu 1909 je bilo zelo uspešno, saj je odkrilo zelo veliko razvpih, zloglasnih lovcev na ptice v Ljubljani in okolici, ki so zelo temeljito opravljali to rokodelstvo. Na žalost pa se po celi deželi o teh razmerah tudi s strani za to poklicanih organov zelo malo poroča ali pa nič. Lov na ptice po enih mestih ostaja čisto neomejen in se ga še ne preganja; ptice se lovijo z nedovoljenimi sredstvi, še zlasti to počno mladi posamezniki.«*⁹

V nadaljevanju je društvo tudi poudarilo, da pristojnim oblastnim organom pri preprečevanju

⁷ AS 649- fond Kranjsko..., Dopisi 1908-1912.

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam.

nju mučenja živali zelo prav pride odredba c. k. kranjskega deželnega predsednika z dne 11. 7. 1904. Iz vsebine dopisov je moč razbrati, da so bili društveniki do neke mere zadovoljni z delovanjem upravnih organov. Zadovoljni so bili s tem, da so oblasti izdale in predpisale zakone; manj pa so bili navdušeni nad načinom izvajanja zakona oziroma nad sredstvi, ki bi omogočila večje upoštevanje zakona, predvsem njegovo hitrejše uveljavljanje in širjenje. Prepričani so bili, da je za učinkovitost zakona potrebno storiti nekaj več, kot pa ga zgolj predpisati. Da bi se običaj lovljenja ptic v čim krajšem času spremenil in bi med ljudmi dosegli naklonjenost pticam, so po njihovem trdnem prepričanju bila potrebna sredstva prisile, predvsem pa kulturna vzgoja. Ljudem, so menili, je potrebno vzbuditi ljubezen do ptic, osvobojeno vseh materialnih koristi; prevladati bi moral čustveni pristop.

Odnos do živali se je na Kranjskem dejansko spreminjal in izboljševal; krog ljudi, ki so živali dojemali kot čuteča bitja, se je vztrajno širil in takemu pojmovanju je bilo privrženih vse več ljudi. Veliko zaslug za to spremembo so imeli vsi, ki so si kakorkoli prizadevali izboljšati ravnanje z živalmi. Da bi se ideje za zaščito živali in humano ravnanje z njimi razširile na ljudske sloje, si je društvo prizadevalo ustanoviti podružnice društva. Ideje so širili tudi s poukom o pregrešnosti mučenja živali, s poučno literaturo in predavanji. Seznanjanje s tem problemom in izobraževanje o nujnosti boljšega ravnanja z živalmi sta bila velikega pomena.

Pomena izobrazbe so se zavedali tudi upravni organi. Da bi njihovi uslužbenci svoje dolžnosti opravljali učinkovito in strokovno, so se trudili izpopolniti usposabljanje svojega kadra. C. k. Deželna orožniška komanda se je v želji, da bi izboljšala »nazorni nauk v orožniško-činovniški šoli«, obrnila na Kranjsko društvo za varstvo živali, da bi jim pomagalo pri zbiranju učnih sredstev. Tako c. k. Deželna orožniška komanda iz Idrije piše: »Glede na veliko prednost, ki jo ima nazorni nauk za izobrazbo orožništva, pa tudi za bodočo službo, namerava Deželna orožniška komanda nadaljevati z zbiranjem učil in jih dopolniti. Počlaščen sem, da lahko postavim prošnjo, če je mogoče priskrbeti kolekcijo škodljivih ptic in ptic pevk ter prepovedane lovilne priprave za ptice (lahko nagačene ali v slikah).«¹⁰

Člani društva so si vneto prizadevali širiti ideje društva pa tudi budno spremljati, kako se zakoni

za zaščito živali izvajajo v praksi. Ptičarje, ki so vedno znova kršili zakone, so dosledno opozarjali in jih naznanjali tako Deželni vladi, Mestnemu magistratu kot tudi Deželni orožniški komandi. Iz ohranjenih dopisov je razvidno, da se je v Ljubljani in njeni okolici nahajalo nekaj lovcev na ptice, ki so se istočasno ukvarjali tudi s trgovino. S ptičarjenjem so se ukvarjali po več let tako zaradi lovskih užitkov kot tudi zaradi dobička. Navkljub temu, da so bili dobri znanci policijskih organov in da so bili zavedeni v evidenco kršiteljev zakona, so si pri pristojnih organih še vedno poskušali pridobiti dovoljenje za lov na ptice. Z obveščanjem pristojnih organov o prestopkih so društveniki preprečili podelitev marsikaterega dovoljenja oziroma povzročili, da je bilo kršiteljem že podeljeno dovoljenje odvzeto.

Prijave glede kršitev zakona o varstvu ptic so večkrat zadevale iste osebe. To je veljalo tudi za Ivana Bizjaka, zloglasnega ljubljanskega ptičarja, upokojenega železniškega uslužbenca v Trnovem. Član društvenega odbora ga je takole naznanil Mestnemu magistratu v Ljubljani: »I. Bizjak, stanujoč nekje v Krakovem ali Trnovem, je v Mestnem logu lovil prepovedane ptice. Namreč za vabljenca je imel 1 liščka, 2 krivokljuna, 1 čička in še eno ptico, ki je nisem mogel spoznati, saj je bila kletka s ptico skrita v grmovju- hotel sem se izogniti prerekanju z lastnikom kletke. Te ptice je po zakonu z dne 17. 6. 1870 deželnega zakona prepovedano loviti; Bizjak za to tudi nima dovoljenja. Prostor okoli drevesa, kamor sedajo ptice na limanice je shojen in poteptan. To dokazuje, da že dalj časa lovi prepovedane ptice s pretvezo, da lovi cipe. Bizjak lovi brez izjeme le za prodajo, iz dobičkarije in k temu napeljuje tudi mlajše ljudi. Magistrat deželnega stolnega mesta naj občutno kaznuje Bizjaka in mu za letos eventualno podeljeno pravico odvzame. Nadalje naj mu odvzame vse limanice, mrežice, lovilno drevo ter ptice vabljenke in vse lovilne priprave.«¹¹

Za trnovske 'tičarje' je bilo značilno, da so prav tako kot drugod na Slovenskem lovili ptice s pastmi, ki so jih izdelovali sami. Uporabljali so aktivne in pasivne pasti. Načini lova so se namreč razlikovali prav po uporabi različnih pastí in po vrsti ptic, ki so jih lovili. Večinoma so uporabljali t. i. pasivne pasti, poznali pa so:

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

frances. 4. XII. 1909.
227.

IV DREIJÄHRLICHER INTERNATIONALER KONGRESS DES WELTBUNDES GEGEN DIE VIVISEKTION UND ZUM SCHUTZE DER TIERE.

1. Dieser Kongress bestätigt die Resolution vom Internationalen Budapester Kongress der Tierschutzvereine (1896) wonach das strafgesetzliche Verbot der Vivisektion verlangt werden solle.

2. Dieser Kongress erklärt dass im Interesse der Geschöpfe Gottes Stiergefächte abgeschafft werden sollten, und ersucht alle Ausländer die dort verweilen wo Stiergefächte stattfinden, auf's nachdrücklichste, daran nicht Teil zu nehmen.

Wir balten es für die Pflicht aller Tierschutzvereine ihr möglichstes zu tun um zu verhindern dass Stiergefächte in ihre Heimatsländer eingeführt werden. Und wir bitten ehrerbietigst die französische Tierschutzvereine und die französische Regierung alle ihre Kräfte anzustrengen um die Stiergefächte von Frankreich fern zu halten.

3. Dieser Kongress missbilligt im böchsten Grade die Grausamkeiten der Mode und des Sportes, und betraut das Komitee mit der Aufgabe die Resolution an die Kenntniss all derjenigen zu bringen denen es angeht.

4. Dieser Kongress ist der Meinung dass es die Pflicht und Schuldigkeit jedes Humanitars sei sich zu verweigern irgend einen Vivisektor als Arzt zu beschäftigen, und ersucht ferner, wo dies nur möglich ist, um die Nichtbeschäftigung provivisektorischer Ärzte.

5. Dieser Kongress ist der Meinung dass in jedem Lande Schulen errichtet werden sollten zu dem Zweck des "Humanitätsunterrichts für Kutscher und andere mit Tieren beschäftigte Personen. In jenen Schulen soll jede vivisektorisches Demonstration auf's strengste ausgeschlossen sein.

6. Dass dieser Kongress die englische sowie andere Regierungen petitionire bezüglich des strafgesetzlichen Verbots stählerner und anderer grausamen Fallen.

7. Dass dieser Kongress ein Rundschreiben an alle Tierschutzvereine in der ganzen Welt richte, und sie darauf aufmerksam mache wie unlogisch es sei wenn man sich Tierschützer nenne und die Vivisektion nicht bekämpfe.

Sklepi londonskega kongresa Svetovne zveze proti vivisekciji in za varstvo živali leta 1909

1. Lov na 'čvenk' z limanicami (čvenk je drevo, na katerega so nastavljali limanice).
2. Lov na kole z limanicami in 'rero' (tako so lovili predvsem cipe, velike in male).
3. Lov na 'rajsponk' z limanicami in vablenki (na ta način so lovili predvsem ptice pevke).
4. Lov na sirkovko z limanicami (na ta način so lovili predvsem liščke, zelence, vrabce in celo sinice).
5. Lov na 'raglo' (tako so lovili kaline).
6. Lov na 'štohajne' (ta način so uporabljali na trnovskem mostu, kjer še danes rastejo breze; nanje so čizkom nastavljali limanice).
7. Lov na 'springhajzic' (to je past v obliki kletke, s katero so lovili predvsem manjše ptice).
8. Lov na manjše mreže (Delovale so na preklon in narejene so bile na vzmet. Ta način lova so uporabljali za t. i. 'vajhfrezerje', torej za lov na mehkojede taščice, slavce, škrjance. Šlo je za aktivno past).¹²

Nepopravljivi ptičar je bil tudi Ivan Windisch. Društvo je Mestni magistrat seznanilo o prekoračitvi zakona: »Odbornik je zasačil I. Windisch 11. 9. 1909, stanujočega Ulica na grad, ko je lovil na Golovcu pod Anžičevo parcelo 'Na Visokem' prepovedane ptice brez dovoljenja. Odbornik je zahteval od njega, da mu pokaže dovoljenje za lov krivokljunov. Porogljivo mu je odgovoril: 'Ko bi ne imel dovoljenja, ne bi lovil, uradno dovoljenje bom pa drugič pokazal, ko se spet srečava'. Odbornik se je pri uradu pozanimal in izvedel, da Windisch dovoljenja nima, ima pa ga njegov sin. Njegov sin je uradnik pri banki 'Slaviji' in Windisch je lovil na sinovo licenco. Windisch naj bi imel čas za lov celo leto, in zlasti to leto je že veliko krivokljunov polovil jih podavil in pojedel, prejšnja leta pa je na veliko lovil dleske in jih prodajal na Dunaj in v Gradec za naličenje damskih klobukov. Na vrtu ima Windisch vse polno vablencev-krivokljunov - še najdalje lovi krivokljune, ki se preletavajo v velikih jatah čez vrt z Golovca na Rožnik in nazaj. I. Windisch naj se v smislu člena 9 postavbe z dne 17. 6. 1870 deželne ga zakona ostro kaznuje, odvzame se mu naj in pokonča vse lovilne priprave kot: limanice, mrežice, lovilno drevo, vablenke- lahko se jih tudi izpusti, če se lahko same preživljajo, ali pa se jih izroči društvu.«¹³

Windisch je bil zelo goreč lovec na ptice, saj si je kljub temu, da je bil pri Mestnem magistratu leta 1908 in 1910 vpisan v evidenco kršiteljev zakona, pred začetkom 1911. leta ponovno poskušal pridobiti dovoljenje za lov. Ko je društvo to izvedelo, je brž posredovalo pri Deželni vladi, da bi morebitno podelitev dovoljenja preprečilo. Deželno vlado je izčrpno seznanilo z njegovim početjem: »I. Windisch velja za najzlobnejšega lovca v Ljubljani in okolici. Lovi pogosto različno, v selitvenem času, jeseni in pozimi in prav tako v vročini, spomladi in poleti, lovi z dovoljenjem in tudi brez licence, lovi škodljivo in koristno brez razlike, sploh vse kar mu pride pod roke. Lovi z različnimi lovilnimi pripravami masovno in tudi posamezne kose - vse to za namene trgovine in kuharije. Od enega stražnika se je izvedelo, da Windisch že nekaj desetletij lovi za modne cilje te neškodljive in krasne ptice. Dobavljal jih je v veliki količini za dunajsko firmo in to naj bi trajalo več let. Ni čudno, da so ti ptiči

¹² Več o načinih lova in lovilnih pripravah trnovskih 'tičarjev' glej v: Mojca Tercelj Otorepec, Trnovski tičarji in solatarce, Ljubljana 2001, str. 54-72.

¹³ AS 649 - fond Kranjsko..., Dopisi 1908-1912.

*v Ljubljani in okolici iztrebljeni. Septembra 1908 je z licenco svojega sina lovil na Golovcu krivokljune. Stražni organi so pozimi 1910 njega in njegovega sina ob povratu iz ptičjega lova zasačili in ju zadržali skupaj z naloavljenimi ptiči in lovilnimi pripravami.*¹⁴

Omenjena ptičarja sta lovila ptice tako zaradi lovske strasti kot tudi zaradi dobička. Vendar pa je resnici na ljubo treba reči, da si dovoljenja za lov na ptice vsi niso skušali pridobiti zgolj zaradi tovrstnih namenov, temveč je pri nekaterih prosilcih resda šlo za ornitološki interes. Ptice so potrebovali za znanstvene namene, predvsem za šolsko poučevanje naravoslovja ali za ekspozite v prirodoslovnih muzejih. Pri c. k. Deželni vladi si je Kranjski deželni muzej Rudolfinum v Ljubljani takole poskušal pridobiti dovoljenje: »C. k. Deželni vladi postavljamo predlog, da bi nam dovoljenje, za katerega smo prosili izjemo ma dodelila za tri leta.«¹⁵

Po šolah so se pač trudili, da bi mladini nudili karseda kvaliteten pouk. Pouk so tako poskušali popestriti in dopolniti tudi z ustreznimi učili. Posamezne šole so si prav zato skušale pridobiti dovoljenje za lov na ptice, ki jih je bilo po zakonu prepovedano loviti.

Na Kranjskem je z 20. julijem 1910 začel veljati nov zakon o varstvu ptic. Z njim se je število ptic, ki so bile zakonsko zaščitene, razširilo.

V prošnji za podelitev dovoljenja, ki jo je preparator Viktor Herfort sicer naslovil na Deželno vlado, lahko preberemo naslednjo obrazložitev: »Potreboval bi ptice ne v preveliki množini v znanstvene namene, v svrhu prepariranja in gačenja za šolsko poučevanje naravoslovja - torej za naravoslovne kabinete višjih in nižjih šol.«¹⁶

Splošne značilnosti evropskih združenj za zaščito živali so se odražale tudi v delovanju Kranjskega društva za varstvo živali. Vsa društva so se pri zaščiti omejevala na domače gospodarske in hišne živali, velike pozornosti in varstva pa so bile deležne zlasti ptice. Skrb za ptice in njihova zaščita sta bila tudi prioriteta Kranjskega društva. Dopisi, ki se nanašajo na druge živali, so v manjšini. Le s težavo bi izpostavili žival, ki bi bila deležna ekvivalentne zaščite kot ptice. Lahko bi rekli, da so bile ptice vse od srede 19. stoletja preferenčne živali. Takšno pojmovanje ptic je bilo značilno in se je še bolj afirmiralo v času delovanja Kranjskega društva. Vsi dopisi na splošno poudarjajo in priporočajo lepo, čuteče

in humano ravnanje z vsemi živalmi, zavračajo in obsojajo pa surovo in trdosrčno ravnanje z njimi. Ljudje so precejšnjo občutljivost kazali tudi do surovega ravnanja s konji. Konje so cenili kot vprežno živino, ki je bila za prevoznitvo in promet nepogrešljiva. V upanju, da bo grdo ravnanje kaznovano, so ljudje seznanjali javnost z zlorabami živali tudi prek javnih občil. »Zidarski mojster Stanonik je kupil vojaškega konja, ki ni varen voziti. Zaradi tega ubogo žival grozovito pretepajo s koli, plankami, jo suvajo s čevlji, da se je vprežni konj že dvakrat zgrudil na tla. Sosedje se zgražajo nad toliko brezsrčnostjo, a lahko si mislimo, kako vpliva taka podivjanost na mladino. Pripoveduje se celo, da sta Stanonik in njegov oče konju privezala na rep šop slame ali papirja in užgala. Ali ni postave, ki bi tako sirovost temeljito kaznovala?«¹⁷

Za nadzor in izvajanje zakonov so bili po deželnem zakoniku odgovorni »župani, c. k. orožništvo, gozdno, lovsko in poljsko varstveno osebje ter vsi javni nadzorovalni organi, zlasti organi tržne policije.«¹⁸ Vse prestopke so morali naznaniti pristojnemu političnemu oblastvu, torej Mestnemu magistratu.

Mestni magistrat je kot predstavnik politične oblasti in kot občinski urad ter policijska oblast moral voditi evidenco o kršiteljih zakona oziroma je moral izdelati seznam obsojenih, kaznovanih in posvarjenih oseb.

Fond Kranjskega društva za varstvo živali hrani seznam kaznovanih za triletno obdobje, od 1907 do leta 1909. V treh letih so mestni stražniki ovdili 76 oseb; v večini so bili to moški, le v 4 primerih je šlo za ženske, v šestih primerih pa za otroke v starosti do 15 let. Doletele so jih denarne kazni v višini od 2 do 10 kron, zaporne kazni od 6 ur do 3 dni, otroci pa so bili ali posvarjeni ali ovdani šolskemu vodstvu ali pa so si prislužili domačo kazen. Po poklicni pripadnosti so kršitelji pripadali različnim obrtniškim poklicem, največ pa je bilo vendarle hlapcev, ženske kršiteljice pa so bile prav vse služkinje.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Slovenski narod, Priloga, št. 200, Brezsrčni ljudje, 29. avgust 1908.

¹⁸ Landesgesetzblatt für das Herzogthum Krain 1870–1918, Zakon o varstvu ptic, ki so koristne za poljedelstvo, 20. 7. 1910, str. 70–75.

POKLIC	DELEŽ
Hlapec	48,6 %
Posestnik	9,2 %
Mesarski vajenec	7,8 %
Služkinja	7,8 %
Šolski učenec	7,8 %
Delavec	3,9 %
Prevoznik	3,9 %
Posestniški sin	3,9 %
Mesar	3,4 %
Gostilničar	1,3 %
Zidarski vajenec	1,3 %
Pekovski vajenec	1,3 %
Mizarski pomočnik	1,3 %

TABELA 1: Poklici kaznovanih oseb

Ovadeni so bili večinoma zaradi kršenja zakona o varstvu ptic in zaradi grdega ravnanja z živalmi. Glede na poklicno pripadnost lahko sklepamo, da so obtožbe večinoma letele na pripadnike nižjega stanu.

Poročilo mestnih tržnih stražnikov navaja lovce in prodajalce ptic, katere je bilo po deželnem zakonu z dne 20. 7. 1910 prepovedano loviti.

Društva so bila na splošno ustanove srednjega sloja, prav tako so jedro društev oziroma združenj za zaščito živali tvorili meščani. Ena glavnih prioritet slednjih je bila zaščita *'koristnih ptic za kmetijstvo in poljedelstvo'*. Ugotavljali so, da je verjetno prav po zaslugi prizadevanj za zaščito in varstvo ptic ptičarjenje konec 19. stol. upadlo. Na nemškem govornem področju in v skandinavskih deželah je bilo ptičarjenje sploh potisnjeno na obrobje.

Ptičarjenje so očitno začeli drugače razumevati; povezovali so ga z revščino in lenobo. Lovljenje ptic je v nekaj desetletjih namreč postalo ekskluzivno obeležje nižjih slojev. Lahko rečemo, da tožbe društvenikov nad kršitelji predpisov o ravnanju z živalmi to ugotovitev potrjujejo tudi za Kranjsko. Seveda pa je na upad tovrstne lovske strasti vplival tudi civilizacijski napredek. Lovljenje ptic je izgubljalo rentabilnost tako za majhne ptičarje kot tudi za lastnike dragih lovilnih priprav, predvsem zaradi izboljšanja transporta, sprememb v sistemih konzerviranja in hlajenja ter zaradi izboljšanja preskrbe prebivalstva z mesom.

Sodelovanje društva s šolami in ljudmi

Društvo se je zavedalo, da mora, če želi doseči zastavljene namene in cilje, razširjati svoja prizadevanja, ker da morajo le-ta postati del prizadevanj čim širše javnosti. Ker so bili trdosrčni načini ravnanja z živalmi globoko zakoreninjeni v ljudstvu, so se odločili namene društva doseči z vzgojo ljudi. Še največ uspeha so si obetali od vzgoje šolske mladine. Zato so skušali navdušiti za društvene namene čimveč izobraževalcev (učitelje, duhovnike...). Prirejali so javna predavanja in razpošiljali poučno literaturo. Ljudi so želeli poučiti, da je sočutje do živali krščanska dolžnost, da so tudi živali in ne samo ljudje živa bitja in da jim je zato treba zagotoviti njihovim potrebam ustrezno življenje. Učili so, da tudi živali občutijo veselje, žalost in bolečino, lakoto in žejo; da so sočutna in družabna bitja, ki se podobno kot ljudje sporazumevajo s pomočjo kretanj in svoje govorice (lajajo, brenčijo, mijavkajo...), si gradijo domove (brloge, gnezda...), požrtvovalno skrbijo za svoje mladiče, branijo sebe in svoje pred napadalci; da ima vsaka vrsta živali svoj način življenja, posebne navade in spretnosti, v katerih se odlikuje in v njih pogosto prekaša človeka.

Število dopisov, ki so jih na društvo naslavljali šolski učitelji iz vseh delov Kranjske, dokazuje, da je društvenikom uspelo za svoje cilje pridobiti privrženca med zelenim krogom ljudi. Učitelji so predstavljali pomemben medij pri širjenju društvenih idej, s svojo skrbjo in humanim ravnanjem z živalmi so bili otrokom dober zgled in ne nazadnje: otroke so poučevali o domačih in divjih živalih, njihovem življenju, navadah in potrebah. Pri podajanju znanja iz življenja živali so se učitelji tedaj lahko opirali na izvirno slovensko delo *Domače in tuje živali v podobah* Frana Erjavca. S knjigo, ki je bila namenjena *'mladini v poduk in kratek čas'*¹⁹ so otrokom resnično vzbujali ljubezen do živali. Podajala je sistematičen pregled domačih in tujih živali, hkrati pa je z naštevanjem nekaterih slabih zgledov poučevala in vzgajala in to na prav nič šolski način, kar pa – kot je znano – zaleže več kot vsako žuganje. Spremljali in sledili so društvenim usmeritvam, tudi novosti so se hitro oprijeli. Ker je bila prioriteta društva skrb in zaščita ptic, je tudi učiteljstvo v skladu z društvom posvečalo največ pozornosti pticam. To je razvidno iz vsebine dopisov, ki so jih učitelji naslavljali

¹⁹ Fran Erjavec, *Domače in tuje živali v podobah*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, str. 697.

Poročilo.

Na slavno Kranjsko društvo za varstvo živali

v

Ljubljani.

Podpisani so dne 19. t. m. dopoldan zaplenili pri sledečih strankah, ki so prodajale na tgu po dej. zak. z dne 20. julija 1910 prepovedane ptice cip, pinj, i. t. d. in ricer. Heleni Kentler branjevka na Pagacarjevem tgu 95 komarov Ivani Florjanič branjevka na Votnikovem tgu 45 komarov in Mariji Brestkvar posestnica v Krakovski ulici 19 komarov mrtvih cip. Nato se je istega dne popoldan zaplenilo v mestnem logu sledečim lovcem vsa priprava za lovjenje ptic in ricer. Ivanu Bizjaku železn. ničemur službenec v prokur. vsa priprava za lov 13 mrtvih cip in dva valčenda, katera sta se pa izročila v varstvo g. Lubcu. Strani Brestkvarjin posestnice sinu v Krakovski ulici sta vsa priprava za lov in 45 mrtvih cip in pinj, Ljutoriku Steinorju posestniku sinu v Hladecni ulici št 18 priprava za lov in 67 cip in pinj, ko se je proti temu uradno nastopilo je hitro iz mahih vruc spustil ptice prčke, da se ni moglo doznati kaj so za ene vrste. Proti vsem tem se je napravilo uradno poročilo, zaplenjene ptice pa prvole ter se denar izročil mestni blagajni v ubojni zashli. Slavno Kranjsko društvo za varstvo živali. Uloane podpisani ulutno prosijo, da bi jim blagovolilo isto makazati malo nagrado za trud, kar se že naprej hvaležnega izkazujejo.

Ljubljani dne 22. oktobra 1910.

[Handwritten signature]

Anton Potokar
Jakob Gričar
Josip Vertačnik
mestni tržni stražniki

Poročilo mestnih tržnih stražnikov

na društvo. Učitelji so si po svojih močeh prizadevali skrbeti za živali, predvsem za ptice. Pticam so na lastne stroške nudili hrano vse, dokler jim to ni predstavljalo prevelikega finančnega bremena. Ko pa so presodili, da ne zmorejo več sami nositi stroškov, so se z vljudno prošnjo obrnili na društvo. Poleg hrane so si od društva želeli pridobiti gnezdnice in krmilnice. Večina dopisov s strani ljudskih šol in učiteljev se je omejevala na skrb in zaščito ptic; prošnje za pridobitev licence za lov na ptice v pedagoške namene so bile v manjšini. Dopisi s strani šolstva ostalih živali niso omenjali, lahko pa sklepamo, da so učitelji v duhu takratnega časa in na podlagi tedaj dostopne poučne literature poučevali otroke o nujnosti lepega, čutečega in humanega ravnanja z vsemi živalmi. V šolski okolici so hranili ptice, s svojim dobrim zgledom so razširjali in prenašali potrebo po skrbi in zaščiti živali na šolsko mladino, gnezdnice in krmilnice so si prizadevali vpeljati po čim več vaseh šolskega okoliša. Glede na vsebino dopisov je očitno, da so se goreče zavzemali za društvene namene in da so širili zavest o potrebi po zaščiti in varstvu živali. Za tisti čas pa je bilo vendarle značilno, da so bile posebne varnosti deležne ptice, zlasti ptice pevke in ptice selivke. Le-te so bile cenjene zaradi svoje koristnosti in antropomorfnih lastnosti. Tudi dnevno časopisje je bralce ozaveščalo o koristnosti ptic: *»Kolikokrat pita lastovica svoje mladiče na dan? Neki gozdar na Labi je opazoval lastovico, ki je izgubila 'moža' ter je morala sama skrbeti za mladiče. Kolikokrat je prinesla na dan hrano mladičem. Opazoval je dne 15. avgusta in sicer od šestih in četrť zjutraj do sedmih in tričetrť zvečer. Lastovica je prinesla v tem času 526 krat hrano. Ako še prištejemo hrano, ki jo potrebujejo še stare lastovice, lahko se računa, da pobere par lastovic nad 2000 mirčesov.«*²⁰

Verjetno so se ptice ljudem tako priljubile zaradi svojih lastnosti, ki so bile podobne človeškim. Ljudje so namreč opažali, da bi izdelovanje ptičjih gnezd lahko bilo vzor gradbenikom, njihovo družinsko življenje in skrb za mladiče sta jih spominjala na družinsko življenje ljudi, skratka njihova podoba – ptičje petje, barva perja – je bogatila njihovo življenje.

V šolah so se otrokom trudili privzgojiti ljubezen do narave; v otroških srcih so želeli vzbuditi ljubezen in usmiljenje do ubogih živali. Večina učiteljev je sprejela resolucijo o skrbi za ptice. V njej so se zavzeli, da bodo ptice krmili, zlasti v zimskem času, da jim bodo nudili prostor za gnezda in da jim bodo po potrebi priskrbeli tudi

umetna gnezda. Krmilnice so šolam navadno služile za vzorčne primere, saj so običajno za nadaljnje izdelovanje krmilnic angažirali kakega okoliškega mizarja oziroma so jih pridno gradili tudi dečki, deklice pa so rade prevzele skrb za hranjenje. Krmilnice, gnezdnice in hrano si je bilo treba na neki način pridobiti, če so šole želele izpolnjevati svoja stremljenja. Kot že rečeno, so se učitelji potem, ko jim je njihov žep postal preplitev, obrnili za pomoč k društvu. V nekem dopisu je učiteljstvo društvu posredovalo predlog: *»Na krajevnem učiteljskem posvetu tukajšnje petrazredne šole je en član učiteljskega zbora predlagal, da bi Kranjsko društvo za varstvo živali brezplačno razposlalo gnezdnice, krmilnice in ptičjo hrano šolam.«*²¹

Nasploh je bila želja učiteljstva po brezplačni pridobitvi gnezdnic, krmilnic in hrane močno prisotna. Tako prošnjo je veliko učiteljev naslovilo na društvo, tudi Slavko Koprivec z Roba pri Velikih Laščah. Dejal je, *»da že tri leta pozimi skrbi za ptiče, za kar ima precej stroškov. Zato se obrača na društvo, da mu brezplačno pošlje hrano zlasti konopljo, sončnična semena, bučna semena...«*²²

Podobno se je nadučitelj Aleksander Lunaček iz Št. Ruperta na Dolenjskem obrnil na društvo v želji, da bi mu pomagalo *»povečati število ptic pevk in sploh koristnih ptic.«* Prosil je *»za nekaj gnezdnic za rdečerepke, sinice, detlje. Gnezdnice bi potem pomnožil po vsej tamkajšnji okolici in posredoval pri tamkajšnji kmetijski podružnici, da bi se zavzela za namene društva.«*²³

Vzgojno izobraževalne ustanove (šole, vzgojni zavodi) so bile društvenim stremljenjem naklonjene in so z vzgojo otrok in mladine o nujnosti humanega in obzirnega ravnanja z živalmi pomembno participirale k izboljšanju odnosa do živali. Za mobilizacijo vseh, ki so kakor koli sodelovali pri vzgoji otrok, v procesu izboljševanja odnosa do živali, je bilo društvo pripravljeno nuditi materialno pomoč. Sodeč po številu dopisov, so se nadučitelji kot vodje osnovnih šol številno odzvali in z vso vnemo širili društvena prizadevanja na otroke in šolsko okolico. Ljudske učitelje pa so k poučevanju šolske mladine o škodljivosti nepotrebne mučenja in nepri-

²⁰ Slovenski narod, št. 83, 8. april 1908.

²¹ AS 649 – fond Kranjsko..., Dopisi 1908–1912.

²² Prav tam.

²³ Prav tam.

mernega ravnanja z živalmi, njihovimi mladiči in jajci obvezovali tudi zakoni.²⁴ Še zlasti so morali zakonske določbe vzeti na znanje in odvrčati mlade od prestopkov pred začetkom valjenja.

Pritegnitev osnovnih šol k sodelovanju je bila zelo pomembna, saj so si zagovorniki in borci za boljši odnos do živali prizadevali kriminalna nagnjenja že v kali zatreti in tako ustvariti bolj humano družbo. Časopisi, strokovne revije, poučni spisi so izobraževalce seznanjali s humanim ravnanjem z živalmi; iz njih so tudi izvedeli, da njihovo idejno strinjanje lahko reflektira na podporo s strani društva.

Učitelj na Proseku pri Trstu, Edvard Sosič, je na podlagi vesti, ki jih je zasledil v pedagoškem mesečniku *Popotnik*, zaprosil za krmilnico in *'navodila glede varstva ptic in drugih živali.'*

Tudi v predpisih o šolskem in učnem redu je bilo zapisano, da šolska stremljenja na področju varstva živali podpira Društvo za varstvo živali, in sicer z brezplačnim razpošiljanjem krmilnic, semen in gnezdnic.

V skladu s krščansko etiko, ki je učila, da je obzirnost do živali religiozna dolžnost in v skladu s svojim duhovnovzgojnim poslanstvom, so tudi duhovniki in redovniki dejavno sodelovali pri ozaveščanju šolske mladine. To potrjuje tudi dopis uršulink iz Škofje Loke, ki so skrbele za vzgojo ženske mladine v tankajšnjem samostanu in vzgojnem zavodu. Vodile so osnovno in meščansko šolo, otroške vrtce in učiteljišče. Dijakinjam so dajale dobro vzgojo, zaradi katere so imeli njihovi zavodi vedno veliko gojenk.

Od društva za varstvo živali so si želele uršulinke pridobiti krmilnice, semena in gnezdnice za svoj vzgojni zavod in šolski vrt.

Dojemanje živali se je v tem času res temeljito spremenilo. Novemu odnosu med človekom in živaljo, ki ga je Descartes označil za *»odnos, v katerem žival za razliko od stroja ali stvari postaja živo bitje – oseba s pravicami«*, je postajalo privrženih vse več ljudi. Ljudje, ki so se oprijeli novih nazorov, ki so podpirali boj za varstvo živali, ki so se zavzemali za zaščito ptic, so se šteli za civilizirane, napredne in liberalne.

Pomembno vlogo pri edukaciji otrok so imeli neizpodbitno tudi starši, ki so z lepim zgledom prenašali in privzgajali otrokom ljubezen do na-

rave ter jih poučevali in ozaveščali o potrebi humanega ravnanja z živalmi.

Tudi na Kranjskem so *'civilizirani'* posamezniki dejavno sodelovali pri ustvarjanju bolj humane družbe, imeli so posluš za društvene cilje. Svoje otroke so odvrčali od grdega ravnanja z živalmi, skušali so jim ustvariti kar najboljše pogoje za sprejemanje novih vedenjskih vzorcev. To ponazarja tudi dopis nekega starša, katerega otroci so zelo radi skrbeli za ptice in katerim je želel nuditi kar najboljše oziroma najnovejše pridobitve za hranjenje ptic. Društvo je naprošalo, *»da mu brezplačno ali proti plačilu pošlje hišno stojišče s strehco«*, in prošnjo utemeljil, češ *»da njegovi otroci pozimi zelo radi krmijo ptice.«*²⁵

Najpogosteje so si želeli pridobiti hrano, krmilnice, pa tudi informacije o smernicah na področju varstva živali. V ta namen jim je društvo posredovalo razpoložljive časopise, priročnike ...

Ljudem, ki so se zanimali za pravice živali, so bili v duhu takratnega časa, v času prodora meščanske kulture, za katero je bilo značilno skupno priznavanje določenega načina mišljenja in vedenja oziroma za katero je bilo značilno medsebojno *'civilizirano'* občevanje, na voljo priročniki o lepem vedenju, tako imenovani bontoni. Bontoni razkrivajo naraščajoče moralne standarde in vedenjske vzorce, predpisujejo pravila lepega vedenja in obnašanja; vsebujejo tudi navodila o potrebnem načinu ravnanja z živalmi. Z napotki o lepem vedenju, ki vključujejo tudi ravnanje z živalmi, pomenijo korak naprej na poti v civilizacijo.

Ivan Vesel je že leta 1868 v priročniku o lepem vedenju dajal navodila, kako je potrebno ravnati z živalmi. Svoje pisanje o pouku z živalmi je poimenoval: *Kako se je vesti do neumne živine?* Že sam naslov razkriva, da je v duhu takratnega časa živini odrekal pamet in potemtakem tudi samostojnost. V uvodnem delu je opozarjal lahkomi-selne ljudi, da morajo navkljub temu, da imajo pravico vladati nad živalmi, upoštevati moralne omejitve in da morajo z njimi ravnati primerno njihovim potrebam. V uvodu pravi: *»Marsikateri trdosrčni, odurni, ali vsaj lahkomišljeni ljudje naj bi premislili, da so živali na zemlji nam*

²⁴ *Landesgesetzblatt für das Herzogthum Krain, 1870–1918, Postava o varstvu ptičev za poljedelstvo koristnih, 17. 6. 1870, in Zakon o varstvu ptic, ki so koristne za poljedelstvo, 20. 7. 1910.*

²⁵ *AS 649 – fond Kranjsko..., Dopisi od 1908–1912.*

v hrano, ne pa da jih trpinčimo. Kako se more človek veseliti nad zgonjeno živino, ki v smrtnih težavah pojema; kako neusmiljeno je, nedolžne pevučice po nedolžnem loviti ali moriti, gniježda jim stikati ali trgati, jajčica trupati, mladičem stare jemati; prav tolovajsko je, ptice slepiti, da bi lepše pele ali kakor si bodi trpinčiti. In kaka prijetnost more biti, če muham in hroščem trgamo noge ali perotnice ali jih natikamo, da vidimo koliko časa živi taka žival in se zvija v trpljenju. Če se živalmi tako igramo, pregrešimo se nad očetom vseh živih stvari; in žival čuti bolečine in trpljenja ravno tako, kakor mi, in morebiti še huje, ker vse njeno bitje je v telesnih počutkih. Premisliti pa moramo, da grozovitost do nespartmetnih živali pelje do grozovitosti do pametnih stvari, do tvojih bratov in sester pozemeljskih.»²⁶

V pisanju, ki ga je posvetil živalim, se je omejil na živino, ptice, žuželke, pa tudi na mačke, pse in konje. V skladu s krščansko etiko je poudarjal, da z mučenjem živali pravzaprav žalijo boga in da ima tako ravnanje kvaren vpliv na človeško naravo.

V nadaljevanju je kritično opisal protislovja tedanje družbe. Po njegovem mnenju obstajajo ljudje, ki v sebi združujejo nasprotja; ljudje, ki pretirano izkazujejo sentimentalnost do živali, so prav pogosto grobi do soljudi. Tako vrsto usmiljenja je označil za nepotrebno, za potrebno pa razglasil, da se živali po nepotrebem ne muči. Nasprotja je takole opisal: *»Nahajajo se ljudje katerih pero in jezik je namočen v strupu, ki ž njim kakor z bodalom preganjajo brata in prijatelja, usmiljeni pa tako, da odpro trudni muhi okno, da se ne pohodi pred njihovimi očmi; nekateri podijo brez potrebe po cele ure služabnike okrog v najgršem vremenu, pristrčno pa milujejo ubogega vrabca, če more v dežju krog letati brez dežnika in vrhnje suknje. Tacega usmiljenja ni treba do živali; dolžnost je le, da jih nepotrebno ne mučimo. Napačno bi tudi bilo, če bi neumno žival bolj ljubili kot človeka. Nahajajo se gospe, ki svojo mačko nežneje objamejo kot svojega moža; nekateri mladi gospodiči skrbneje strežejo konje, kakor stricem in tetam; in možje, ki kažejo do psov več nežnosti, prizanesljivosti, nego do svojih prijateljev.»²⁷*

Ob prehodu iz 19. v 20. stoletje je potrebo po ozaveščanju ljudi glede ravnanja z živalmi čutil tudi Jožef Valenčič, in to zato, *»ker se nekateri ljudje pri občenju z živalmi vedejo jako nespodobno in povzročajo s tem celo javno pohujšanje»*.

Podobno kot Vesel je bil tudi on oster do med seboj izključujočih se pojavov v družbi. Zelo so ga bodli različni načini trpinčenja živali, način zakola, pretirano natovarjanje vprežne živine, ki je bila nemalokrat *'lačna in suha, ali celo bolna'*, za povrh pa so jo še *'neusmiljeno pretepal'*.

Dotaknil se je tudi ravnanja z divjadjo, o kateri je poučna literatura dotlej molčala, saj so se pisci pač raje izognili kritiziranju zemljiških gospodov, privilegiranega družbenega sloja. Društva proti mučenju živali so dolgo mislila, da se zaradi odvisnosti od milosti vplivnih gospodov-lovcev ne morejo boriti proti nečloveškemu načinu ubijanja divjadi. Dejstvo je bilo, da so lovsko zabavo negovale imenitne in bogate osebe, ki so po eni strani predstavljale vrhove oblasti, po drugi pa bile med najpremožnejšimi člani društva.²⁸ Lov takim sicer ni pomenil zgolj streljanja divjadi, bolj jim je šlo za prijateljsko druženje.²⁹ Borci za zaščito živali so zaradi vsega omenjenega torej namerno zanemarjali to področje boja proti mučenju živali; v ozadju so bile očitno koristi, ki so jih imeli od vplivnih gospodov. Kaže pa, da je z Valenčičem le prišel čas, ki je postopoma začel dopuščati tudi to vrsto socialne kritike, češ: *»Lovci nosijo nastreljeno divjačino na pol živo seboj in jo prinesejo tako tudi domov.»³⁰* Valenčič je poudaril kvaren vpliv grdega ravnanja z živalmi na človeško naravo. Ostro je zavračal tudi nepotrebno mučenje živali: *»Kdor živino nalašč draži ali jo muči in trpinči brez potrebe, kaže svojo surovo trdosrčnost, neusmiljenost. Kdor ima divje veselje vsled tujega trpljenja in nuke, tisti pohujšuje ali žali s tem prisotne ljudi in škoduje večkrat tudi človeškemu zdravju, izgubi pri vseh pametnih ljudeh svoje spoštovanje in veljavo ter zasluži po postavi občutno kazen.»³¹*

Vendar pa je Valenčič zavzemal tudi nasprotujoča si stališča, ko je v isti sapi zahteval, naj ljudje z živalmi ravnajo usmiljeno, za njih pa skrbijo, *'le kolikor je potreba in mogoče, saj da tisti, ki »ob-*

²⁶ Ivan Vesel, IV. poglavje: *Kako se je vesti do neumne živali? v: Olikant Slovenec, Matiča Slovenska, 1868, str.?*

²⁷ Prav tam.

²⁸ AS 649 – fond Kranjsko..., tiskovna: Über die Verwerflichkeit des Jagdvergnügens, insbesondere der Hetzjagden str. 1–32.

²⁹ Mojca Ferle, O družabnem življenju Ljubljancev v obdobju 1848–1918, v: Homo sum... Ivan Hribar in njegova Ljubljana, str. 165–179.

³⁰ Jožef Valenčič, Vzgoja in omika ali Izvir sreče, Ljubljana, samozaložba, 1899, str. 91–92.

³¹ Prav tam.

čuje z živino premehkosrčno, prenežno, ljubko ali celo zaljubljeno, je smešen in ostuden».³²

Vidimo, da se navodila za ravnanje z živalmi nanašajo na zožen izbor živali, predvsem na tiste, ki človeku prinašajo korist, ali pa na tiste, ki so pri človeku priljubljene zaradi svojih lastnosti. Navodila izražajo tudi zahtevo po zdravem usklajevanju ljubezni do živali in ljudi.

Sodelovanje s sorodnimi evropskimi društvi

Društvo se je pri svojem delu opiralo na sorodna društva in se zgledovalo po njih. Glede živalskega varstva je sledilo prevladujočim smernicam v evropskem prostoru. Tako je po evropskem vzoru uvajalo odredbe; ko je šlo za najnovejše priprave za varstvo ptic, se je hitro navdušilo nad novostmi, različnimi modeli in preparati, in jih vpeljalo tudi na Kranjskem. Velik pomen pri seznanjanju z aktualnimi trendi so imele različne publikacije. Le-te so si društva med seboj pošiljala in izmenjevala. Na ta način so si posredovala izkušnje in rešitve, ki so jih sprejela v svojih stremljenjih za bolj humano ravnanje z živalmi.

Na podlagi različnih publikacij, ki jih hrani fond Kranjskega društva za varstvo živali, lahko sklepamo, da je bilo njegovo sodelovanje z evropskimi društvi enakih stremljenj tesno. Med seboj so sodelovala po principu reciprocitete. Društvo je dobivalo od avstrijskih, nemških, švicarskih društev ...; letna poročila npr. od Društva za varstvo živali v Brnu, časopise npr. od Zveze rensko-vestfalskih društev za varstvo živali, prejemale je tudi züriški časopis za varstvo živali, letake in druge poučne spise. Z naročilom si je društvo lahko pridobilo tudi knjige in priročnike, ki so mu jih toplo priporočala in ponujala društva v sosesčini. Kranjsko društvo pa je seveda delovalo tudi v nasprotni smeri: sorodna društva po Evropi je seznanjalo s svojim delom in prizadevanji, s svojimi stališči do najbolj perečih vprašanj varstva in zaščite živali.

Da je bilo aktivno tudi na mednarodni ravni, dokazuje tudi njegovo sodelovanje na mednarodnih kongresih, kjer je sodelovalo s svojimi odposlanci.

Ob prehodu iz 19. v 20. stoletje in v začetku 20. stoletja je mednarodne kongrese organizirala Svetovna zveza proti vivisekciji in za varstvo

živali. Povabilo so običajno poslala društva, ki so pripadala državi organizatorici kongresa. Kongres je bil vsake tri leta, na njem pa so vsakokrat določili tudi, komu za naslednje triletno obdobje pripade vodstvo Svetovne zveze proti vivisekciji in za varstvo živali. Kot ime že samo pove, je bila poglavitna naloga Svetovne zveze boj proti vivisekciji in drugim oblikam mučenja živali.

Kranjsko društvo za varstvo živali je sodelovalo na dveh mednarodnih kongresih Svetovne zveze proti vivisekciji in za varstvo živali, natančneje na četrtem, ki je potekal od 19. do 24. julija 1909 v Londonu, in na petem, ki je bil od 4. do 8. avgusta 1912 v Zürichu. Glede na čas delovanja lahko predpostavljamo, da je društvo sodelovalo vsaj še na dveh ali treh mednarodnih kongresih Svetovne zveze (leta 1903, 1906 in 1915), a o tem ni podatkov. Na kongresih so razpravljali o tedaj najbolj perečih vprašanjih s področja živalskega varstva in v zvezi s tem sprejemali resolucije.

Sklepni poudarki londonskega kongresa, ki se ga je s svojimi odposlanci oziroma zastopniki udeležilo 214 društev različnih narodnosti, so bili:

1. Kongres je potrdil resolucijo, ki so jo sprejeli na mednarodnem kongresu društev za varstvo živali leta 1896 v Budimpešti, zahtevala pa je, naj vivisekcijo prepovedo tudi v kazenskem zakoniku.

2. Kongres se je zavzel za odpravo bikoborb in pozval vse, ki bi počitnice preživeli v deželah, kjer gojijo bikoborbe, naj se le-teh ne udeležijo. Poudaril je, da je zlasti dolžnost društev iz teh dežel, narediti vse, kar je v njihovi moči, da bi odpravili bikoborbe v svojih domovinah. Francoska društva in francosko vlado je kongres zaprosil, naj napnejo vse sile, da bi v Franciji odpravili bikoborbe.

3. Kongres je ostro nasprotoval športom in šegam, za katere je značilna krutost do živali. Komiteju je naložil, da mora poskrbeti za ustrezno penetracijo vsebine resolucije med ljudstvo. Tudi dnevno časopisje je bilo kritično do takih športov. Slovenski narod je o bikoborbah pisal kot o krutem in barbarskem športu: *»Ta barbarska šega nikakor noče izginiti, temveč se celo širi. Vsako leto postavijo več novih aren; v kratkem dobi Madrid drugo areno, ki bo imela 8000 sedežev. Preteklo leto je bilo pri bikoborbah toliko mrtvih in ranjenih kakor še nobeno leto doslej. Sedem najboljših matadorjev je obležalo mrtvih, a ranjenih 82.*

³² Prav tam.

Zeitschrift

des Verbandes

Rheinisch-Westfälischer Tierchutz-Verein.

Umfassend die Vereine Aachen, Altstaden, Bonn, Cöln, Crefeld, Dortmund, Duisburg, Düren, Essen, Gelsenkirchen, Jülich, Königswinter, Kreuznach, Lechenich, Mülheim a. Rhein, Mülheim a. d. Ruhr, M.-Gladbach, Remscheid, Saarbrücken, Siegen, Solingen, Vohwinkel, Warstein, Wuppertal (Zweigvereine: Cronenberg, Schwelm, Lennep, Milspe).

Diese Zeitschrift erscheint alle zwei Monate in Quart-Format.

Der Jahrgang kostet durch die Buchhandlungen oder die Expedition bezogen 1 Mark.

Nr. 6.

Cöln, 1. November 1913.

Neue Folge, 11. Jahrgang.

Inhalt: Zweck und Ziele der Fahrschule. — Wie erklärt sich die schnelle Abnahme der Tier- und Wildbestände in den neuentdeckten Erdteilen? — Pferd und Maschine im Baugewerbe. — Zum Pferdechutz, der noch fehlt. — Schutz dem Edelmarder. — Rag Morten, „das lebende Aquarium“. — Vogelschutz in Bayern. — Naturchutzgebiete in Frankreich und Tunis. — Vom Büchertisch. — Inhalt des Jahrgangs 1913.

Zweck und Ziele der Fahrschule.

Die Bestrebungen, Fahrschulen für Fuhrleute und Kutscher einzurichten, sind jüngerer Datums. Wie aus dem Bericht des Verbandes deutscher Fahrschulen hervorgeht, wurde die erste Fahrschule im Jahre 1903 in Leipzig gegründet, erst mehrere Jahre später folgten andere Städte, wie Breslau, Essen, Frankfurt, Warmen, Hannover, Hagen u. a. Gegenwärtig ist die Zahl sehr groß, fast sämtliche Großstädte treten der Gründung näher. Auch die Aufsichtsbehörden widmen diesen Bestrebungen ihr vollstes Interesse, denn bereits im Jahre 1911 hat der Herr Minister für Handel und Gewerbe durch eine Verfügung die Herren Regierungspräsidenten angewiesen, die Fahrschulbestrebungen in jeder Beziehung zu fördern, und namentlich auf die Heranziehung der Fortbildungsschüler zu diesem Unterricht hingewirkt.

Durch die erhöhte Fahrgeschwindigkeit und die rapide Vermehrung der Kraftfahrzeuge wächst die Gefahr für die Straßenpassanten, weshalb auch bedeutend höhere Anforderungen an die Intelligenz, Geistesgegenwart und Zuverlässigkeit der Gespannführer gestellt werden. Der Verkehr in den Straßen der Städte ist gegen früher ständig gewachsen. Die Zahl der Pferde betrug im deutschen Reich im Jahre:

1873	3 252 231	Pferde,	1 626	Maultiere,	11 689	Esel,
1883	3 522 545	"	1 009	"	8 786	"
1892	3 836 273	"	983	"	6 320	"
1900	4 195 361	"	649	"	7 199	"
1904	4 267 403	"	—	"	—	"
1907	4 345 043	"	942	"	10 349	"
1910	4 422 643	"	—	"	—	"
1912	4 516 297	"	—	"	—	"

Mithin ist gegen 1873 eine Steigerung von 1 164 066 Pferden zu verzeichnen. Die Zahlen des preussischen Staates stellen sich wie folgt:

Im Jahre	1909	2 923 627	Pferde,
"	1904	2 964 408	"
"	1907	3 046 304	"
"	1910	3 125 535	"
"	1912	3 190 557	"

Nach dieser Zusammenstellung ist eine stete Zunahme der Pferdezahl vorhanden, und diese trotz der wachsenden Zahl der Automobile, die im deutschen Reich am Ende des Jahres 1912 die stattliche Zahl von 78 000 Stück erreicht hat. Zählt man hierzu noch die große Zahl der Straßen- und Kleinbahnen, sowie die übrigen Beförderungsmittel, so unterliegt

Časopis Zveze rensko-vestfalskih društev za varstvo živali (1913)

Pri teh 'zabavah' je bilo med najhujšimi mukami zaklanih 2980 bikov in 2720 konj.

4. Kongres je menil tudi, da je dolžnost in obveznost vsakega humanitarca, zavračati zaposlovanje vivisektorjev kot zdravnikov. Prav tako je svetoval, da se, kadar je to le mogoče, naj ne zaposluje zdravnikov, ki so naklonjeni vivisekciji.

5. Kongres se je zavzel, da bi po vseh deželnih šolah uvedli *'humanitarni pouk'* za kočijaže in druge osebe, ki se ukvarjajo z živalmi. Po takšnih šolah bi morale biti vivisekcijske demonstracije najstrožje prepovedane.

6. Kongres je angleško in druge vlade pozval, naj v kazenskem zakoniku prepovejo uporabo jeklenih in drugih okrutnih pasti.

7. Kongres je na vsa društva za varstvo živali po svetu razposlal okrožnico, v kateri jih je pozval, naj bodo pozorna na obstoječa protislovja – namreč obstajali so ljudje, ki so se imeli za zaščitnike živali, hkrati pa še niso bili proti vivisekciji.

Rdeča nit kongresa je bil vsekakor boj proti vivisekciji. Naloga udeležencev je bila, da po svojih domovinah razširjajo antivivisekcijsko propagando. O dosežkih oziroma o svojih uspehih so lahko poročali na naslednjih mednarodnih kongresih. Priložnost za to so imeli že na naslednjem – petem – kongresu v Zürichu. Na vsakokratnem kongresu Svetovne zveze proti vivisekciji in za varstvo živali, ki je bila skupnost družb in posameznikov, ki so se na splošno zavzemali za zaščito živali in ki so zahtevali popolno odpravo vivisekcije, je bil uvodni del vedno namenjen pregledu triletnega delovanja društev.

Kranjsko društvo za varstvo živali je za peti kongres prejelo kar dve vabilu. K sodelovanju sta ga povabila Društvo proti mučenju živali iz Berna in avstrijska Zveza proti vivisekciji, ki je imela sedež v Gradcu. Ob uradnem povabilu – dodala sta tudi poslovnik – sta tudi predstavila mesto Zürich in pozvala k udeležbi na kongresu, *'katerga razprave naj bi bile poučne in spodbudne'*.

Po poslovniku je bil prvi del kongresa namenjen pregledu delovanja društev v zadnjih treh letih; v tem delu so različna gibanja za zaščito živali lahko tudi predstavila svoja stališča do vprašanja vivisekcije.

V drugem delu je poslovnik predvidel obratno vprašanje, ki so bila skupna večini društev. Na kongresu naj bi vsekakor diskutirali o vivisekciji, ki je predstavljala *'nevarnost tako za žival kot tudi za človeka'*. Prevetrili naj bi zakonodajo s po-

dročja živalskega varstva ter formirali *'predlog za resnični zakon za zaščito živali'*. Pozornosti naj bi bila deležna seveda tudi mednarodna zaščita ptic. V skladu z naraščajočimi moralnimi standardi so tudi načini usmrtnitve klavne živine pri ljudeh zbujali grozo. Zahteve ljudi po bolj humanem, civiliziranem načinu usmrtnitve so bile vse večje. Zato naj bi razpravljali tudi o stanju v klavnicah in mesarijah. Kongres naj bi prezentiral ustrezne instrukcije za izboljšanje stanja na tem področju. Ker pa je vse več ljudi gojilo odpor do različnih vrst razvedrila, povezanih z mučenjem živali, naj bi eno točko poslovnika namenili tudi razpravi o lovu, športu in živalskih borbah. Tudi izboljšanje transporta živine, še zlasti po železnici, je bilo uvrščeno na dnevni red. Že tedaj pa so se spraševali, do kam še lahko sežejo meje znanosti in umetnosti, ne da bi pri tem prizadeli živali.

Kdo je zastopal Kranjsko društvo in koliko njegovih zastopnikov je na kongresu sodelovalo, žal ni znano.

Kranjsko društvo pa je od sorodnih evropskih društev dobivalo tudi društvene in strokovne časopise. Ti časopisi in društvena korespondenca so mu omogočali, da je bilo seznanjeno z dejavnostmi, načrti, stremljenji in novostmi s področja živalskega varstva v evropskem prostoru. Omogočili so mu tudi, da se je društvo lažje integriralo v gibanje za zaščito živali tudi izven meja Kranjske.

Po številu člankov, ki so bili namenjeni pticam, lahko ugotovimo, da je bila osrednja dejavnost večine društev nesporno posvečena zaščiti in skrbi za ptice. Ljubezen do živali in zaščita ptic sta postali zaščitni znak oplemenitenja človeka, predstavljali sta dokaz okrepljene meščanske senzibilnosti. Zaščite pa so bile seveda deležne le *'koristne'* ptice, kar pa je bil svojevrsten paradoks: za njihovo zaščito so namreč po drugi strani iztrebljali ptice, ki so jih šteli za škodljive. Eden od očetov gibanja za zaščito živali, znameniti nemški ornitolog baron Hans von Berlepsch, je dajal praktične nasvete za *'iztrebljevalne vojne'*. Od ptic so bili tako na udaru vrabci, nič dobrega pa se ni godilo tudi klateškim mačkam. Berlepsch ni samo priporočal metod ubijanja, temveč je Združenje proti mačkam iz Münstra, ki naj bi pobilo več tisoč mačk, toplo priporočal za vzor.³³ Na njegovo iniciativo so iznašli t. i. *Dr.*

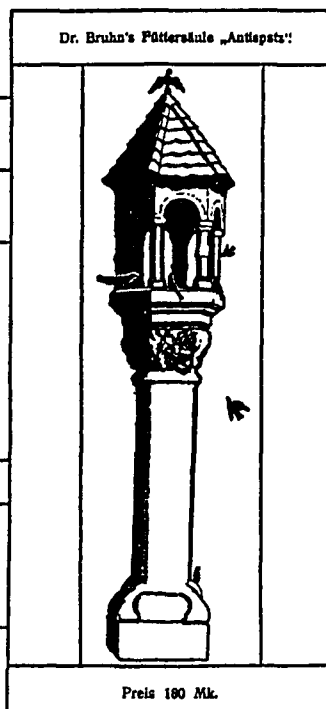
³³ Reinhard Johler, *Ubijanje ptica i ljubav prema njima, v: Otium 5-6 (1997-1998), Zagreb 1998, str. 95-115.*

Dr. Bruhn's Füttersäule „Antispatz“ D. R. P.

ist ein Luxus-Gegenstand für den vornehmen Garten, für öffentliche Anlagen, Krankenhaus- und Schulgärten etc. Sie stellt eine Berlepsche Futterglocke in architektonischer Kunstform dar, dient den Sommer über als ruhig und schön anmutender Gartenschmuck und vereinigt im Winter mit dieser stilvollen Wirkung das reichste Vogelleben. Die Füttersäule „Antispatz“ ist aus garantiert frostfester künstlicher Steinmasse in erstem Ateller hergestellt. Ihre ganze Höhe beträgt 2.80 m, ihr Gewicht brutto ca. 300 kg, ihr Preis 180 Mk. ab Hamburg.

Wer Interesse hat, fordere Photo!

Fütterung. Der 6 Pfund Haarfutter fassende Behälter befindet sich im Dachraum, der Vogel auf der Dachspitze bildet den Verschluss. Der Trog hängt, nach Berlepschen Grundsätzen wettergeschützt, unter der Decke der Säulenhalle, kann nur von Meisenarten heflögen werden, streut aber wo es gewünscht wird, bei jedem Anflug einige Körner herab.
Wiederverkäufer erhalten Rabatt, Vermittler Provision.

Krmilni steber za hranjenje 'koristnih' ptic

Bruhn's Meisendose Antispatz. To so bile hkrati krmilnice za sinice in 'aparati proti vrabcem'.

Namenjene so bile zimskemu hranjenju sinic in brglezov. Zlasti sinice so zaradi svoje koristnosti in nežnosti potrebovale zimsko hranjenje. Krmilnice so pri tem izpolnjevale dva temeljna pogoja:

1. Sinicam so nudile suho in nepokvarjeno hrano.
2. Vrabcem so preprečevale priletanje.

Odlikovale pa so se tudi po mesece dolgem samodejnem delovanju. Imele so obliko škatlice, ki je bila na spodnji strani votla, na zgornji pa pokrita. Na spodnji strani se je nahajal prečni žlebič, napolnjen s hrano, na katerega rob so se pri hranjenju obesile sinice in brglezi. Po zaslugi založbe Parus iz Hamburga, ki je poskrbela za propagando krmilnic, je uporaba le-teh naletela na množičen odziv. Krmilnice za sinice so bile označene za 'najboljšo obstoječo krmilno pripravo'. Uvedla so jih številna društva po Nemčiji, na prijazen sprejem pa so naletele tudi na Madžarskem. Za njihovo uporabo se je odločilo tudi Kranjsko društvo. Naročilo jih je pri Založbi Parus v Hamburgu. Dopisi posredujejo vest, da so se krmilnice za sinice pri transportu poškodovale. Ker so prispele z razbitimi okni, je Založba Parus prevzela stroške za popravila. Krmilnice za sinice so bile dveh velikosti, še zlasti večje naj bi bile nepogrešljive za parke in gozdove. Iznášli

pa so tudi krmilni steber z enakim delovanjem t. i. *Dr. Bruhn's Füttersäule Antispatz*. Priporočali so ga za vrtove, javne ustanove, bolnišnice in za šolske vrtove. Predstavljal je umetniško izdelan Berlepschev krmilni zvon, ki je poleti imel vlogo mirnega in lepega vrtnega okrasa, pozimi pa je s svojim mirnim učinkovanjem bogatil življenje ptičev. Žlebič s hrano je visel pod streho 'sterberne dvorane'.

Te iznajdbe s sočasno nasprotujočim si delovanjem, naprave torej, ki hkrati ščitijo in odganjajo, dobro odražajo takratno emocionalno polarizacijo družbe do živali oziroma do živih bitij nasploh. Potrjujejo, da so meščanska združenja za zaščito živali živali v resnici selekcionirala in diskriminirala. Ljubezen do živali, zlasti do ptic so taki zaščitniki razlagali s kulturno-zgodovinskimi argumenti; bila naj bi karakterna lastnost naroda. Ob tem pa so prizadevanja za zaščito ptic bila predmet stereotipne predstave o vlogi spolov. Ženskam so tako pripisovali lastnosti, ki so jih sicer imele ptice. Majhne ptice so imeli za koristne, nedolžne, ljubke, krhke in nezaščitene, primerljive s pojmom ženskosti, ki je od nekdanj utelešal nekaj boljšega na svetu, skrb, dobrosrčnost in kulturo.

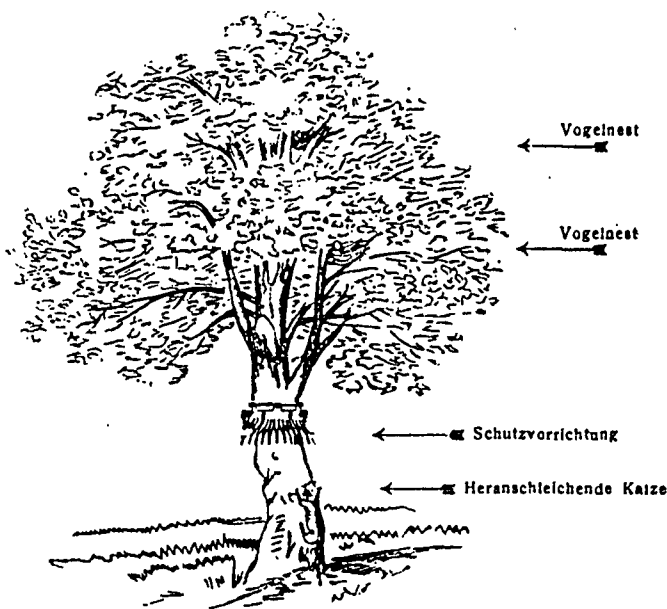
Za zaščito ptic pevk so iznašli tudi varovalo pred mačkami, kunami in drugimi roparji ter uničevalci teh ptic. Potrebo in nujnost iznajdbe

Alfred Bondy,

Erfinder und alleinig. Lieferant der ges. gesch. Vorrichtung zum Schutze der Singvögel gegen Katzen, Marder u. dgl. Raubzeug.

Büro: Prag, Obstgasse 5.

Vor Nachahmung wird gewarnt!
D.R.G.M. Patent ang.

Außer den Baustamm umfassenden Draht wird die Vorrichtung mit einem zwischen den Ästen laufenden Draht befestigt.

Prager Tagblatt vom 25. April 1915.

Schutz den Vögeln! Der Appell, der sonst zu Frühlingsanfang immer mildgestimmte Herzen fand, hat diesmal, so scheint es, da der Kriegslärm alles erfüllt und übertönt, wenig Aussicht, ein nachhaltiges Echo zu finden. Die Plätze im Herzen sind alle vergeben und für die kleinen Sänger, die mit zum schönsten Schmuck des Frühlings gehören, sind wenig Gefühle übrig geblieben. Umsomehr haben unsere Singvögel in Erwägung Rettung und Unterstützung gefunden, die sich aus Gründen der Hygiene und Seuchenverhütung ergeben. Sind doch die Vögel die nachhaltigsten und natürlichsten Feinde der gefährlichsten, seuchenfördernden Insekten, namentlich der Stubenfliege, die als eine der wichtigsten VermittlerInnen zahlreicher Krankheits-erreger anzusehen ist. Erst kürzlich hat in Wien der Hygieniker Prof. von Pirquet nachdrücklich auf diese Umstände hingewiesen. Da kommt eine ganz außerordentlich praktische Erfindung sehr gelegen, die auf einen Schutz unserer Singvögel abzielt. Es ist dies eine zum Patent angemeldete Vorrichtung, die an Bäumen angebracht wird, um Katzen, Wiesel und anderen Vogelräubern das Besteigen der Bäume zu verwehren. Sie besteht aus einzelnen spitzenbewehrten Teilen, welche am Baumumfang zusammengestellt und mit stärkerem Draht und einer Spiralfeder am Stamme befestigt werden. Die Vorrichtung hat sich bereits außerordentlich bewährt! Interessenten steht der Erfinder und alleinige Lieferant, Herr Alfr. Bondy, Prag, Obstgasse 5 mit Information und Prospekt bereitwilligst zur Verfügung.

Bondyjevo varovalo gnezd

tega varovala je Neue Freie Presse utemeljil takole: »Ni nadalje potrebno dokazovati, da so ptice pevke največji in najuspešnejši nasprotnik kužnih bolezni, ki jih prenašajo insekti. Za ogroženo človeštvo so najboljši in najuspešnejši zaščitnik, saj so insekti glavna hrana večine ptic pevk. Bakterije tifusa, griže, kolere, koz, otroške paralize raznašajo muhe in ni moč napovedati, kaj nas bo prihajajoče poletje ogrozilo!«³⁴

Varovalo, ki je zagotavljalo varnost pticam in ptičjemu zarodu v gnezdih po drevesnih krošnjah, je iznašel Alfred Bondy iz Prage. Strokovnjaki so varovalo označili za 'odlično, preprosto in pametno'. Lahko se ga je namestilo na drevo poljubnega obsega, bilo pa je sestavljeno iz posameznih koničastih delov, ki se jih je namestilo in pričvrstilo z močno žico in spiralno vzmetjo na deblo.

C. k. Deželni vladi v Ljubljani je novico o novozumljenem varovalu sporočil sam Alfred Bondy.

Deželno vlado je pozval, naj v skladu z javnim stremljenjem po ptičjem varstvu poskrbi, da bodo pristojne oblasti in časopisi opozorili na eminentno pomembnost njegove iznajdbe, nato pa naj nabavo njegove naprave zapove za parke, vrtove, šole, pokopališča ...³⁵

Ali se je Kranjsko društvo odločilo za vpeljavo tega varovala, ni znano. Če sklepamo po njegovi splošni drži, bi nabavi varovala verjetno lahko pritrdili.

Kot že rečeno, so se društva z različnimi publikacijami seznanjala s smernicami na področju živalskega varstva in razširjala ideje o nujnosti bolj humanega ravnanja z živalmi. Časopis Zveze rensko-vestfalskih društev za zaščito živali, ki je

³⁴ AS 649 – fond Kranjsko..., tiskovna: Neue Freie Presse, april 1915.

³⁵ AS 649 – fond Kranjsko..., Doptist 1913–1915.

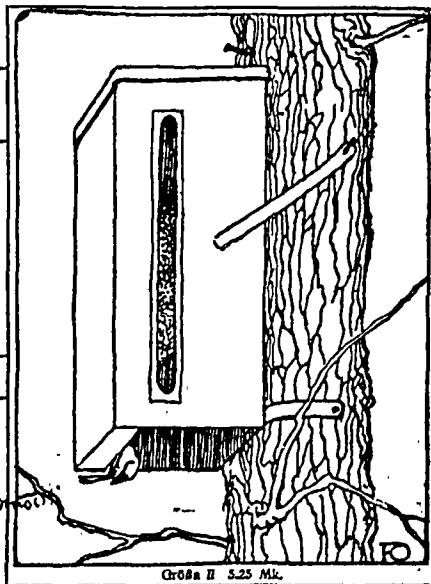
Dr. Bruhn's Meisendose „Antispatz“ D. R. P.

Größe I faßt 4 Pfd. Hanfsaat und arbeitet wochenlang selbsttätig;
Größe II faßt 10 Pfd. und braucht durch Monate keine Wartung oder Beaufsichtigung.

Größe II ist unentbehrlich für Parks und Forsten.

Bau. Der gedeckelte Kasten hat einen schrägen Boden, auf dem das Futter in den Futtertrög (III); von hier entnehmen es die Meise und Kiebitz, indem sie sich an den Rand hängen. Die Scheibe ist leicht von unten her in den Falz zu schieben, der sich außen um drei Seiten der Fensteröffnung herumlegt, und durch Andrücken des unteren Falzendes gegen die Kastenwand festzustellen. Selbst im Fall willig sitzende Scheiben schließen infolge der Konstruktion wasserdicht. 2 Metallbänder werden abgebeugt und dienen zur sichersten Feststellung des aufgehängten Apparates.

Neue Spatzensicherung. Unsere bisherige Vorrichtung verhindert das Einfliegen der Sperlingsschnäbel ins Futter; die neue das Anfliegen der Spatzen.

Größe II 5.25 Mk.

Preise: Größe I (mit neuer Spatzensicherung) 2.80 Mk.,
4 St. franko im D. Postgebiet.
Größe II (mit neuer Spatzensicherung) 5.25 Mk.,
2 St. franko im D. Postgebiet.

Bei Abnahme von mindestens 12 kleinen oder 6 großen Apparaten 10 Proz. u. freie Verpackung.

Neu! Für Ausstellungswecke, Schaufenster etc.

Größe I mit einer ganzen Glaswand und 2 Holzvögeln, sehr anziehend; Preis 3.35 Mk. (auch im Freien, bes. am Fenster zu gebrauchen).

Wiederverkäufer überall gesucht. Sie haben bei Einführung dieses sehr guten Artikels kein Risiko! Während des Monats März werden unverkaufte Meisendosen „Antispatz“ zurückgenommen.

Primer selektivne krmilnice za 'koristne' ptice

že 15 let izhajal vsaka dva meseca v Kölnu, je septembra 1917 povzel pregled delovanja Zveze društev za varstvo živali Nemškega kraljestva v letih 1881–1917. Pregled delovanja je povzel na podlagi poročila, ki ga je spisal predsedujoči omenjene zveze, Otto Hartman. Ko je sestavljal seznam društev za varstvo živali, se je Otto Hartman obrnil tudi na Kranjsko društvo s prošnjo za kratko predstavitev. Časopis je poudaril, da poročilo vsebuje kratek pregled vsega, o čemer so v društvih za varstvo živali v tistem času razpravljali, kaj so sklenili in kaj so že izpeljali. Zveza društev je v času svojega 36-letnega obstoja organizirala številne kongrese, na katerih so med mnogimi pomembnimi vprašanji obravnavali tudi spremembo državnega kazenskega zakonika, način omamljanja klavne živine, transport živine po železnici, transport perutnine, prometne šole, ravnanje s pticami pevkami, ubijanje ptic in celotno področje varstva ptic, pasjo vprego in zapiranje psov, načine usmrčitve odsluženih živali ... V poročilu je bilo tudi poudarjeno delovanje Zveze med že tri leta trajajočo vojno.

V nadaljevanju je časopis svoje pisanje posvetil aktualnim vprašanjem tedanjega časa. Ker so bili poštni konji v vojnih letih deležni slabe krme tako zaradi same vojne kot tudi zaradi neizobraženega voznega osebja, je časopis mestom sve-

toval, naj v prizadevanjih za zagotovitev dobre krme sledijo mestu Köln. Le-to je namreč uvedlo mešano konjsko krmo, ki je vsebovala vse hranilne vrednosti, ki naj bi jih konj potreboval. Ker dela te mešane krme konji niso marali, so jo, da bi jim bolj teknila, prepekli v kruh. Kruh se je hitro uveljavil in zasebni lastniki so kmalu pristajali samo še na tovrsten kruh.

Časopis pa se je tudi spomnil zelo zaslužnega borca za zaščito živali, grofa Zeppelina, ki je Würtemberškemu društvu za zaščito živali predsedoval v letih 1893–1913. Ves čas svojega predsedovanja je po svojih najboljših močeh društvo vestno in zvesto vodil ter pospeševal zaščito živali. Veliko pozornosti je posvečal izboljšanju transporta velike in male živine po železnici in z vozovi na trg in v klavnice. Zavzemal se je tudi za dobro ravnanje z vprežno živino. Tisti, ki so se izkazali z lepim ravnanjem z živino, so bili nagrajeni s spodbudnimi nagradami ali pa so prejeli priznanje. Na področju klavništva je tudi napravil korak naprej z vpeljavo strelnih aparatov za usmrnitev velike živine. Da bi tudi mladina postala naklonjena stremljenjem in prizadevanjem društva, je šolam razpošiljal koledarje z ljubkimi živalskimi motivi. Tovrstni koledarji, ki so se zaradi številnih ličnih ilustracij otrokom priljubili, so bili učinkovito propagandno sredstvo večine

društev pri širjenju njihovih idej. T. i. *Tierschutzkalender* je bil poučen, instruktiven; otroško dušo, ki je pogosto občutila surovost in brezsrčnost, je poskušal obvarovati in ji posredovati občutek za človečnost in sočutje. Časopisi in letna poročila razkrivajo, da so jih izdajala številna društva; med njimi tudi Zveza društev za zaščito živali Nemškega kraljestva in Društvo za zaščito živali iz Brna. Društva so šolam za pedagoško uporabo v smislu varstva živali pošiljala tudi slike in napise s pregovori in rekli.

Grof Zeppelin se je vseskozi trudil izboljšati zakonodajo na področju varstva živali; vivisekcijo, ki je burila duhove, pa je dopuščal v okviru zakonskih meja in krščanskih načel ter odločno zavračal zlorabo tovrstnega raziskovanja.

Bralce je časopis seznanil tudi s tem, kako se godi pticam. Opozoril je na drastičen upad štorcelj, ki se je dogajal navkljub temu, da so bile štorclje po nemškem zakonu zaščitene kot koristne za poljedelstvo in kmetijstvo, kot naravni spomenik, in za katerih usmrtilcev je bila zagrožena kazen. Štorclje naj bi odstreljevali ljubitelji lova, ki so revirje za velikanske vsote vzeli v zakup. V tistih časih je bil fazan določen za vzrejo v revirjih. Ker pa so sumili, da štorclje žrejo mlade fazane, so jih ljubitelji lova, ki so se želeli odlikovati v streljanju, uničevali. Za zakonske odredbe se pri tem pač niso brigali.

Da bi društveni nameni rodili sadove, so si dežele zakonske odredbe prizadevale čim boljje usklajevati. Časopis je poročal o odredbi, ki so jo za varstvo živali sprejeli na Poljskem, in tudi o odredbi, ki so jo za zaščito ptic sprejeli na Bavarskem leta 1913. Po poljski odredbi je bilo prepovedano zasledovati celo vrsto živali in njihove mladiče. Poljaki so zaščitili tako kanadsko kuno zlatico, ptice pevke in druge z insekti se prehranjujoče ptice, zlatovranko, smrdokavro, togotnika, prepirljivca, divjega laboda, veliko uharico, krokarja in črno štorcljo. Prepovedano je bilo tudi uničevati gnezda, plodišča, jajca teh ptic, prav tako so bili prepovedani nakup in prodaja, uvoz in izvoz ter prevoz živali, njihovih mladičev, gnezd in jajc. Ti predpisi so veljali tudi za tiste, ki so bili upravičeni do lova.

Z odredbo za varstvo ptic se je tudi na Bavarskem število zaščitene ptic povečalo. Bavarci so zaščitili vodomca, škornjaka, postojno, ujeđe (zaradi njihove redkosti), vse vrste črnoglavk in grmovščic, cipe, trstnice, čigre, vodne kose,

prilivke. Omenjenih ptičjih vrst se tudi dotlej ni smelo loviti, streljati, v mrtvem stanju se jih ni smelo nakupovati in prodajati, uvažati in izvažati ter prevažati. Odtlej pa se je ta prepoved razširila tudi na žive ptice. Izjeme so bile dovoljene za okrožne upravne oblasti (za določen čas in določen okoliš), za znanstvene in učne cilje, za ponovno naselitev posameznih ptičjih vrst ali za preprečitev razmaha škodljivcev. Nakup in prodaja, posredovanje, izvoz in uvoz ter prevoz ptic v živem stanju so bili dovoljeni v primeru, če je šlo za sobne ptice. Ampak tudi ta možnost je bila za določene vrste ptic izključena.

Ker je od kulturnih rastlin vinska trta imela največ rastlinskih in živalskih škodljivcev, je časopis del svojega pisanja namenil tudi temu vprašanju. Na podlagi sicer še nezadostnih raziskav, naj bi se upad škodljivcev dosegel z biološkim ravnotežjem, ki naj bi ga vzpostavili naravni sovražniki in zajedalci škodljivcev. Časopis se je zavzemal za dodatne znanstvene raziskave, pri katerih država ne bi smela varčevati.

Posebno pozornost je posvetil tudi domačim živalim, ki dajejo mleko, in sicer kozam. Popisal je neprimerno ravnanje s kozami po nižinah. Tu so z njimi postopali kot s hlevsko živino, kar je bilo povsem zločinsko, saj so morale jesti kot v ječi in celo leto preživeti na verigi kot obsojenec. Pogosto so se lahko gibale le tedaj, ko se jih je šlo prodat. Tudi gnoja jim niso redno odstranjevali, primanjkovalo jim je tudi svežega zraka in prezračevalnih odprtín. Kozam bi kot temperamentnim, pametnim živalim, morali omogočiti skakanje in prerivanje. Tako bi bile zdrave in bi dajale dobro mleko.

Za zgled je navajal Švico, kjer so nego in rejo koz izboljšali po zaslugi *Švicarske kozjerejske združene zveze*. S predavanji, tečaji in literaturo je le-ta opozarjala na prednosti, ki jih je dajala naravna in racionalna skrb za živali: Ugotavljal je tudi, da za razliko od nemških mest, ki so uporabljala mlade kastrirane kozle za prevoz mleka in zelenjave, švicarska mesta koz kot vprežno živino skorajda ne uporabljajo.

O takšnih in podobnih stvareh je društveni in strokovni tisk seznanjal bralce tako doma kot v sosesčini. Novembra 1913. leta je isti časopis izpostavil pomembnost prometnih šol za voznike in kočijaže. Prvo tako šolo so ustanovili leta 1903 v Leipzigu, nato so sledila skoraj vsa večja mesta. K pouku so želeli pritegniti zlasti šolarje, ki so

nameravali nadaljevati izobrazbo. Tedaj so se na mestnih ulicah začela pojavljati različna prevozna sredstva. Poleg konj in avtomobilov so že obstajale tudi cestne in ozkotirne železnice. Zaradi povečane števila močnih vozil in povečane hitrosti vožnje je nevarnost za pešce naraščala. Novi čas je zahteval inteligentne, prisebne in zanesljive vprežne voznike. S prometno šolo so si vozniki pridobili osnovno izobrazbo, ki naj bi bila porok za varno življenje pešcev. V takih šolah so šolarji spoznali prometno-policijske določbe.

Velik gospodarski pomen so te šole imele za lastnike vozil in konj. Le-ti so tvegali, če so svojega dragega konja prepustili neizkušenemu delavcu. Namreč, napačna uporaba in napačno ravnanje z živaljo sta zmanjševali njeno delovno zmogljivost in krajšali njeno življenjsko dobo. Eminentnega pomena je bil pouk v teh šolah tudi za pravilno prepoznavanje bolezni. Po obstoječi statistiki je bilo prav neznanje voznikov in kočijažev velikokrat vzrok za nesreče.

Ideji o prometnih šolah je postajalo privrženih vse več prebivalcev. Letno poročilo *Društva za varstvo živali iz Brna* za leto 1911 poroča, da je mesto Brno nameravalo ustanoviti tako šolo, saj so se prebivalci pritoževali nad vozniki in kočijaži, ki so pogosto trpinčili živali.

Kranjsko društvo je dobivalo različne publikacije tudi od zelo aktivnega društva *Naturschutzpark* iz Stuttgarta, ki je bilo ustanovljeno oktobra 1909. Že iz njegovega imena se je dalo slutiti, kakšna je njegova usmeritev. Društvo je sklenilo zaščito živali, rastlin in narave izboljšati z ustanovitvijo naravovarstvenih parkov. Z njimi naj bi preprečili tudi iztrebljanje živalskih in rastlinskih vrst. Za svoje velikopotezne naloge si je želelo pridobiti podporo čim večjega števila društev za zaščito živali, ki naj bi mu tudi pomagala pri zbiranju sredstev in pri razširjanju te ideje med ljudi. K njemu naj bi tudi korporativno pristopila.

Društvo *Naturschutzpark* se je z upajočo prošnjo po podpori obrnilo tudi na Kranjsko društvo in ga povabilo na predavanje, ki je bilo 1. aprila 1910. Na predavanju so obravnavali privlačne teme s področja varstva narave, živali in rastlin. Učinkovitost predavanja so dosegli tudi s predvajanjem fotografij in z demonstracijami naprav za varstvo ptic, modelov, slik, preparatov ...

Z letakom *Aufruf zur Gründung von Naturschutzparken* so nemški somišljeniki Kranjsko dru-

štvo tudi seznanili s *splošnokoristnim in velikopoteznim projektom* v zvezi z ustanovitvijo naravovarstvenih parkov v Nemčiji in Avstriji. Z njimi naj bi na propad obsojene živalske in rastlinske vrste ohranili tako za njih same kot tudi za prihodnje rodove. Zavedali so se pač, da je potrebno zakone narave spoštovati in jih ohranjati. Da bi se čimbolj približali temu cilju, so se trudili naravovarstveno gibanje razširiti v nacionalno gibanje.

Ideja za ustanovitev naravovarstvenih parkov je naletela na ugoden odmev. Navdušujoči dopisi, ki so pozdravljali to idejo, so prihajali od vsepovsod. Pokrajino za naravovarstvene parke naj bi določili po ostro razpoznavnih mejah. V njih naj bi zaobjeli vse oblike tipične nemške pokrajine. Predvideli so ustanovitev treh parkov; to naj bi bili: Visokogorski park v Alpah, Park za sredogorje in gričevnato pokrajino in Park za nižavje v severni Nemčiji.³⁶

Za začetek 20. stoletja je bilo značilno, da so stremjenja za oplemenitenje življenja podpirala in pospeševala različna gibanja s skoraj izključno samo društvenimi in strokovnimi časopisi. Ker so bili bralci le-teh povečini društveni privrženci, so uvideli potrebo po ustanovitvi časopisa, namenjenega širšemu krogu ljudi. Korak naprej v tej smeri so napravili v začetku leta 1912 v Nemčiji z ustanovitvijo časopisa *Etische Rundschau*, po naše *Etični obzornik*. To je bil mesečni časopis 'za očiščenje in poglobitev etičnih nazorov ter za pospeševanje etičnih stremljenj'. Pri nastajanju časopisa so sodelovale številne ugledne osebnosti in voditelji etičnih gibanj; med njimi tudi znamenita Arthur Schopenhauer in Richard Wagner. Mesečnik je objavil veliko dragocenih člankov o znanstvenih vprašanjih in praktičnih stremljenjih.

Sodeč po publikacijah, ki se nahajajo v fondu Kranjskega društva, lahko sklepamo, da je bilo društvo živahno vpeto v splošne tokove na področju živalskega varstva tedanjega časa in da jim je v vseh pogledih tudi sledilo.

Zaključek

Ideje, ki so se začele pojavljati v času razsvetljenstva v želji po splošnem napredku družbe, so se v 40-ih letih 19. stoletja zakoreninile tudi na slovenskem ozemlju. Bile so skupek različnih impulzov, od tradicionalnih vrednot religije, dr-

³⁶ AS 649 – fond Kranjsko..., tiskovina: *Aufruf zur Gründung von Naturschutzparken*.

Das Mitleid ist die
alleinige echt moralische
Triebfeder. — Die von mir
aufgestellte moralische
Triebfeder bewährt sich
als die echte... dadurch,
daß sie auch die Tiere in
ihren Schutz nimmt.
Arthur SCHOPENHAUER

Ethische Rundschau

Monatsschrift

zur Läuterung und Vertiefung
der ethischen Anschauungen und
zur Förderung ethischer Bestrebungen

Herausgegeben von Magnus Schwantje

Es sollte uns fortan
einzig noch daran gelegen
sein, der Religion des Mit-
leidens, den Bekennern des
Nützlichkeitsdogmas zum
Trotz, einen kräftigen Bo-
den zu neuer Pflege bei uns
gewinnen zu lassen.
Richard WAGNER

I. Jahrgang. Heft 1—2.

Januar—Februar 1912.

Inhalt:

Ueber die Aufgaben dieser Zeitschrift. Vom Herausgeber.

Irrige Ansichten über die Friedensbewegung.

Von Alfred H. Fried. (Mit Bild)

Die ethische Bedeutung unserer Anschauungen von den Tieren.

Von Magnus Schwantje.

Neue Wagner-Litteratur. I. Von Univers.-Professor Dr. Wolfgang Golther.

Kongresse im Jahre 1911. Berichte von Leopold Katscher u. A.

Bücher-Besprechungen. .'. Berichte und kleine Aufsätze.

„Die Spitzin“, Erzählung von Marie von Ebner-Eschenbach. (Mit Bild)

Im Verlage des Herausgebers, Berlin W.15, Düsseldorf Straße 23.

Preis

des Jahrgangs (einschließlich des Portos) 3 Mark (für das Ausland 3,40 Mark). oooooo
dieses Doppelheftes: 60 Pf. (Siehe auch die Bezugsbedingungen auf der 2. Seite des Umschlags.)

Etični obzornik (1912)

žavnih interesov, utemeljenih z zakoni, do znosti in filozofije.

V slovenski prostor so tedaj vstopili zaščitniki živali; postavili so se v njihov bran, želeli so odpraviti v ljudstvu globoko zakoreninjene trdosrčne načine ravnanja z živalmi. *Kranjsko društvo za varstvo živali*, ki se je borilo proti mučenju in hkrati za zaščito živali, je razvijalo in nadgrajevalo prizadevanja in stremljenja pionirjev tovrstnega gibanja na Slovenskem, ki so se borili le proti mučenju živali (Goriško društvo). Z uvajanjem zakonov za zaščito živali, z nadzorovanjem izvajanja le-teh, s kaznovanjem kršiteljev, s predavanji, z dobrimi zgledi... so ljudi seznanjali z nujnostjo bolj humanega ravnanja z živalmi in tako pozitivno spreminjali odnos ljudi do živali.

Gotovo je delovanje društva predstavljalo pomemben delež pri uveljavljanju drugačnega načina dojemanja živali, ne glede na to, da je društvo poosebljalo splošne značilnosti meščanskih združenj za varstvo živali, ki so živali selekcionirala, diskriminirala in jih dvojno kategorizirala – na ljubljene in sovražne, saj je lepo ravnanje z živalmi začelo postajati del splošne omike in bontona.

Društvu mučenja seveda ni uspelo odpraviti, tudi ne preprečiti kriminalnih nagnjenj in ne vzgojiti novega, bolj humanega človeka, v svetu brez pretepanja in zadajanja telesnih bolečin. Toda verjetno bi se živalim brez njegovih prizadevanj še slabše godilo.

Kljub prizadevanjem varuhov naravnih zakonov, zagovornikov sožitja in skladnosti med vsemi živimi bitji, tedanjih in sedanjih, pa se še danes dogaja, da vsak dan umirajo mučene živali in da izumirajo cele živalske vrste, ki jim življenje modernega človeka odreka prostor pod soncem.

Zusammenfassung

DER KRAINER TIERSCHUTZVEREIN 1902–1915

Unter dem Einfluß tiefer gesellschaftlicher Veränderungen setzte sich an der Wende zum 18. Jahrhundert immer stärker die Erkenntnis durch, daß die Welt nicht nur für den Menschen existiert. Das Ende der sogenannten anthropozentrischen Illusion gab den Anstoß für ein neues, humaneres Verhalten gegenüber Tieren, das auch mit moralischen, ökonomischen und gesundheitlichen Argumenten gestützt wurde.

Die Agitation für bessere Lebensbedingungen von Tieren begann in England und erreichte ihren Höhepunkt im Jahr 1824 mit der Gründung der *Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals*. Bald folgte Kontinentaleuropa und nach einigen Jahren wurden die ersten Vereine auch in Deutschland gegründet. Die ersten Fürsprecher eines humaneren und mitfühlenderen Verhaltens gegenüber Tieren waren gutsituierte Bürger und gebildete Landgeistliche. Sie stellten gleichzeitig eine ideologische Opposition gegen die Werte des Ancien Régime dar. Am Ende des Vormärz erreichten die Ideen über die Notwendigkeit des Tierschutzes auch das slowenische Gebiet. Im Juli 1845 begann der Görzer Verein gegen Tierquälerei seine Tätigkeit. Er war der erste seiner Art auf slowenischem Gebiet und in der gesamten österreichischen Monarchie. Die Ideen des Vereines unterstützte auch die Krainer Landwirtschaftsgesellschaft (Kranjska kmetijska družba) bzw. deren Zeitschrift *Landwirtschaftliche und handwerkliche Neuigkeiten* (Kmetijske in rokodelske novice), die unter der Redaktion von Dr. Janez Bleiweis seit 1843 erschienen. Bleiweis berichtete in den *Novice* regelmäßig über die Tätigkeit verschiedener Vereine gegen die Tierquälerei und betonte die Notwendigkeit eines humanen Umganges mit Tieren. Auf seine Anregung erschien 1846 die Broschüre *Mildtätigkeit gegenüber Tieren* (Milosrčnost do živali), verfaßt von Mihael Stojan. Auch Slomšek trat in seinen Schriften für mehr Rücksichtnahme gegenüber Tieren auf. Mit dem Werk *Heimische und fremde Tiere in Darstellungen* (Domače in tuje živali v podobah) von Fran Erjavec bekamen die Slowenen im Jahr 1873 ein originäres slowenisches Werk mit detaillierten, belehrenden, aber auch lebhaften Beschreibungen der Erscheinungen im Tierreich. Auch die Benimmbücher Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts spiegelten die allgemeine Hebung des moralischen Standards, da sie auch Anweisungen für den Umgang mit Tieren beinhalteten. Das Interesse für die Rechte und das Wohlergehen der Tiere konnte sich auf slowenischem Gebiet seit seinen Anfängen in den vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts das ganze Jahrhundert hindurch bewahren und entwickeln. Einer der Höhepunkte dieser Bemühungen war der 1902 gegründete Krainer Tierschutzverein (Kranjsko društvo za varstvo živali), der sich, wie schon sein Name sagt, nicht nur gegen die Tierquälerei, sondern auch für den Schutz der Tiere einsetzte.

Karin Schneider

SMRT IN SAMOPROMOCIJA

*Pokopališče kot sredstvo meščanskega reprezentiranja v času
kulturnega boja na primeru Dornbirna*

Zakonske osnove

Vse do druge polovice 18. stoletja je bilo pokopališče kot območje, ki je pripadalo župnijski cerkvi in s tem območju cerkvenega prava, izvzeto iz posvetne zakonodaje habsburške monarhije. To se je korenito spremenilo z začetkom vladavine Jožefa II. Monarh je bil namreč dobro seznanjen z idejami razsvetljenstva in njegovimi ideali demistifikacije, racionalnosti in koristnosti. Na eni strani je skušal katoliški Cerkvi odvzeti njene posebne pravice in jih vključiti v posvetni oblastni aparat, po drugi strani pa se je trudil široko razčlenjeno cerkveno organizacijsko strukturo uporabiti za posvetne namene absolutistične in centralistične Države.

Rast prebivalstva je vodila v vedno hujše higienske in sanitarne probleme na pokopališčih in v cerkvah, kjer so se še vedno izvajali pogrebi. Grobovi in grobnice so bili pogosto prepolni in pokopna mesta so morali pogosto sprazniti za nove pokope, še preden so trupla v njih popolnoma strohnela. Razen tega je rasel strah pred kužnimi boleznimi in drugimi zdravju škodljivimi vplivi, ki naj bi jih po tedanjem mnenju povzročali mrtvi. Posebej poleti so bile glasne pri-
tožbe o smradu v cerkvah in okoli njih.

Tako se začenja jožefinska zakonodaja, ki je urejala pogrebništvo in pokopališča. Zaradi zaščite pitne vode je bilo od 1. decembra 1783 prepovedano pokopavanje v grobnicah in grobovih v cerkvah in na pokopališčih v naseljih. Namesto tega naj bi uredili pokopališča izven naselij. V ta namen so bile dovoljene celo razlastitve.¹ Brez dvoma so na ta način lahko rešili sanitarne pomanjkljivosti in zadostili higienskemu idealom, vseeno pa ti ukrepi pri prebivalstvu niso bili priljubljeni. Posebno hud odpor so povzročala na razumu in racionalizaciji temelječa določila o samih pokopih. Leta 1784 so na primer prepovedali pokope v krsti (mrtve naj bi namesto tega všili v platnene vreče, jih položili v natančno izmerjene grobove ter posuli z živim apnom), uvedli množične grobove ter prepovedali postavljanje nagrobnikov ali stel.² Seveda so morali te predpise že v času Jožefa II. omiliti, delno pa celo odpraviti, ker jih cerkveni dostojanstveniki, ki so se bali za svoj vpliv, in prebivalstvo niso sprejeli. S konkordatom med avstrijsko državo in Vatikanom leta 1855 so katoliški Cerkvi vrnili del njene

¹ Kropatschek Joseph, *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k.k. Erbländer ergangener Verordnungen und Gesetze*. Bd. 6 (Wien 1786), *Dvorní dekret z dne 13. septembra 1784*, str. 565–568.

² *Prav tam*. *Dvorní dekret z dne 1. decembra 1783*, str. 559 in nasl.

nekdanje neodvisnosti – odtlej več kot desetletje za pokopališča ni veljala posvetna zakonodaja. Ustava iz leta 1867³ je priznanim cerkvam zagotavljala, da smejo brez vmešavanja države urejati in upravljati pokopališča. Pri tem je v nekaterih deželah veljalo konkurenčno pravo, ker so imeli pokopališča za del župnijske cerkve. Cezuro je končno pomenila ustavnopravna izenačitev vseh priznanih verskih skupnosti, ki je privedla k zakonu o medverskih odnosih iz leta 1868. Zaradi tega nobena cerkvena občina drugovercu ni smela odreči pokopa na svojem pokopališču, če je šlo bodisi za družinski grob ali pa v okolici ni bilo pokopališča kake druge verske skupnosti. Kot pogoj ali temelj za ureditev prvih občinskih pokopališč praviloma velja tako imenovani državni sanitetni zakon iz leta 1870.⁴ Z njim so politične občine prvič dobile pristojnost, da nadzorujejo higienske razmere na pokopališčih in v mrtvašnicah, ter spoštovanje sanitetno-policijskih predpisov s strani cerkvenih organov, da po potrebi uredijo lastna pokopališča in skrbijo za njihovo vzdrževanje.

Dejansko so občinska pokopališča v habsburški monarhiji obstajala že pred državnim sanitetnim zakonom iz leta 1870 – tisto v dornbirnskem predelu Trg, ustanovljeno leta 1842, je eno izmed njih. Njegovo zgodovino kraja reprezentiranja (tako posameznikov kot celotne skupnosti) pa tudi jabolka spora v času kulturnega boja bomo opisali v nadaljevanju.

Smrt in meščanska samopromocija

Dornbirnska pokopališča

Da bi mrtvim pripravili dostojno in s stališča higiene neoporečno zadnje počivališče, so v 19. stoletju v Dornbirnu nanovo uredili dve pokopališči – veliko v krajevnem predelu Trg, ki je bil središče kraja, in nekaj manjše pokopališče v okraju Hatlerdorf, ki ga je od trga ločevala reka Dornbirner Ache. Starejše od obeh pokopališč je bilo, kot rečeno, tisto v trgu. Župnijsko cerkev sv. Martina so okoli leta 1840 nanovo zgradili v klasicističnem stilu in jo v primerjavi z baročno predhodnico znatno povečali – velik del nekdanjega cerkvenega območja, namenjenega pokopom, so tako izgubili.⁵ Kar je za številne prebivalce, katerih predniki in sorodniki so našli zadnje počivališče v posvečeni zemlji okoli cerkve, prav gotovo predstavljalo precejšen čustven pretres, je po mnenju občinskega vodstva ponujalo nove

možnosti – občinsko vodstvo je zgrabilo priložnost in načrtovalo novo, modernim standardom higiene in urejanja okolice ustrezno pokopališče. Kot primeren prostor zanj se je izkazala parcela župana Franza Martina Zumtobla, ki je bil občini za ureditev pokopališča pripravljen prodati svoj travnik v velikosti 1752 avstrijskih kvadratnih klafter, in to za 2.920 goldinarjev državne veljave.⁶ Sama občina sicer ni razpolagala s 'primernimi prostori za pokopališče', medtem ko se je Zumtoblov travnik izkazal »za povsem primerne za pokopališče, ker je precej oddaljen od hiš«.⁷ Odmaknjen od središča kraja, pri pehotni vojašnici, 420 korakov oddaljen od nove župnijske cerkve sv. Martina,⁸ je izbrani prostor vetru ponujal dovolj možnosti, da je škodljive miazme in smrad odvrnil od naseljenih območij. Obenem je bilo kraj moč zlahka doseči iz župnijske cerkve v nekaj minutah. Tudi sestava tal, »mešanica prod, ilovice in peska je bila v ta namen [za pokopališče] odgovarjajoča«.⁹

Pokopališče je bilo načrtovano za okrog 5600 prebivalcev in naj bi glede na čas razkroja trupel (10 let) in na predvideno povprečno življenjsko dobo (32 let) nudilo prostor okoli 2000 umrlim. Razen tega je občina želela še naprej uporabljati staro cerkveno dvorišče, kar pa je nadrejeno oblastvo (okrožni urad) skušalo preprečiti.¹⁰ Prostor naj bi bil optimalno izkoriščen, ureditev novega pokopališča pa je potekala v več etapah, »začenši s prostori, kjer so pokope že izvajali in naj bi jo izvedli v nekaj letih«. Grobna mesta so namenoma zasnovali kot vrstne grobove, kar naj bi znatno olajšalo vzdrževanje, opušcanje in kasnejše vnovične pokope.

³ Staats-Grundgesetz vom 21. Dezember 1867 über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger (Ustava z dne 21. decembra 1867 o splošnih pravicah državljanov), RGBl. 142/1867.

⁴ Gesetz vom 7. Mai 1870, betreffend die Organisation des öffentlichen Sanitätsdienstes (Zakon z dne 7. maja 1870, o organizaciji javne sanitetne službe), RGBl. 68/1870.

⁵ Prim. Mestni arhiv Dornbirn, Sch. 1 ex 46, Dops občine Dornbirn deželskemu sodišču Dornbirn, 28. septembra 1841.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam, Dops občine Dornbirn deželskemu sodišču Dornbirn, 28. julija 1841.

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam, Zapisnik ogleda kraja v navzočnosti okrožnega inženirja in okrožnega zdravnika dne 5. januarja 1842.

¹⁰ Prav tam, Dops okrožnega urada guberniju 12. avgusta 1841. Prav tam, Tabela umrlih med letoma 1831 in 1841, 24. novembra 1841.

Sama po sebi nova ureditev pokopališča izven naselja v sredini 19. stoletja ni nikakršna posebnost. Povsod, tako v večjih mestih kot v manjših občinah, so takšne premestitve izvajali iz higienskih razlogov in zaradi rastočega števila prebivalstva. Kar se zdi v Dornbirnu pomembno, tako dejansko ni sama ureditev novega, modernim potrebam prilagojenega pokopališča, temveč stil, v katerem so ga uredili – dornbirnsko občinsko vodstvo se je odločilo za leta 1842 nenavaden in redek tip pokopališča, t. i. *'camposanto'*.

'Camposanto' definirajo kot »kvadratno ali pravokotno pokopališče, ki je na vseh štirih straneh obdano z arkadnim hodnikom. Arkade so odprte na notranjo stran pokopališča, njihova zadnja stena pa ločuje grobno polje od okolice.«¹¹

Nejasno je, po katerem pokopališču so se Dornbirnčani zgledovali pri ureditvi svojega *'camposanta'*. Najzgodnejši znani primer tega tipa je pokopališče pri katedrali v Pisi,¹² nastalo med letoma 1278 in 1283. Severno od Alp se taka pokopališča najdejo od prve polovice 16. stoletja dalje.¹³ Čeprav je *'camposanto'* v tedanji literaturi vedno znova obveljal za idealen model pokopališča, ga med letoma 1750 in 1870 srečamo le malokje.¹⁴ Zato je toliko pomembneje, da ta tip najdemo ravno v podeželski občini Dornbirn. Vseeno na vprašanje o vzornikih ne moremo nedvoumno odgovoriti – *'camposanti'* okoliških večjih mest so namreč nastali istočasno ali pozneje.¹⁵

Med letoma 1842 in 1890 se je število prebivalcev Dornbirna povzpelo s 7.759¹⁶ na 10.678¹⁷ in pokopališče v trgu se je hitro izkazalo za premajhno. V devetletnem obdobju (1873–1882) so pokopali skupaj 1884 trupel, križe in spomenike pa so morali odstraniti povprečno že po 12 do 13 letih, kot je tožil dopisnik klerikalno-konzervativnega časopisa *Vorarlberger Volksblatt*. Pokopališče naj bi tedaj imelo površino zgolj 1893 m², po zakonu pa bi jih pri tolikšnem številu pokopov moralo imeti 3200 m².¹⁸ Položaj se je izboljšal z leta 1886 posvečenim drugim pokopališčem v predelu Hatlerdorf.¹⁹ Tudi to pokopališče je bilo *'camposanto'*, obkroženo z arkadami. Ležalo je malce dlje od cerkve, kar je na začetku povzročalo nezadovoljstvo, vendar so se pritožbe kmalu unesle.²⁰ Kakor tisto v trgu, so tudi novo pokopališče urejali po potrebi: 1887 je bil zgrajen šele del arkad, ki so *'zelo lepo in zadovoljivo'*²¹ izpadle. Na začetku projektirana površina se je zopet izkazala za premajhno; hitre rasti prebivalstva v

Dornbirnu zopet niso dovolj upoštevali. Že leta 1890 se je občinsko zastopstvo odločilo za razširitev pokopališča za polovico tedanje površine, s čimer je skoraj doseglo površino pokopališča v trgu. Njegova izgradnja je hitro napredovala. »Krase ga [pokopališče Hatlerdorf] že dve mo-gočni vrsti arkad z več lepimi spomeniki, tretjo vrsto bodo predvidoma začeli graditi še letos.«²² Od posvetitve 28. marca 1886 do leta 1890 je bilo tam pokopanih že 332 trupel.²³

Lega nagrobnika

Položaj lastnega nagrobnika je bil za predmodernega človeka zelo pomemben – vernik ali verniki so se po možnosti dali pokopati v cerkvi, blizu oltarja ali relikviarija. Od pokopa *ad sanctos* oziroma *apud ecclesiam* so si obetal naklonjenost ali celo priporočilo svetnikov v

¹¹ Happe Barbara, *Die Entwicklung der deutschen Friedhöfe von der Reformation bis 1870* (Tübingen 1991), str. 87.

¹² Prav tam.

¹³ Sebastjanovo pokopališče v Salzburgu (opuščeno leta 1888) je med letoma 1595 in 1600 zasnoval Andrea Bertelero (Bertolotti?) po naročilu nadškofa Wolfa Dietricha von Raitenaua. Prim.: Euler Bernd u. a. (Bearb.), Salzburg, Stadt und Land (= Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Topographisches Denkmälerinventar, hg. vom Bundesdenkmalamt, Wien 1986), str. 619.

¹⁴ Happe, Friedhöfe, str. 87. *'Camposanto'* je kot tip pokopališča priporočala nemška enciklopedija iz leta 1788 (Lemma *'Gottesacker'*), kot tudi arhitekti Heinrich Hübsch (1795–1863); prim.: Entwurf zu einem Gottesacker. V: Iris. Unterhaltungsblatt für Freunde des Schönen und Nützlichen, št. 167 (1825), str. 665–668, prim.: Happe, Friedhöfe, str. 93–97.

¹⁵ Južno pokopališče v Münchnu 1842, prim.: Happe, Friedhöfe, str. 88–91. Arkadni hodnik okrog *'camposanta'* v Traunsteinu so dokončali leta 1829, prim.: Prav tam, str. 91. Zahodno pokopališče v Innsbrucku so zgradili leta 1855, *'camposanto'* ob pokopališki cerkvi na severu mesta Feldkirch pa leta 1850. Prim.: Ammann Gert, Egg Erich u. a. (Bearb.), Tirol (= Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Topographisches Denkmälerinventar hg. vom Institut für österreichische Kunstforschung des Bundesdenkmalamtes, Wien 1980), str. 97 in nasl. Ammann Gert, Bitschnau Martin u. a. (Bearb.), Vorarlberg (= Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Topographisches Denkmälerinventar, hg. vom Bundesdenkmalamt, Wien 1983), str. 181 in nasl.

¹⁶ Vorarlberger Landesarchiv, Kreisamt I, Sch. 393, Dopsi okrožnega urada gubernija v Innsbruck, 13. novembra 1842.

¹⁷ Special-Orts-Repertorium von Vorarlberg, hg. von der k. k. statistischen Central-Commission (Wien 1885), str. 26.

¹⁸ Vorarlberger Volksblatt, 19. junija 1883, št. 49, str. 402.

¹⁹ Mestni arhiv Dornbirn, Albrich-Chronik, Chronologischer Teil, 1886.

²⁰ Vorarlberger Volksblatt, 16. julija 1886, št. 57, str. 526.

²¹ Prav tam, 16. novembra 1887, št. 261, str. 1415.

²² Prav tam, 20. februarja 1890, št. 42, str. 228.

²³ Prav tam.

onostranstvu. Toda tudi v smrti niso bili vsi enaki – hierarhija stanovske družbe se je odražala tudi v vrsti in položaju pokopnega mesta. Vsi niso imeli dovolj premoženja ali družbenega vpliva, da bi našli svoje poslednje počivališče v cerkveni ladji. Večina umrlih se je morala zadovoljiti s prostorom na pokopališču. Tam so si najbolj želeli grobov ob cerkvenem zidu. Z oddaljenostjo od cerkve se je zmanjševal učinek svetniških relikvij pa tudi 'kakovost' grobov. Preproste ljudi so ponavadi pokopali v velike skupne grobove, ki so lahko sprejeli več plasti trupel, na vrhu pa so bili pokriti s tanko plastjo prsti.

Ko so v 18. stoletju izraziteje stopile v ospredje sanitarne ideje in so cerkveno dvorišče prenehali uporabljati kot pokopališče, je moralo priti tudi do sprememb v sakralnem in socialnem sistemu pokopališč. Naenkrat ni bilo več nobenih cerkvenih zidov, kjer bi lahko višji družbeni sloji našli svoj večni mir, vsa grobna mesta so bila načelno enaka; ker so vsa ležala izven posvečenega območja cerkve, nobeno ni bilo povezano s posebnim ugledom. 'Camposanto' je ponujal možnost za ureditev grobov različnih posvečenostnih stopenj, ki so ustrezali stanovski diferenciaciji. Pomen cerkve ali cerkvenih zidov so prevzele arkade; to je moč prvič razbrati iz nekega zapisnika mestnega sveta v Luzernu leta 1633. V razpravi o ureditvi novega pokopališča so pokope v cerkvi načeloma prepovedali, kot primeren nadomestek pa so ponudili grobove pod arkadami, ki jih označujejo kot '*dobitek k cerkvi*'.²⁴ Posvečenost cerkve se je razširila onkraj cerkvenih zidov in posvečenega ozemlja na pokrite hodnike novega pokopališča. Z razsvetljenstvom in sekularizacijo je prišlo do spremembe motivov za pridobitev grobov pod arkadami: misel na religiozno zveličanje je v primerjavi s posvetno mislijo na reprezentiranje izgubila svoj pomen. Skladno z rastočim številom javnih spomenikov se je na pokopališčih uveljavil zasebni spominski kult, ki se je usmeril na čaščenje pokojnika ter vpadljiv prikaz njegovih zaslug in družbenega položaja. Če je bil pri postavitvi javnega spomenika odločilen pomen 'objekta' (osebe, dogodka) tega spomenika, to za pokojnikove svojce pri postavitvi nagrobnika ni igralo nobene vloge.²⁵ Pokopališče je s tem dobilo »funkcijo javnega prostora za čaščenje in postalo je kraj meščanske samopromocije.«²⁶ Simbolika je očitna: če so bili prej plemiči in kleriki tisti, ki so jim bili namenjeni uglednejši grobovi, so sedaj vanje polagali predstavnike postanovskega, finančno močnega meščanstva. V strukturi občinskih po-

kopališč se je zrcalila zahteva tega stremuškega družbenega sloja po družbenopolitičnem pa tudi kulturnem primatu.²⁷

Novo pokopališče v Dornbirnu je bilo že od začetka načrtovano kot 'camposanto'. Vsekakor se občinski svet vseh možnosti tovrstnega pokopališča ni zavedal. Okrožni inženir za Predarlško je pripomnil: »*Stebrišče naj služi izključno za pokrito povezavo (pot)*«,²⁸ torej v njem naj ne bi bilo grobov. Navsezadnje je okrožni urad s tovrstno uporabo arkad tudi pogojeval izdajo gradbenega dovoljenja.²⁹

Pred vetrom in vremenom zavarovane arkade so predstavljale idealen kraj za postavitev reprezentativnih nagrobnikov, ki so lahko služili tudi kot družinske grobnice. Občina je spodbujala tovrsten razvoj s prodajo posameznih arkad. Grob v stebrišču, ki ga je bilo moč zaradi zavarovane lege okrasiti s stanu primernim, vpadljivim spomenikom, je bil statusni simbol, ki so ga ponujali za ustrezno ceno. Leta 1848 je moral interesent za takšen grob plačati 75 goldinarjev,³⁰ leta 1892, ko so postavili nadaljnje arkade, pa 80 goldinarjev.³¹

Šele čez leta so izrabili vse možnosti za ureditev reprezentativnih meščanskih grobov pod arkadami. Leta 1892 je bilo pokopališče v trgu že trikrat popolnoma zasedeno. »*Pri zadnjih po-*

²⁴ Happe Barbara, *Friedhöfe*, str. 210. Prim. tudi: Schweitzer Johannes, *Kirchhof und Friedhof. Eine Darstellung der beiden Haupttypen europäischer Begräbnisstätten* (Linz 1956), str. 69; kot tudi: Fischer Norbert, *Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert* (Köln/Weimar/Wien 1996).

²⁵ Einholz Sybille, *Was der Nachwelt bleibt – Einblicke in die Berliner Sepulkralplastik. V: Ethos und Pathos. Die Berliner Bildhauerschule 1786–1914*, hg. von Bloch Peter, Einholz Sybille und Simson Julia von. *Ausstellungskatalog* (Berlin 1990), str. 257–280, str. 270. Temeljno delo o tem: Treichel Eckhardt, *Erinnerungskult und Repräsentationsstreben. Begräbniskultur in der bürgerlichen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts. V: Bürgerkultur im 19. Jahrhundert. Bildung, Kunst und Lebenswelt*, hg. von Hein Dieter, Schulz Andreas (München 1996), str. 289–306. Sörries Reiner (Bearb.), *Großes Lexikon der Bestattungs- und Friedhofskultur. Wörterbuch zur Sepulkralkultur* (Braunschweig 2002).

²⁶ Happe, *Friedhöfe*, str. 212.

²⁷ Treichel, *Erinnerungskultur*, str. 296.

²⁸ Mestni arhiv Dornbirn, Sch. 1 ex 46, Dopis okrožnega inženirja okrožnemu uradu z dne 17. maja 1843.

²⁹ Prav tam, Dopis okrožnega urada deželskemu sodišču Dornbirn z dne 19. maja 1843.

³⁰ Mestni arhiv Dornbirn, *Albrich-Chronik*, Teil 1, 1848.

³¹ Prav tam, 1892. Albrich trdi, da naj bi prej grob v arkadah stal 70 goldinarjev.

kopih se je vsenaokoli pred arkadami pustilo 2 metra prostora, za primere, ko bi lastniki arkad hoteli svoje rezervirane prostore odkupiti za družinske grobove.³² S tem ukrepom je bilo družinam, ki so imele grob v arkadah, na eni strani omogočeno, da so vse umrle družinske člane pokopavali na eno mesto, na drugi strani pa so lahko nagrobnike oblikovale kot sklop – pred vremenskimi neprilikami zavarovan spomenik, ki je, izdelan pogosto vpadljivo in iz dragocenih materialov, krasil zid pod arkadami, pred njim pa so bili grobovi posameznih sorodnikov.

Oprema

1892. je začel veljati pokopališki red, o katerem sta se za pokopališče v trgu sporazumela pokopališki odbor in večinsko liberalni občinski odbor Dornbirn in ki se nam je ohranil v tiskani verziji iz leta 1893.³³ Pokopališče je obsegalo površino 9898 m² s skupaj okoli 3580 grobnih mest. Šest področij je vsebovalo po 450 grobov, pod 134 arkadami je našlo svoj zadnji mir 390 umrlih v 122 grobovih, končno pa je bilo 488 grobov še v predprostorih arkad.

V pokopališkem redu so zastavili smernice za ureditev in vzdrževanje božje njive. Glede nagrobnikov so določili, naj »bo nad vsakim zasedenim grobom postavljen iz lesa, kamna ali kovine narejen križ ali kak drug primeren krščanski nagrobnik«.³⁴ Interesentom naj bi omogočili nakup družinskih grobov tudi izven arkad; za takšen grob so določili ceno 80 goldinarjev.³⁵

Z nakupom družinskega groba, posebno takega pod arkadami, niso bile povezane le pravice, ampak tudi obveznosti, povezane zlasti z gradbenim vzdrževanjem. Lastnik arkade je moral izvajati obnovitvena dela na stebrih, stenah itd. Nadalje je moral v skladu s predpisi pokopališke uprave tlakovati tudi tla. V primerih, ko je lastnik svoje dolžnosti zanemarjal ali pa je njegova družina izumrla, je razpolagalna pravica za arkado prešla na pokopališko upravo.³⁶ Glede nagrobnikov je bilo določeno, da le-ti ne smejo segati več kot 50 centimetrov iz zadnje stene arkade.³⁷ Da bi zagotovile brežhibno ureditev pokopališča, so šle posvetne in cerkvene lokalne oblasti še dlje in posegle po preizkušenem sredstvu – cenzuri. Klesanje napisov na nagrobnike je bilo, zaradi v Dornbirnu posebej ogorčenega kulturnega boja, strogo urejeno: »Podobe in napise na spomenikih, ki jih kanijo postaviti na grobove, je treba predhodno predložiti v presojo in odobritev

pokopališki upravi. Le-ta mora odkloniti tiste, ki očitno žalijo dober okus ali verska čustva, kakor tudi tiste, ki bi presegala prostor groba ali ga preveč utesnjevala.«³⁸

Pri sprejemanju pokopališkega reda je bilo moč doseči kompromis med liberalnimi in klerikalno-konzervativnimi silami, čeprav so se pogajanja o njem vlekla okoli pet let.³⁹ V zadnjih desetletjih 19. stoletja pa se politika ni ustavila niti pred pokopališkimi vrati; kulturni boj je v Dornbirnu dosegel svoj višek. Leta 1899 je bila občinska uprava prisiljena z nekega groba odstraniti črno-rdeč-rumen trak šopka, ker naj bi šlo za znak gibanja *Proč od Rima*.⁴⁰ Leta 1911 se je v Dornbirnu ob hudem nasprotovanju cerkvenih krogov končno konstituiralo društvo za upepeljevanje.

Sami nagrobniki so simbol spominskega kulta, ki v tej obliki do 18. stoletja zunaj plemiških krogov ni bil poznan. Intimizacija družinskega življenja, visoko vrednotenje osebnih povezav kot tudi posameznika, je naredila smrt posameznika za nepopravljivo izgubo za družinski in prijateljski krog. Razvila se je posebna oblika kulture spominjanja z močnimi čustvenimi momenti, da bi se z močjo čustev uprli smrti v vsej njeni dokončnosti in neusmiljenosti. Hkrati izpričujejo ti nagrobniki, kot je bilo že rečeno, raznovrstne elemente družbenega reprezentiranja.⁴¹ Dejanjsko se ta razvoj odlikava tudi v arhitektonski izvedbi in simboliki nagrobnikov. Medtem ko so v prvi polovici 19. stoletja še prevladovali starinski motivi klasicizma in so na nagrobnikih predstavljali splošno veljavne alegorije, so se le-te do konca 19. stoletja umaknile posebitvam intimnega žalovanja in bolečine, ki so se nanašale na po-

³² Vorarlberger Volksblatt, 22. septembra 1892, št. 217, str. 1192.

³³ Mestni arhiv Dornbirn, Sch. "Friedhof, 45, Schule", Zl. 16-18/20. Friedhofs-Ordnung für den zur St. Martins-Pfarrkirche in Dornbirn gehörigen Friedhof (Bregenz o. J. [1893]), str. 3.

³⁴ Prav tam, str. 4. Prim.: Matzke Josef, Das kirchliche Friedhofs- und Begräbniswesen. Kirchliche und staatliche Vorschriften in Böhmen und Mähren-Schlesien. 1. Teil: Der Friedhof als religiöser Kultort und öffentliche Sanitätsanstalt (Lobnig 1937), str. 94.

³⁵ Friedhofs-Ordnung Markt, str. 5.

³⁶ Prav tam, str. 5 in nasl.

³⁷ Prav tam, str. 7.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Schneider Karin (Hg.), 'So suchte er zu nützen eben, auch viel im öffentlichen Leben'. Die Memoiren des Vorarlberger Landeshauptmanns Adolf Rhomberg (Regensburg 2002), str. 85. Friedhofs-Ordnung Markt, str. 3.

⁴⁰ Vorarlberger Volksblatt, 29. julija 1899, št. 172, str. 3.

⁴¹ Treichel, Erinnerungskultur, str. 297.

sameznika.⁴² Kot primer navedimo upodobitev slovesa pokojnika od žalujočih, motiv, ki je bil zelo priljubljen od sredine 19. stoletja dalje.⁴³ V okviru figuralike nagrobnikov se je razvila simbolika smrti, ki je temeljila na pogansko-antični in zgodnjekrščanski motiviki, s pomočjo katere so izražali bolečino slovesa, upanje na večno življenje onkraj, pa tudi slavo in čast umrlega v tostranstvu.

Nagrobnik povzpeta in tekstilnega tovarnarja Franza Martina Hämmerla iz leta 1880 na pokopališču v trgu, prikazuje pod krožnim lokom s kasetiranimi polji angelsko figuro. Ob odkritju je zbudil ta *»veličastni spomenik firme F. M. Hämmerle vsesplošno občudovanje in prinesel svojemu mojstru veliko slavo tako s stališča kompozicije kot tudi umetniške upodobitve in izvedbe. /.../ Na podstavku iz sivega, granitu podobnega marmorja, in v polkrožni, s školjko kronani niši, narejeni iz istega kamna, se v bleščeči belini iz tenne okolice dviguje približno meter in pol visoka figura iz carrarskega marmorja. Kip predstavlja sedečega angela, ki v levici drži palmovo vejo, z desnico pa blagoslovlja grob. Na idealnih potezah angelskega obličja počiva izraz nebeskega dušnega miru, ki ga angel blagoslovlja razliva tudi na zadnje počivališče preminulega. Mogočna izvedba te veličastne podobe, mehka oblik in pregibov priklenejo naš pogled in nam omogočijo, da popolnoma pozabimo na to, da stojimo pred mrzlim kamnom. Na obeh straneh osrednje figure sta postavljena reliefa dveh zelo ljubkih angelčkov. Eden jokajoče in z obrnjeno baklo simbolizira žalost, drugi pa s sklenjenimi ročicami molitev.«*⁴⁴

Angel je bil v drugi polovici 19. stoletja eden izmed glavnih motivov nagrobnikov, svoje prednike pa ima v antičnih 'viktorijah'.⁴⁵ Upodobljen s palmovimi vejicami je simboliziral krščansko vstajenje,⁴⁶ medtem ko duha smrti Tanatosa s prevrnjeno baklo tu niso upodobili z bratom Hipnosom (spancem), temveč skupaj z molečo enačico kot 'putta' (golega dečka).

Kompleksnejšo simbolično izvedbo kaže t. i. 'pomnik' tovarnarja Wilhelma Rhomberga pod arkadami trškega pokopališča. Wilhelm Rhomberg je bil pristaš klerikalno-konzervativne stranke, župan Dornbirna, deželnozborski poslanec in namestnik deželnega glavarja. Svojo trgovsko izobrazbo je pridobival med drugim v Trstu in Ženevi, daljša potovanja pa so ga vodila tudi v Francijo in Anglijo.⁴⁷

Rhombergova prva žena Emilie, ki je umrla leta 1856, je tu našla svoje zadnje počivališče. Belo marmorno ploščo zakrivajo pilastri, okrašeni z makovimi glavicami in cvetovi, ter arhitrav, okrašen z girlandami in maskami. Stvaritev kroga križ nad napuščem, oprt na arhivolte. Zidci delijo marmorno ploščo na tri horizontalna polja, v katerih so reliefi. V najnižjem polju je v središču družinski grb, ki ga na pilastrih obdajata dve s palicami naloženi žari. Na žari so se spustili metulji ali vešče. V srednjem delu so napisana imena pokopanih. Pod arhitravom se nahaja podoba ženske v starinski obleki, ki sedi na skali. Pogled usmerja kvišku, roki pa ima sklenjeni v naročju. Poleg nje leži sidro, v ozadju pa jadra ladja.

Ta nagrobnik je pravi priročnik simbolike smrti: makove glave predstavljajo večni sen,⁴⁸ vešče kažejo na večno noč smrti,⁴⁹ medtem ko metulji kot simboli vstajenja nakazujejo življenje v onostranstvu.⁵⁰ Ženska podoba s sidrom in ladjo predstavlja *Spes* – poosebitev upanja, v tem primeru je to opis upanja na vstajenje.⁵¹ Sidro velja v krščanski simboliki kot *»neposredna in natančna prispodoba upanja vernika na nebeško blaženost«*,⁵² kot priljubljen motiv na nagrobnikih pa ga najdemo zlasti v antiki in nato v 18. in 19. stoletju. Ladja je *»stara in razširjena prispodoba potovanja, prehoda tako za žive kot za mrtve«*.⁵³ Oba atributa dobiva v povezavi z Upanjem dodaten pomen – ladja je sama po sebi simbol prehoda,⁵⁴ sidro pa naj bi nudilo oporo v spreminljivi sreči.⁵⁵

⁴² Prav tam, str. 301.

⁴³ Badstübner-Gröber Sybille, *Bemerkungen zur Ikonographie religiöser Plastik im Berlin des 19. Jahrhunderts. V: Ethos und Pathos, Ausstellungskatalog (Berlin 1990), str. 235–256.*

⁴⁴ Dornbirner Zeitung, 30. oktobra 1880, št. 27, str. 3.

⁴⁵ Kittlitschka Werner, *Grabkult & Grabskulptur in Wien und Niederösterreich (St. Pölten, Wien 1987), str. 11, 43.*

⁴⁶ Einholz, Nachwelt, str. 261.

⁴⁷ Prim.: Nekrolog v Dornbirner Gemeindeblatt, 18. septembra 1887, št. 38, str. 618.

⁴⁸ Lurker Manfred, Mohn. V: Wörterbuch der Symbolik, hg. von Lurker Manfred (Stuttgart 1991), str. 487.

⁴⁹ Einholz, Nachwelt, str. 261.

⁵⁰ Lurker, Schmetterling. V: Wörterbuch der Symbolik, str. 651.

⁵¹ Wangel Andreas, *Spes*. V: Wörterbuch der Symbolik, str. 692. Einholz, Nachwelt, str. 262.

⁵² Heinz-Mohr Gerd, *Lexikon der Symbole. Bilder und Zeichen der christlichen Kunst (Freiburg/Basel/Wien 1991), str. 34.*

⁵³ Prav tam, str. 274.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Wangel, *Spes*.

Krašenje arkadnih grobov pa se ni omejevalo zgolj na skulpture, tudi s freskami so predstavljali versko-alegorične scene na zidovih in obokih. Za družinsko grobnico urarja Eduarda Ulmerja na trškem pokopališču je na zgornjem obokanem delu naslikana delno zakrita freska. Tu je pokopan tudi leta 1846 umrla tovarnar Karl Ulmer, ob njegovem pogrebu pa so postavili prvi, malo manjši nagrobnik pred omenjeno stensko sliko. Njegov leta 1893 umrla naslednik Eduard Ulmer je menda nadomestil ta nagrobnik z novim v obliki prelomljenega polkrožnega loka z zatrepom. Pri freski gre za v angloameriškem prostoru⁵⁶ zelo razširjeno 'žalovalno sliko' (mourning picture). V središču slike je grob, ob katerem pred vrbo žalujko in na piedestal postavljeno žaro, kleči žalujoča ženska. Levo za njo stoje v središču še drugi žalujoči – mladenka in starost. Poleg omenjenih se nahaja še ena manjša podoba, ki pa na sliki deluje neharmonično in so jo morda dodali kasneje, vendar je freska za natančnejšo interpretacijo na tem mestu preveč poškodovana. V ozadju se pred kuliso gora vidi reka in nekaj hiš; gre verjetno za zelo stiliziran Dornbirn in dolino Rena. Kot smo omenili, je freska verjetno najprej tvorila celoto z drugim nagrobnikom. Če jo pogledamo skupaj s portretom Karla Ulmerja,⁵⁷ vidimo, da je v medaljonu nad grobnico.

Tudi strop nad opisano grobnico Wilhelma Rhomberga krasi freska, ki nakazuje krščanski kreposti – dobrosrčnost in ljubezen do bližnjega. V osrednjem medaljonu je predstavljen vstali Kristus. Sedi na oblaku, z roko pa kaže na napis na marmorni plošči, ki jo drži med kolenom in drugo roko: »Kar ste storili kateremu izmed mojih najmanjših bratov, ste meni storili.«⁵⁸ V štirih kotnih medaljonih so predstavljena dela dobrosrčnosti kot npr. deljenje hrane revnim, nega bolnikov itd. Na tem primeru je še posebno očiten namen, s pomočjo nagrobnika umrlemu postaviti častljiv spomenik. Freska kaže na dobrodelnost v družinski grobnici pokopanih oseb nasploh in še posebno na dobrodelnost Wilhelma Rhomberga.⁵⁹

Naslednji napis na opisani grobnici Franza Martina Hämmerla pa nedvoumno cilja na leta 1946 umrlega tovarnarja Viktorja Hämmerla in na njegovo prizadevanje za splošno blaginjo: »Darovaje dobra dela je šel skozi življenje.« Hämmerle je podpiral javne gradnje kot tudi društva in liberalno (kasneje nemško nacionalno) frak-

cijo v občinskem odboru in deželni zbor. Na ta način, pa tudi na osnovi svojega družbenega položaja tovarnarja, je lahko močno vplival na družbenopolitični razvoj v Dornbirnu. Tovarnar je skupaj z ženo, očetom Franzem Martinom Hämmerlom in njegovimi tremi ženami pokopan pod tem nagrobnikom.

Napisi, izvirajoči iz posvetnega ali bibličnega konteksta, so se obiskovalcem pokopališča izkazali kot idealen medij za posredno ali neposredno predstavitev posebnih kreposti in zaslug umrlih. Da so bili pri tem v ospredju ohranjanje neke določene podobe, kulta osebnosti in družinska čast, ni treba posebej omenjati.

Naročil za reprezentativno oblikovanje družinskih grobnic pa niso dobivali le lokalni kiparji, temveč tudi umetniki, ki so bili znani tudi izven pokrajinskih meja: Georg Feurstein, avtor grobnice Franza Martina Hämmerla, je imel atelje v Rimu, Johann Georg Matt pa je, po letih popotovanj na Dunaju in v Berlinu, živel v Bregenzu.⁶⁰ Feurstein je nadalje ustvaril tudi spomenik za tovarnarja Engelberta Winderja (*»molilko v visokem reliefu ..., ki v pobožno predani žalosti kleči ob vznožju križa, ki se ga je oklenila s sklenjenimi rokami«*),⁶¹ spomenik iz carrarskega marmorja za lastnika tovarne nakita Franza Karla Schneiderja (*»angela, ki se v tihi molitvi oklepa križa, v drugi roki pa drži palmovo vejico«*),⁶² kot tudi *»Mater pietatis' gospoda Alberta Rhomberga«*.⁶³ Matt je leta 1896 poleg ostalih spomenikov za pokopališče Hatlerdorf v rdeči arhitekturi izdelal tudi žalostno Mater božjo v naravni velikosti iz carrarskega marmorja, ki pa so jo v tisku skritizirali kot *»premalo skrbno narejeno kompozicijo«*.⁶⁴

⁵⁶ Ariès Philippe, *Geschichte des Todes* (München 1999), str. 587.

⁵⁷ Portret je sicer brez napisa, vendar modni detajli na obleki kažejo na 1. polovico 19. stoletja in tako na utemeljitelja groba Karla Ulmerja.

⁵⁸ Mt 25, 40.

⁵⁹ Ni sicer popolnoma dokazano, ali je freska sodila k izvirni opremitvi družinske grobnice Wilhelma Rhomberga, na osnovi stilističnih podobnosti pa je to zelo verjetno.

⁶⁰ Feurstein Georg, Swozilek Helmut, *Die Bildhauer Georg Feurstein und Georg Matt* (Bregenz 2001), str. 42, 57.

⁶¹ *Vorarlberger Volksblatt*, 13. avgusta 1890, št. 185, str. 1020.

⁶² *Prav tam*, 4. novembra 1892, št. 252, str. 1384.

⁶³ *Prav tam*.

⁶⁴ *Prav tam*, 6. novembra 1896, št. 256, str. 1392.

Pokopališče kot turistična zanimivost in politično jabolko spora

Nagrobniki premožnih meščanov so pri številnih sodobnikih zbujaali občudovanje in budili lokalpatriotizem ter ponos na 'znamenitost' njihovega pokopališča. »Naše pokopališče v trgu je nesporno eno izmed najlepših v deželi, tako zaradi svoje lege, kot zlasti zaradi množine različnih umetnin, ki krase številne arkade.«⁶⁵ V Dornbirnu so bili prepričani, da se 'znamenitost našega pokopališča'⁶⁶ dviga z vsakim novim nagrobnikom. Obiskovalce, kot recimo pevsko društvo iz Wangna v Nemčiji, so peljali na ogled župnijske cerkve in pokopališča.⁶⁷ V tiskanem vodiču po Dornbirnu, ki ga je olepševalno društvo izdalo leta 1894, je bilo kot zanimivost za obiskovalce predstavljeno tudi pokopališče: »Obdajajo ga zidane arkade, v katerih je moč videti veliko nagrobnikov, skulptur, ki so jih izdelali sloveči, priznani umetniki. Pokopališče, eno izmed najlepših v deželi, tujci pogosto obiskujejo.«

Prakso označevanja grobov z bogatimi spomeniki so kritizirali predvsem na konzervativni strani. Med letoma 1867 in 1910 je Dornbirn veljal za trdnjavo liberalizma, kjer se je kulturni boj še posebej ostro razvnel. Medtem ko so konzervativci poskušali s prevlado v drugi kuriji povečati svoj vpliv in doseči večino v občinskem odboru, so liberalci žilavo branili svojo premoč. Tudi sodobniki so se zavedali napetosti v Dornbirnu, vseeno pa je dopisnik konzervativnega Vorarlberger Volksblatta menil: »Tam [v Dornbirnu] pa ne politizirajo brez razloga, saj bo Dornbirn kmalu politično predmestje obeh strank [liberalne in konzervativne] v deželi.«⁶⁸ Ideologija in politika sta prekrili in preželi življenje krajevnega prebivalstva in se niti pred pokopališkimi zidovi nista ustavili.

Leta 1900 je Vorarlberger Volksblatt potožil: »Razkošja z nagrobniki na trškem pokopališču je vedno več, tudi pri manj premožnih.«⁶⁹ Konzervativnim krogom se je zdelo postavljanje razkošnih in dragih spomenikov posveten, nečimrn okras in krama, ki jo je bilo treba s krščanskega in družbenoreformatorskega stališča obsojati zlasti pri manj premožnih slojih prebivalstva. Razen tega se je na ta način brisala načelna enakost vseh v smrti in po njej. V sredini 90. let 19. stoletja je prišla v navado vizualizacija spomina na mrtve z nameščanjem fotografij na nagrobnike. Duhovščina je na to navado gledala načeloma pozitivno, saj je obiskovalce še učinkoviteje

opozarjala na minljivost njihovega zemeljskega bivanja: »S pomočjo fotografij na nagrobnikih dobi človek na pokopališču bolj živo predstavo o ravnanju starke s koso: tu leži cvetoč mladenič, tam stara mamika, tukaj spet mož, ugrabljen v najlepših letih, tam angelski otrok. Vsi počivajo v miru v eni vrsti, revna ali bogata, majhna ali velika so njihova telesa zapadla razkroju, medtem ko duša že prejema plačilo ali kazen za svoja dela. Fotografija na nagrobniku je precej bolj priporočljiva kakor preveliki izdatki za vence in šopke.«⁷⁰

Nenavaden je nagrobnik žagarja in kmeta Josefa Antona Mayerja pod arkadami pokopališča Hatlerdorf. Njegova portretna fotografija je v nastavku družinske grobnice, približno meter nad pripadajočim napisom.

Enakopravnost na pokopališču, kot se je pritoževal dopisnik Vorarlberger Volksblatta, v resnici še zdaleč ni bila tako izrazita. Pod arkadami so se kot biseri vrstili razkošni nagrobniki bogatih meščanov, pred njimi posamični grobovi sorodnikov, medtem ko se je morala večina ljudi zadovoljiti z desetletno 'uporabo' vrstnega groba. Resda so bili v smrti vsi enaki, vendar sta bili obravnava trupel in ureditev spomenikov hierarhizirani kot družbena struktura sama.

Povzetek

Pokopališče oziroma grob sta bila, kot kaže, prizorišče za prikaz dostojanstva, bogastva, oblasti in okusa, kar se je izražalo v nagrobnikih in napisih. Z lastništvom pred vremenom zaščitene družinskega groba pod arkadami je bila posamezniku in njegovi družini dana možnost, da svoj lastni rang in družbeni položaj, a tudi pomen celotnega rodu prikaže v javnosti. Hkrati so z izborom 'pravega' kiparja dokazovali umetniški okus, z izbiro alegoričnega motiva pa klasično izobrazbo.

Pomemben predpogoj za tovrsten razvoj v Dornbirnu je bila ureditev dveh pokopališč v stilu 'camposanto' v krajevnih predelih Trg in Ha-

⁶⁵ Prav tam, 4. novembra 1892, št. 252, str. 1384.

⁶⁶ Dornbirner Gemeindefblatt, 20. oktobra 1906, št. 43, str. 549.

⁶⁷ Mestni arhiv Dornbirn, Chronik Männerchor, 3. zvezek, 17. maja 1885.

⁶⁸ Vorarlberger Volksblatt, 5. julija 1872, št. 54, str. 411.

⁶⁹ Prav tam, 19. julija 1900, št. 162, str. 4.

⁷⁰ Prav tam, 4. decembra 1896, št. 280, str. 1522.

tlerdorf, pa tudi odločitev občine, da grobna mesta pod arkadami kot družinske grobnice ponudi v nakup premožnim interesantom. Odkar je v 17. stoletju prišlo do prenosa pomena cerkvenih zidov na zidove arkad in so lahko pokopališče označili kot 'dodatek k cerkvi', so pod arkadami ležali grobovi, katerih posvečenost je bila najizrazitejša. Med polhom individualizacije in sekularizacije v času razsvetljenstva je ta aspekt sicer stopil v ozadje, okrepila pa se je potreba po reprezentiranju in samopromociji. Nagrobniki so bili v primerjavi s tistimi v 18. stoletju⁷¹ vedno večji, v nekaterih primerih so dobili celo značaj umetniškega dela, zasedali pa so vedno več prostora pred arkadami. Naj ob tej priložnosti spomnimo na prodajo grobnih prostorov za pokop drugih sorodnikov pred arkadami, da bi lahko kupci na ta način enotno uredili celoten prostor arkad.

V več desetletjih kulturnega boja se politika ni ustavljala niti pred vrati pokopališč. Po trudapolnih pogajanjih je večinsko liberalnemu dornbirnskemu občinskemu vodstvu in zastopnikom Cerkve sicer uspelo sprejeti pokopališki red, toda ta poskus sodelovanja so vedno znova izpodkopavali z napadi v konzervativnem Vorarlberger Volksblattu.

Dornbirnski pokopališči tako predstavljata več kot le seštevek grobov. Poleg osnovne funkcije krajev za pokope predstavljata tudi simbola, simbola rastočega bogastva in vpliva meščanstva, ki si je na tem mestu poslednjega počitka in večnega spomina ustvarilo reprezentativne spomnike, v katerih se je odslikaval družbeni položaj umrlih. Istočasno je bilo pokopališče tudi kraj političnih spopadov. Cerkev, ki so jo v posvetno vodeni državi vedno znova potiskali na obrobje in ji odrekli javni in družbenopolitični pomen, je ogorčeno branila njej poverjene pristojnosti in napadala domišljavo in razkošno kramo pri pogrebih in na grobovih.

Prevedel: Aleksander Žižek

⁷¹ Hämmerle Rudolf, *Der Stauder-Lanter'sche Epitaph auf dem Dornbirner Friedhof. Ein Beitrag zu einem Dornbirner Geschlechterbuch. V: Jahrbuch des Vorarlberger Landesmuseumsvereins, 2. zvezek (1958), str. 258–280.*

Zusammenfassung

TOD UND SELBSTDARSTELLUNG *Der Friedhof als Mittel bürgerlicher Repräsentation während des Kulturkampfes am Beispiel Dornbirn*

Der Friedhof bzw. die Begräbnisstätte war für das Bürgertum vielfach eine Arena der Darstellung von Reichtum, Macht und Geschmack, vergegenständlicht in Grabmonumenten und Inschriften. Durch den Besitz eines Familiengrabes unter den wettergeschützten Arkaden war dem Einzelnen im Zusammenspiel mit seiner Familie die Möglichkeit gegeben, seinen eigenen Rang und Status sowie die Bedeutung der ganzen Sippe in der Öffentlichkeit zu demonstrieren. Gleichzeitig stellte man, durch die Wahl des "richtigen" Bildhauers, den künstlerischen Geschmack, wie auch, durch die Wahl eines allegorischen Sujets, eine klassische Bildung unter Beweis.

Eine wichtige Voraussetzung für diese Entwicklung in Dornbirn war die Errichtung von Camposanto-Anlagen in den Ortsteilen Markt und Hatlerdorf, sowie der Entschluß der Gemeinde, die Grabstätten unter den Arkaden als Familiengrabanlagen an finanzstarke Interessenten zu verkaufen. Im Zuge von Individualisierung und Säkularisierung während der Aufklärung trat der Aspekt einer sakralen Lage der Begräbnisstätte in den Hintergrund, es verstärkte sich die Moment von Repräsentation und Selbstdarstellung. Die Grabmäler wurden im Vergleich zum 18. Jahrhundert immer größer, erhielten teilweise den Charakter eines Gesamtkunstwerks und nahmen auch immer mehr Raum vor den Arkaden ein. Während der Jahrzehnte des Kulturkampfes machte die Politik auch vor den Toren der Friedhöfe nicht Halt. Zwar war es nach mühseligen Verhandlungen zwischen dem liberal dominierten Dornbirner Gemeindevorstand und kirchlichen Vertretern gelungen, eine Friedhofsordnung auszuverhandeln, doch dieser Versuch einer Zusammenarbeit wurde immer wieder durch Attacken im konservativ ausgerichteten "Vorarlberger Volksblatt" konterkariert.

So stehen die Dornbirner Friedhöfe für mehr als nur die Summe ihrer Gräber. Tatsächlich sind sie über ihre Funktion als Orte der Bestattung auch Symbole: Symbole für ein an Reichtum und Einfluß zunehmendes Bürgertum, das sich an dieser Stätte der letzten Ruhe und ewigen

Angedenkens repräsentative Monumente schuf. Gleichzeitig war der Friedhof jedoch auch ein Ort politischer Auseinandersetzungen. Die in ihrer öffentlichen und gesellschaftspolitischen Relevanz in einem säkularisierten Staatswesen immer weiter zurückgedrängte Kirche verteidigte zäh die ihr übertragene Kompetenzen, und machte den eitlen und verschwenderischen Tand bei Bestattungen und auf Gräbern zum Ziel ihrer Angriffe.

Martin Premk

»LJUDJE SO SPOZNALI PALČKA KOT BANDITA, KATERI JE BIL ZMOŽEN NAPRAVITI VSEGA«

*Nekaj dokumentov o Ivanu Laubiču - Palčku,
zadnjem povojnem »banditu«*

Uvod

Konec druge svetovne vojne v Sloveniji 15. maja 1945 še ni prinesel miru in konec nasilja. Spopadi iz druge svetovne vojne se sicer še vedno bojujejo tudi v nekaterih glavah, vendar se z vsebino človeških glav ukvarjajo druge znatnosti in ne zgodovina. Za zgodovino pa je pomembno dejstvo, da so v Sloveniji tudi po maju 1945 potekali spopadi, ki so bili posledica druge svetovne vojne. Takoj poleti 1945 z 'zaostalimi' skupinami vojakov, ne samo skupinami bivših domobrancev, ki se niso umaknili v tujino, temveč tudi s skupinami ustašev in četnikov, ki so prečkale slovensko ozemlje. V letih od 1946 do 1948 pa je bila Slovenija zaradi svojega zemljepisnega položaja najbolj izpostavljena terorističnim skupinam, ki jih je v Jugoslavijo pošiljal tisti del emigracije, ki se je proti novi Jugoslaviji še hotel boriti z nasiljem. Na Hrvaškem so bile to skupine *križarjev*, ki so jih organizirali tudi s pomočjo Vatikana, v Srbiji pa so delovale skupine *Belih orlov* in druge četniške skupine. V Sloveniji so bile teroristične skupine znane pod imenom *Matjaževa vojska*. Organizirali so jih v *Nacionalnem komiteju Kraljevine Jugoslavije* (NKKJ) v Salzburgu s pomočjo zahodnih obveščevalnih služb. Pri NKKJ-u je delovala tudi *Slovenska armija Vojske Kraljevine Jugoslavije*, kot je bil urad-

ni naziv Matjaževe vojske. V Salzburgu je deloval tudi *Glavni obveščevalni center*, vodja je bil polkovnik Andrej Glušič. Ta center je organiziral še obveščevalne centre v Lipnici, Gradcu, Celovcu, Trstu in Gorici. Poleg pošiljanja oboroženih skupin v Slovenijo so ti obveščevalni centri skušali pridobiti čim več obveščevalnih podatkov iz Slovenije in Jugoslavije, tako vojaških kot podatkov o političnem dogajanju v domovini. Skupine so napadale predstavnike oblasti, ropale kmetijske zadruge in ljudske odbore, napadale pa tudi vojake in miličnike. Te teroristične skupine so v domovini našle podporo pri ljudeh, ki se niso strinjali z novo oblastjo in njenimi ukrepi, z agrarno reformo, nacionalizacijo, prisilnimi odkupi itd.

Oborožene skupine so skušali organizirati tudi iz domačega prebivalstva. Matjaževa vojska je delovala predvsem v Slovenskih Goricah (Skamljičeva skupina), Prekmurju (Šajnovičeva skupina) in na Pohorju (skupina Sernec). Povojna oblast je delovanje takšnih oboroženih skupin imenovala 'banditizem', proti njim se je borila predvsem *Uprava državne varnosti* (UDV), skupaj z *Narodno milico* (NM) in enotami *Korpusa narodne obrambe Jugoslavije* (KNOJ). Delovanje teh skupin jim je v letih 1946–48 uspelo zatreti, dokončno pa so skupine prenehale s svojim delovanjem leta 1949, ko po informbirojevskem

sporu zahodne obveščevalne službe niso več podpirale njihovega delovanja. Za zadnjega po vojni ujetega 'bandita' velja bivši partizan Ivan Laubič - Palček, ki je v taki teroristični skupini deloval v letu 1947. Skupina je bila tega leta tudi razbita, Palček pa je kot kriminallec deloval še do maja 1950, ko je bil ujet.

GROM in Palček

V Celju je spomladi 1946 nastala ilegalna organizacija, ki se je poimenovala GROM (*Gorje razbojnikom - osveta morilcem*). Ustanovil jo je Ivan Satler s Ponikve, bivši podoficer kraljeve jugoslovanske vojske. Med vojno je bil najprej pri *Wehrmannschaftu*, nato skrivač, po vojni pa je bil zaposlen v tovarni EMO Celje in sekretar vaškega odbora OF Spodnja Hudinja. Mesto vodje v organizaciji je kasneje predal, skupaj z vso ustvarjeno organizacijsko mrežo, Albertu Žagarju - 'poročniku Ivanu'. Albert Žagar je bil prav tako bivši podoficer kraljeve jugoslovanske vojske. Med vojno je bil narednik v Nedičevi gospodarski policiji v Srbiji, nato pa je odšel na delo v Nemčijo. Na dopustu je odšel v partizane, od koder je kmalu dezertiral. Konec vojne je dočakal kot poročnik, zadolžen za propagando v četniškem odredu Jožeta Melaherja - Zmagoslava nad Laškim. Že takrat je organiziral obveščevalno mrežo v okolici Laškega in Celja. Ob koncu vojne je v domovini ostal po nalogu četniškega komandanta Jožeta Melaherja - Zmagoslava. 'Poročnik Ivan' je naprej razvijal organizacijo, ki jo je ustanovil Ivan Satler. Njihova organizacija je imela kurirske zveze z Avstrijo, kurir je bil Pepi Šuler. Zbirali so obveščevalne podatke o Jugoslovanski armadi (JA), Narodni milici, UDV, premikih JA in o volitvah ter o 'pritiskih na volilce'. Njihova dejavnost je bilo razširjanje propagande o prihodu kralja Petra II., o 'preobratu', prihodu Angležev in Američanov in o 'skupnih kotlih', ki se ljudem obetajo v komunizmu. Organizacija je za čas 'prevrata' pripravljala svoje župane in vaše oblastnike. Svojo mrežo okoli 40 sodelavcev je imela organizacija v Celju, Šmarju, Štorah, na Telharjah, v Kozjem, Laškem, Podčetrtku in Rogaški Slatini. Njegova organizacija je imela tudi nalogo podpirati oborožene skupine, ki se pojavijo na območju Celja. Zato je bila povezana z roparsko skupino Dušana Mlakarja in Ivana Laubiča - Palčka in ji zagotavljala podporo v hrani, podatkih, skrivališčih. Ta roparska skupina je imela nalogo strahovati, moriti in ropati predvsem predstavnike oblasti in člane KP.

UDV je delovanje organizacije GROM spremljala od sredine leta 1947 in se odločila za aretacije najpomembnejših članov novembra 1948. Aretirali so Ivana Satlerja in njegovo ženo, Alberta Žagarja in ženo, Oskarja Črepinška, tehničnega risarja iz Cinkarne Celje (na njegovem domu so našli načrt in dokumente iz tovarne, razne osebne dokumente, nemške dokumente, Hitlerjeve slike in 'nemoralne slike'). Aretirani so bili še Alojz Tirgušek, zidarski mojster iz Šmarja pri Jelšah, Edvard Plevnik, sin gostilničarja iz Verač, Ferdinand Osojnik, trgovec in posestnik iz Olimja, Ivan Grobeljšek, kmet iz Verač, in Franc Plevčak, mesar in posestnik iz Celja. Ostali sodelavci mreže niso bili aretirani, temveč so ostali na svobodi za potrebe 'vrbovk' pri nadaljnjih preiskavah. Voditelji in glavni sodelavci mreže so bili obsojeni na javni sodni razpravi v Celju.¹

Ivan Satler, Albert Žagar, Oskar Črepinšek in Alojz Tirgušek² so bili obsojeni na smrt z ustrelitvijo, Alojz Tirgušek pa še na zaplembo premoženja.

Edvard Plevnik je bil obsojen na petnajst let prisilnega dela in pet let izgube državljanskih pravic.

Ferdinand Osojnik na deset let prisilnega dela, pet let izgube državljanskih pravic in zaplembo premoženja.

Franc Plevčak je bil obsojen na dvanajst let prisilnega dela, pet let izgube državljanskih pravic in zaplembo premoženja.

¹ Predlog za realizacijo problema Žagar Alberta - Ivana, Pooblaščenstvo UDV za celjsko okoliški okraj, 4. 11. 1948, II 601766; Problem Žagar-Satler, izredno poročilo, Pooblaščenstvo UDV za celjsko okoliški okraj, 19. 11. 1948, II 601772-773; Skupina Satler-Žagar, izredno poročilo, Pooblaščenstvo UDV za celjsko okoliški okraj, 29. 12. 1948, II 601779-780; Ilegalne organizacije, 10. 12. 1948, Co-0012406, ARS III, fond Bande, mapa 11 - Grom, tek. št. 44-47, 50-51, 53-54, 94-97. Fenomeni Palček (in nekaterim drugim ilegalnim skupinam) se je v svoji študiji Sodni procesi na Celjskem 1944 - 1951 (Celje 1995; str. 197-213) posvetil tudi celjski zgodovinar dr. Milko Mikola. Proces proti Palčku in njegovim pajdašem je postavil v kontekst obračunavanja nove oblasti z raznovrstnimi 'motečimi elementi' (trgovci, obrtniki, duhovniki, delavci) ter ob tem preučil ustroj ter delovanje partizanske in povojne justice, razkril pa je tudi zantimive špekulacije o Palčkovih domnevnih vlogi 'trojanskega konja'.

² O Tirgušku in njegovem zaporniškem obdobju primi.: Aleksander Žitšek, Strota jaz v zaporu živim; Zgodovina za vse, II, 1995/2, str. 27-37.

Jože Mihelič je bil obsojen na pet let prisilnega dela in tri leta izgube državljskih pravic.

Ivan Grobeljšek je bil obsojen na štiri leta, Antonija Žagar pa na tri leta prisilnega dela, oba na dve leti izgube državljskih pravic.³

V okolici Celja je aprila 1947 začela delovati oborožena skupina, katere voditelja sta bila Dušan Mlakar in Ivan Laubič - Palček. Povezali so se z Albertom Žagarjem - 'poročnikom Ivanom'. Člani skupine so bili še Ciril Marušič, Franc Kukovič in Rudolf Lesjak, občasno so se jim pridružili tudi drugi člani. Skupina je na začetku delovala kot teroristična, ropala je zadruga in krajevne ljudske odbore (KLO) ter strahovala predstavnike oblasti in člane KP. Med ropi so razlašali, da so 'križarska vojska' ali 'borci kralja Petra', da bodo prišle 'čete križarjev s Koroške' ter da bo kmalu prišlo do spremembe oblasti ali intervencije iz tujine, tako da bo spet vladal kralj. Skupina je imela neprestane borbe z NM in varnostnimi službami, junija 1947 je ubila dva miličnika.⁴ Maja 1947 so skušali s strelji iz brzostrelke ubiti Franca Župneka iz Laz pri Dramljah, ker jih je prijavil oblastem. V začetku junija 1947 so napadli hišo aktivista Ferdinanda Kukoviča v Trnovcu pri Celju. Hoteli so ga umoriti, ker pa ga ni bilo doma, so pretepli njegovo svakinjo Marijo Korošec, hišo pa razbili in oropali. V spopadu v vasi Jernej pri Ločah konec julija 1947 so ranili komandirja NM Loče Antona Nemgarja, v tem spopadu sta bila ubita še mizar Franc Mramor in čevljar Pungershek. Ranjenega komandirja NM Antona Nemgarja je potem ubil Dušan Mlakar. Po tem spopadu je bil Dušan Mlakar ubit, skupina razbita, nekaj članov tolpe pa ujetih. Skupina je od aprila do julija 1947 ropala in terorizirala predvsem v okolici Celja, Ivanu Laubiču - Palčku pa so pred sodiščem s pomočjo prič dokazali še 25 napadov in ropov:

»1. dne 9. 4. 1947 v družbi z Mlakar Dušanom vdrl v prostore KLO Sv. Primož, OLO Celje-okolica, kjer sta zažgala odborov arhiv.

2. dne 12. 4. 1947 v družbi z Mlakar Dušanom in Jakše Milanom oborožen s pištolo vdrl v prostore KLO Blagovna, OLO Celje-okolica, od koder so odnesli pisalni stroj, neugotovljeno količino pisarniškega papirja in črnila, del odborovega črnila pa sežgali.

3. v noči od 12. na 13. 4. 1947 v družbi z Dušanom Mlakarjem in Jakše Milanom napadel

posestnico Zidanšek Jožefo v Trnovljah 10, Celje - okolica, od katere so zahtevali žig OF ter ji vzeli 2 pisalna stroja, 4 moške obleke, 2 para moških hlač, 1 ženske zimske hlače, usnjen moški plašč, 1 letni plašč, 2 para ženskih škornjev, moško zapestno uro, 2 velika ročna kovčka, 2 žepni moški uri, 1 uro budilko, 2 prstana, 2 nalična peresa, 2 usnjeni denarnici, več kosov moškega perila ter razne druge predmete in 20 000 din gotovine.

4. dne 19. 4. 1947 v družbi z Mlakar Dušanom odvzel iz hleva Rožičnik Rozalije iz Ožbolta pri Ponikvi 3 mesece staro tele neugotovljene vrednosti iz razloga, ker je bila imenovana članica KPS.

5. dne 24. 4. 1947 skupno z Mlakar Dušanom in Vrečko Antonom vdrl v prostore KLO Št. Jernej, OLO Celje - okolica, odkoder so vzeli pisalni stroj, neugotovljeno število živilskih nakaznic in dinarjev gotovine, odborov arhiv pa sežgali.

6. isti dan napadel skupno z Mlakar Dušanom in Vrečko Antonom na cesti v Hotunjah komandirja in člana pomožne narodne milice in ju razorožil, pri čemur so odvzeli komandirju brzostrelko, pomožnemu miličniku pa puško in pištolo.

7. dne 24. 4. 1947 skupno z Mlakar Dušanom in Vrečko Antonom vdrl v prostore KLO Ponikva, odkoder so vzeli pisalni stroj in eno puško, arhiv pa zažgali.

8. dne 29. 4. 1947 skupno z Mlakar Dušanom, Vrečko Antonom in nekim Vrhovnikom vlomil v poslovalnico KZ Sv. Jakob, OLO Celje - okolica, odkoder so vzeli neugotovljeno število glavnikov, ribjih konzerv, nekaj parov copat, neugotovljeno količino sladkorja in din 12 000 gotovine.

9. v maju 1947 v družbi z Mlakar Dušanom in Vrečko Antonom vdrl v hišo Gaber Neže, domače

³ Glavna obravnava proti organizatorjem družbe GROM, Celjski tednik, št. 7, 12. 2. 1949, str. 3.

⁴ Sodba K316/50 z dne 15. 7. 1950 navaja, da je Palček 15. junija 1947 v Razborju pri Dramljah skupaj z Dušanom Mlakarjem, Cirilom Marušičem in Rudolfom Lesjakom »umiril nekega Slavka in Toneta, o katerih je vedel, da sta varnostna organa in da zasledujeta njihovo oboroženo tolpo, pri čemer je sam ubil enega od imenovanih s strelom iz brzostrelke.« Seznam po vojni ubitih pripadnikov varnostnih služb pa navaja, da je v okolici Dramelj julija 1947 padel miličnik Anton Marš, rojen 9. 6. 1928 v Kameniku pri Šmarju pri Jelšah. Ubit je bil skupaj še z enim miličnikom, ko sta naletela na skupino banditov. Pali nepobeden, Beograd, 1965, str. 323.

pri Klinarju, v Sv. Rozaliji, OLO Celje – okolica, koder so vzeli 2 para moških škornjev, 2 moški obleki, neugotovljeno količino perila, daljnogled in kožuh, pri čemer so se izdajali za člane takozvane 'križarske vojske', napram Gaver Neži pa izjavili, da je njihova hiša komunistična.

10. dne 8. 5. 1947 skupno s Mlakar Dušanom, Marušič Cirilom in sooptoženim Kukovič Francem vdrl v poslovalnico KZ Špitalič, OLO Poljčane ter odvezel večjo količino blaga, čokolade, cigaret in 18 000 din gotovine.

11. istega dne v družbi s pod točko 10 navedenimi člani tolpe vdrl v KLO Špitalič, odkoder so vzeli pisalni stroj, 9. 6. 1947 pa ponovno vdrl v prostore KLO Špitalič, z istimi člani tolpe, od koder so odvezeli uradni žig, neugotovljeno vsoto denarja, odborov arhiv pa sežgali.

12. dne 31. 5. 1947 skupno z Mlakar Dušanom, Lesjak Rudolfom, Marušič Cirilom in Golež Jožetom napadel na cesti Dramlje – Konjice Kuret Vladimirja in Cehner Karla ter jima odvezeli 15 000 din gotovine, namenjene izplačilu delavcev na državnem posestvu v Št. Juriju pri Celju, pri čemer je obtoženec Kuretu izjavil, da bodo našo državo kmalu zasedli vojaki neke tuje države.

13. neugotovljenega dne v maju 1947 skupaj z Mlakar Dušanom in drugimi člani oborožene tolpe vdrl v poslovalnico KZ Št. Ilj, OLO Celje – okolica in ter odnesli 4 bale blaga, cca 10 parov čevljev, cca 10 000 komadov cigaret, trgovske knjige pa uničili.

14. neugotovljenega dne v mesecu juniju 1947 v družbi z ostalimi člani oborožene tolpe odvezeli v hiši Klokočkovnik Rozalije na Tolstem vrhu št. 45 KLO Špitalič nižje navedene predmete, pri čemur so se izdajali za vojsko kralja Petra: Odvezeli so: 2 plašča hubertus, 1 suktnjo, 3 žepne ure, več verižic, 4 prstane, zlate ženske uhane, zlato žensko sponko, srebrno zapestnico, kg srebrnega denarja, 14 000 din gotovine, 1 Pancer pištolo, puško Mauser model 24 z večjo količino municije ter večjo količino mesa in pijače.

15. dne 9. 6. 1947 okrog 22. ure vdrl z ostalimi člani tolpe, 6 po številu, v hišo Berce Antona v Špitaliču št. 4, od koder so odnesli pod parolo 'Smrt komunizmu-svoboda veri' 1 lovsko puško z 60 naboji, hubertus plašč, kovček in nekaj perila.

16. dne 24. 6. 1947 odvezel v družbi z drugimi oboroženimi člani tolpe Ledinek Petru iz Kraberk št. 3, OLO Poljčane, lovsko puško z municijo, pribor za polnjenje in čiščenje puške.

17. neugotovljenega dne junija 1947 skupno z Mlakar Dušanom, Marušič Cirilom in Lesjak Rudolfom vdrl v prostore KLO Pristava, OLO Celje – okolica, od koder so vzeli pisalni stroj, vse uradne žige KLO-ja, cca 10 000 din gotovine, odborov arhiv pa sežgali.

18. dne 12. 6. 1947 v družbi z Mlakar Dušanom vdrl v prostore KLO Ljubečna, OLO Celje – okolica, odkoder sta vzela uradne žige, pisalni stroj, arhiv pa zažgala.

19. istega dne odvezel oborožen z brzostrelko, pištolo in bombo iz poslovalnice KZ Ljubečna nad 20 000 din gotovine, ljudem pa govoril, da bo kmalu drugače in da ima njihova tolpa zveze z inozemstvom.

20. v juniju 1947 razorožil skupno z Mlakar Dušanom na cesti v Št. Ilj, OLO Celje – okolica, pripadnika KNOJ-a ter mu odvezla brzostrelko in dve bombi.

21. v juniju 1947 skupaj z Mlakar Dušanom in drugimi člani tolpe ponovno vdrl v poslovalnico KZ Št. Ilj, od koder so vzeli skupno 24 000 din gotovine in ter raznega blaga v vrednosti 80 000 din.

22. v juniju 1947 skupaj z Mlakar Dušanom, Marušič Cirilom in in Lesjak Rudolfom vdrl v poslovalnico KZ Št. Rupert, OLO Celje – okolica, od koder so vzeli večjo količino blaga, nogavic, sukanca, cigaret.

23. dne 12. 6. 1947 vdrl z Mlakarjem, Lesjakom in Marušičem v prostore KLO Kalobje, koder so zažgali odborov arhiv, oglasno desko KLO-ja pa razbili.

24. dne 14. 6. 1947 z istimi člani tolpe vdrl v prostore KLO Sv. Štefan ter odvezeli cca 23 000 din gotovine.

25. dne 8. 5. 1947 v družbi z nekaterimi člani oborožene tolpe vdrl v hišo Gorišek Matevža v Goričici št. 8, OLO Celje – okolica, ter po vprešanju ali je član KP in zakaj, naperil na njega brzostrelko, nato preiskal stanovanje in odvezel radioaparar, pri odhodu so člani tolpe Gorišku

izjavili, da so nasprotniki današnje oblasti in da bodo oni uredili, da bo to trajalo še par mesecev, ker jim bodo pri tem pomagali vojaki neke tuje države.«⁵

O tem, kako je izgledal eden njihovih napadov v vasi Breze (Št. Rupert) pri Laškem junija 1947, ki ga v sodbi navajajo pod točko 22, se je ohranilo zanimivo poročilo. Pisano je v značilnem 'takratnem' jeziku:

»Poročilo: v noči od 15–16 tega meseca okrog polnoči sta zaslišala Romih Tončka in Rajh Franc, oba iz Sv. Ruperta (Breze), da jih kličejo neznani ljudje, naj jim odprejo, eden od njih je Romih Tončko klical po imenu, nakar je šla Romih Tončka na razburjenje odpret, vstopila sta notri dva neznanca, vprašala ako je Rozika doma /to je hčerka Romiha, katera je učiteljica v Gorici pri Mozirju/ nakar je Tončka odgovorila, da je ni doma. Nato sta rekla, da bosta vzela pisalni stroj, in čigav je, ko je Tončka rekla da je od Rozike, sta rekla da ga vzameta. Na peči je ležal Romih Franc in se je oglasil, da je pisalni stroj moj in naj ga vzamejo. Nato sta rekla zakaj lažeš Romih Francu, ko je Tončka rekla, da je od Rozike. Nakar sta rekla naj bo stroj od kogar hoče mi ga vzamemo. Nakar je Romih Franc prosil, da naj ga pustijo, da ga je s krvavimi žulji prislužil in plačal, nato je eden rekel, da ga on bolje rabi kot pa jaz. Potem je ponovno Romih Franc prosil, da naj ga pusti, da bo on že nekje dobil drugega, da ga nujno rabi. Po nadlegovanju, da naj ga pusti je eden rekel gremo na okrajni odbor po njega. Ko je Romih Franc rekel da radi njega ga lahko tam vzamejo, je neznanec rekel njemu, pa moraš še ti zraven in mi pokazati kje je pisarna. Romih Franc je odgovoril, da zraven ne gre, da sam dobro ve kje je pisarna, potem je Romih Francu zagrozil z brzostrelko da mora iti, nato je Romih rekel da zraven ne gre in da naj rajši vzamejo njegov stroj. Bandit je rekel da zraven mora iti, da ako ne gre mu stolče pisalni stroj in ga ustreliti. Nato mu je bandit nastavljal brzostrelko na prsa ter se izjavil, da je komunist in drži z njimi, da zato nočeš iti, nadaljeval je bandit, da bo vse komuniste postrelil s teboj ured. Nato je prisilil Romih Franca da se je začel opravljalati, med tem časom je morala njima Romih Tončka prinesiti vode, da sta pila. Nakar sta Romih Franca prisilila, da je šel z njima na KLO. Rekla sta, da jima kaže pot do pisarne in da ga nato pustita domov. Ko so odšli od hiše je Romih Franc opazil pred hišo en večji paket, katerega sta pri odhodu pustila pri hiši. Ko so prišli do KLO je Romih

Franc povedal kje je ter hotel iti nazaj, nakar ga nista pustila, rekla sta mu, da mora tam tako dolgo počakati, da gredo skupno nazaj, da ako jih ne počaka da gresta nazaj na dom in tam vse požgeta in postrelita. Nato sta mu odredila prostor za pisarno zunaj. Potem sta tolkla po vratih in zahtevala da se jima odpre. Nakar jima je prišla odpirat žena od Podpečan Vinkota, kateri stanuje v hiši KLO oziroma je hiša njegova. Kmalu nato je prišel tudi sam Podpečan Vinko. Nato sta bandita zahtevala ključ od pisarne, Podpečan je odgovoril da on nima ključev, da ne ve kje so, da je on le administrator, da on nima nobene pravice v pisarni in tudi ne ključev. Potem je rekel bandit odpreti se mora, če ne bosta vlomila. Prišla sta v pisarno, ne ve se ali sta vlomila ali jima je dal ključ. Pri vstopu v pisarno sta zahtevala ključ od blagajne, ter spraševala, kje je denar, da vesta, da ima občina dosti denarja, češ da imata nalogo da pobereta ves denar, da odneseta pisalni stroj in zažgeta vse papirje. Iskal sta denar in ga nista našla, potem sta pretila Podpečanu, da ima on denar skrit, nakar je Podpečan odgovoril: da je denar v banki, da ne smejo imeti denar, bandita sta iskala naprej po vseh predalih in vse razmetala, tudi pošne zadeve, ter se izjavila, da ako denarja ne najdeta, da ga ustrelita. Ko denarja nista našla sta še bolj začela premetavati papirje in nosila ven na cesto, hotela sta metati tudi živilske karte, nato jih je Podpečan prosil, da naj karte pustita, da je to vendar od ljudstva in ne od oblasti, da bo pri tem trpelo ljudstvo, potem sta karte pustila. Vse druge papirje, ki sta jih našla sta znosila na cesto ter da bosta zakurila kres. Razbila sta državni grb in raztrgala Titovo sliko, pobrala žige češ da vzameta tudi pisalne stroje. Potem sta na cesti zažgala papirje, ker je bil veter sta porabila vse svoje vžigalice pa nista mogla zažgati, nakar sta ponovno zahtevala od Podpečana, da jima odpre, ker je že zaprl in zahtevala od njega vžigalice. Potem sta papirje zažgala in nato prišla do Romih Franca, ter mu rekla, da gredo. Med tem časom ko sta se nahajala v KLO je prišel eden še pogledat če se Romih Franc še nahaja tam ali ne. Potem so odšli od tu, odnesli s seboj pisalni stroj in štipalnice. Vrnili so s k Romihu v hišo, ter povpraševali, zakaj dela z komunisti, da bo kmalu preobrat, da bodo oni prevzeli oblast, da oni že vedo zakaj se borijo. Ponovno sta zahtevala vode, razmetavala po tleh orožje, da bodo vse postrelili, če bodo držali

⁵ Sodba K 316/50 Okrožnega sodišča v Ljubljani, Ljubljana, 15. 7. 1950, ARS III, fond Bande, mapa 1– Banda Palček, tek. št. 207–219.

s sedanjo oblastjo, da je Rozika komunistka, zakaj še nismo prišli k pameti, nato so zagrozili, da ako bo kdo od navzočih izdal, da jih pridejo postreliti. Nato sta ob zasmehovanju prisotnih odšla. Vzela sta s seboj paket.

Bandita sta bila: eden bivši partizan po imenu Zvonko, kateri je z časa partizanstva hotel biti prijatelj Romih Rozike, ko se je nahajal v hiši je med navedenim tudi oporekal, da si je Rozika izbrala drugega fanta, da njen zakon itak ne bo veljaven, da bo to vse razveljavljeno. Doma je iz Hruševja pri Sv. Juriju ob južni železnici. Oborožen je bil z brzostrelko, menda nemško M.P. Drugi pa je bil menda tudi en bivši partizan po imenu Palček (isti je bil v zadrugi v Štorah in to v letu 1946 pri Skalenu), oborožen je bil z pištolo Štajerko. Odšla sta v smeri Svetine in to okrog pol 2 ure zjutraj. Prišla sta verjetno iz Bezgovnic, da sta pred večer pri Novaku in mu grozila, da ga bosta ustrelila, ter tudi Mušlin Ivana in Centrih Ivana /javnega tožilca/. Zvonko je bil že v mesecu decembru pri Romihu. Oba sta vojna dezerterja.

Demobilizirani Savšek Alojz, Rajh Franc in Zelič Pepi so ob streljih zbežali, tako je Rajh Franc prišel k Romihu. Obžalovali so, da nimajo orožja, drugače bi jim že pokazali. /potrebno bi bilo, da bi dobili orožje/

Predhodno zvečer predno sta bila pri Romihu in na KLO sta pri Kocmanu Joškotu poslovojni zadrugi in zahtevala, da jima odpre zadrugo, ter sta notri vzela, kar se jima je dopadlo, hotela sta tudi zažgati papirje, a sta jih na prošnjo pustila. Vzela sta predvsem veliko cigaret, to je bilo okoli 10 h, pred hišo sta spustila dva strela»⁶

Po razpadu skupine poleti 1947 je Palček v letih 1948 in 1949 izvedel le nekaj ropov z občasnimi člani skupine. Njegovi napadi so imeli le še roparsko naravo, čeprav se je včasih še izdajal za 'križarsko vojsko'. Po sporu z informbirojem se je nekajkrat izdajal celo za pristaša Sovjetske zveze. Spomladi 1950 je Palček zbral novo skupino, ki je nadaljevala z ropi. Pridružila sta se mu še njegova brata Martin Laubič in Jožef Laubič pa tudi stara člana skupine še iz leta 1947 Franc Trebovc in Franc Kukovič; skupini sta se pridružila tudi nova člana Mihael Stropnik in Franc Verbič. Marca 1950 je skupina oropala KLO Blagovna, Ivan Laubič - Palček je oropal avtomobil, parkiran pred gostilno v Proseniškem. V noči med 18. in 19. marcem je ukradel osem kokoši in prednje

kolo dvokolesa. Aprila so vdrli še v štiri hiše v okolici Celja, grozili, mučili lastnike ter oropali vse vrednejše stvari. Zadnje so 3. 5. 1950 napadli Ano Cerjak, članico KP iz Začreta pri Celju, ji grozili, »sramotili partijo in ljudsko oblast« in ji odnesli denar, 10 kg svinjske masti, dve steklenici olja, perilo, obleke, partijske potrebščine in partijsko izkaznico.⁷

Potem so varnostne službe prišle na sled Palčkovi tolpi in o njegovem prijetju se je ohranilo poročilo:

»Izredno poročilo o realizaciji bande Palček.

Dne 22.5. 1950 se je prijelo bandita Laubič Jožeta, kateri je pri zaslišanju povedal za štiri javke, kje bi se Palček zadrževal. Na podlagi njegove izpovedi smo tekom noči izvršili akcijo in ob tej priliki aretirali cca 20 ljudi. Dalje je bil ob priliki te akcije prijet bandit Kukovič Franc iz Gruše KLO Dramlje, kateri se je nahajal v ilegali od leta 1947. Vsi organi smo pristopili k intenzivnem zaslišanju aretiranih oseb. Vrečar Ivan in mati Palčka sta priznala, da je Palček k njima večkrat prihajal in da se sedaj skriva pri Gaber Alojzu, vulgo Navc Trnovlje. Istega dne smo imeli kontakt z A. Žagarjevo, /sestra od Palčka Zupanc Lenka, pri kateri smo verbouko poglobili/.⁸ Po daljšem zaslišanju je priznala in podatke potrdila, katere je mati od Palčka dala, ter priznala, da se je z njim sestajala večkrat od leta 1947 dalje. Na podlagi navedenih podatkov smo naredili operativni načrt, da se izvrši preko noči akcija pri Gaber Alojzu, kjer se je predvidevalo, da se nahaja Palček. S seboj smo vzeli A. Žagarjevo in 25 organov UDV in oficirjev KNOJ-a. Zvečer ko smo prišli do navedene hiše smo operativni kader zakonspirirali v bližini hiše, A. pa poslali v hišo z legendo, da je bila doma in izvedela, da je njena mati in njen brat aretirana. Dalje, da bi vsled tega rada govorila osebno z bratom Palčkom. A. se je tekom 5 minut vrnila iz hiše in poročala, da se palček nahaja v bližini hiše na njivi, koder je žito. Dalje, da vsako noč pre-

⁶ Poročilo 7641, II600502-504, ARS III, fond Bande, mapa 1 - Banda Palček, tek. št. 29-31. Poročilo je žal brez natančnega datuma in kakršnihkoli oznak.

⁷ Sodba K 316/50 Okrožnega sodišča Ljubljana, Ljubljana, 15. 7. 1950, ARS III, fond Bande, mapa 1 - banda Palček, tek. št. 207-219.

⁸ A. je oznaka za 'agenta'. UDV je člane oboroženih skupin lovila s pomočjo agenturne mreže sodelavcev. Izraz 'verbovati' ali 'vrbovati' (očitno iz srbohrvaščine) pa je pomenil pridobiti nekoga za sodelovanje z varnostnimi službami.

spi zunaj, tekom dneva pa se nahaja na skednu. Ker podatek, ki ga je dala A. ni zadostoval, da bi se na podlagi tega izvedla akcija smo sklenili, da gre A. ponovno v hišo, kjer prespi noč, zjutraj pa pride ob 5 uri na kontakt, ter da zjutraj osebno govori z bratom. Pokvarili smo ji kolo, češ, da zaradi tega ne more domov.

Zjutraj ob 4 uri je A. prišla na kontakt in poročala, da je z bratom Palčkom osebno ogovorila in povedala, da se nahaja v bunkerju, poleg gospodarskega poslopja Gaber Alojza. Odredili smo šest organov za napad na bunker, ostalo pa za obkolitev gospodarskega poslopja. Bunker smo takoj obkolili, nato pa poslali pred njega gospodarja in gospodinjo z nalogo, da pozivata Palčka, da se preda, v nasprotnem slučaju pa likvidiramo vse tri. Palček se pozivu ni odzval, temveč je pričel iz bunkerja streljati s pištolo. Tedaj ko se mu je pištola pokvarila, je pripravil defenzivno bombo. Vprašal je gospodinjo, katera je bila poleg bunkerja, kako je obkoljen in se potem predal. V bunkerju se je našlo 4 radio aparate, 2 pištoli, eno bombo in razni drugi materiali. Pristopili smo k zaslišanju Palčka v cilju, da dobimo seznam ljudi, ki so ga podpirali. Izpovedal je več podpornikov, med drugim tudi za Volavšek Franca iz Gor. Grada, zaposlenega v tovarni emajlirane posode v Celju. On da organizira pobege preko meje, nadalje, da ima zvezo z nekim ing. iz Celja, daljem, da poseduje doma brzostrelko in pištolo. Operativec iz Celja-okolice je takoj odpotoval na pooblaščenstvo Šoštanj z nalogo, da istega aretirajo. Akcija ni uspela usled tega, ker so ga pozvali na KLO, on pa je med tem časom pobegnil. V zvezi s tem se je verbovalo več oseb, vendar se njega do sedaj ni posrečilo izslediti.

Dalje je Palček pri zaslišanju izpovedal, da je leta 1947 sodeloval z bando Mlakar Dušana, katera banda se je kretala na terenu Celje - okolica, kjer je vršila akcije na KLO-je itd. Banda je likvidirala dva organa KNOJ-a in organa NM. Pri umoru sta sodelovala Mlakar Dušan in Palček. Dalje je Palček priznal, da je vse akcije izvedene v letu 1949-50 vršil on in sicer čez 30 izvršenih na KLO-je, člane KP in KZ.

V zvezi s tem problemom je aretiranih 39 oseb. Njihov seznam je razviden iz seznama pripornikov. Dalje je bilo tekom obdelave tega problema verbovanih do 20 oseb, največ na obremenilnem materialu. Osebe smo istočasno navezali na rezidenturo. Tako imamo na sektorju KLO

Dramlje tri rezidenture. Ostala mreža pa je na osebnih kontaktih.

Problem Palčka smo v celoti realizirali in se sedaj nahaja v priporu 5 banditov, dva pa sta bila ubita.

Novica, da je bil Palček ujet je prišla v javnost še isti dan. Ljudstvo to na splošno odobrava in prihajajo ljudje v gruclah na mesto, koder se je nahajal bunker. Osnovna partijska organizacija v Dramljah je takoj sklicala sestanek, kjer so obravnavali glede članov KP, ki so sodelovali s to bando in so iste takoj izključili. Dočim so funkcionarji ljudske oblasti do sedaj živeli v strahu pred 'Palčkom'. Na splošno kakor je bilo že navedeno, vsi ljudje odobravajo ujetje, ker so spoznali 'Palčka' kot bandita, kateri je bil zmožen napraviti vsega. Pojavila se je tudi od strani naših nasprotnikov govorica, da je OZNA poslala na teren provokatorje, katerim je ljudstvo nasedlo in se sedaj vršijo masovne aretacije.

V zvezi s tem smo takoj ukrepali, nekaj ljudi smo aretirali, dalje pa smo o tem obvestili okrajni komite, da stvari uredi.⁹

Kot navaja poročilo, so Palčka takoj po prijetju zasliševali. Opisati je moral svoje početje in delovanje v oboroženi tolpi. Tudi zapisnik o njegovem zaslišanju se je ohranil, spopad z NM v vasi Sv. Jernej pri Poljčanah in smrt Dušana Mlakarja je Palček opisal takole:

»Vseh pet nas je nato šlo do Sv. Jerneja, kjer smo slišali petje in igranje harmonike v kleti hiše KLO-ja, pridružili smo se tudi mi in plesali dve uri. Po razhodu te družbe smo šli z nekaterimi v gostilno pred Sv. Jernejem in tam plesali do polpolnoči. Ko smo se že začeli razhajati se je nenkrat vnela borba med nami in NM. Koliko je bilo miličnikov in od kod so prišli ne vem, jaz sem samo skočil čez cesto in bežal proti cerkvi. Tja sem bežal zato, ker smo tam imeli nahrbtnike. Streljala sta Marušič in Mlakar, jaz ne, ker sem imel pokvarjeno brzostrelko, kar lahko dokazem, ker je ista še sedaj spravljena v hosti. /in sem jo zamenjal z brzostrelko komandirja NM/. Za menoj sta tekla proti cerkvi Mlakar in Marušič. O Goležu in Lesjaku pa nismo vedeli ničesar. Ker poslednjih dveh ni bilo, je dal Mlakar nalog, da gremo zopet do gostilne pogledat kje sta.

⁹ Izredno poročilo o realizaciji bande 'Palček', 22. 5. 1950, II 600488-489, ARS III, fond Bande, mapa 1 - Banda Palček, tek. št. 24-25.

Tam smo našli /Marušič/ ranjenega komandirja NM, katerega sem jaz obvezal, za kar se mi je komandir zahvalil, poslali smo po zdravnika, če so šli ne vem. Dogovorili smo se, da ranjenega komandirja ne bomo ubili in bili vsi za to, da se ga pusti. S tem se je takrat strinjal tudi Mlakar. Pozneje pa ga je v naši odsotnosti menda na pobudo obsojenega Franca Majeriča iz Dobja pri Slovenskih Konjicah ustrelil. Mi smo vsi še dva dni kasneje debatirali o omenjenem umoru in govorili Mlakarju da ni prav napravil, pač pa smo morali biti tiho. Pisalni stroj, katerega smo pa že preje vzeli na KLO-ju je Mlakar pred gostilno razbil. Ker sta se nam pridružila tudi Golež in pa Lesjak smo vsi skupaj odšli v Zbelavsko goro k srednjemu kmetu Jože Senkarju /obsojen/. 2 dni smo ostali pri omenjenem kmetu, on nas je tudi hranil. Omenjeni kmet nas je peljal do Vili Cenca v isti vasi, kjer smo tudi dobili nekaj piti. Ta pa nas je peljal do tajnice KLO-ja Zbelovo stanujoča Dolga Gora. Šli smo na dom, kjer nismo ničesar pobrali niti je terorizirali, ampak kakor se je videlo jo je hotel Dušan samo nekoliko ostrašiti, na predlog Vili Cenca. Od tam smo šli v hosto od treh zjutraj in spali do 6 ure, ko je padel rafal in smo se razbežali. Bežali smo vsi v eno smer, vendar ko sem prišel do Goleža mi je on rekel, da Dušana ni z nami. Marušič in Lesjak sta bežala kar naprej midva z Goležem pa sva šla nazaj in videla, da je Mlakar mrtev. Kdo je Mlakarja ubil ne vem, mislim pa, da je bila nesreča, ker smo vedno spali v kup z odkočenimi brzostrelkami poleg sebe in tako je Mlakar tudi dobil rafal iz ležeče brzostrelke od kolka čez celo telo in pri glavi ven. Z Goležem sva mu pobrala orožje in denar. Orožje sva nesla k Senkar Jožefu kateri je Mlakarja kasneje tudi pokopal, denar, katerega je bilo okoli 70.000.- din sem zadržal. Od tega sem dal 20.000.- Goležu, 5000 pa kasneje Kukovič Francu. Od tam sva šla k Kukovič Silvestru, povedala kaj se je zgodilo z Mlakarjem, je on predlagal, da gremo tja, kjer smo pustili Dušanoovo orožje. Odšli smo, brzostrelko je vzel Silvester, Kukovič Franc pa je vzel brzostrelko od enega izmed Marušiča ali Lesjaka, kateri jo je tudi na begu pustil. Od tam smo šli spat na senik k Vili Cenc, kjer smo se zadržali celo noč.»¹⁰

Na javnem sojenju pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani so bili člani skupine takole obsojeni:

Ivan Laubič - Palček, rojen 8. 6. 1927 v Sedini pri Celju, v NOV od 23. 6. 1944 do 8. 9. 1945, in Franc Trebovc, rojen 23. 8. 1907 v Trnovcu, sta bila obsojena na smrt z ustrelitvijo in trajno izgu-

bo državljskih pravic, Trebovc še na zaplembo premoženja.

Mihael Stropnik, rojen 1. 8. 1914 v Vojniku, in Franc Verbič, rojen 16. 5. 1924 v Zalogu pri Celju, sta bila obsojena na sedemnajst let prisilnega dela in pet let izgube državljskih pravic.

Franc Kukovič, rojen 1. 9. 1925 v Grušcah, in Jožef Laubič, rojen 14. 3. 1932 v Svetelki, sta bila obsojena prvi na dvajset let prisilnega dela in pet izgube državljskih pravic, drugi na dvanajst let prisilnega dela in tri leta izgube državljskih pravic.

Obsojeni so bili tudi podporniki skupine:

Julijana Gaber, rojena 13. 1. 1909 v Dramljah, je bila obsojena na dvajset let prisilnega dela, pet let izgube državljskih pravic in zaplembo premoženja.

Ivan Cenc, rojen 9. 11. 1927 v Ločah, je bil obsojen na sedemnajst let zavora in pet let izgube državljskih pravic.

Miha Podrgajs, rojen 26. 7. 1920 v Straži, in Miha Zdolšek, rojen 29. 9. 1909 v Dobju, sta bila obsojena na deset let prisilnega dela, tri leta izgube državljskih pravic, Zdolšek pa še na zaplembo premoženja.

Alojz Spolenak, rojen 22. 6. 1907 v Proseniškem, je bil obsojen na enajst let prisilnega dela, tri leta izgube državljskih pravic in zaplembo premoženja, Franc Zidanšek, rojen 27. 1. 1900 v Zalogu, na sedem let prisilnega dela, tri leta izgube državljskih pravic in zaplembo premoženja, Alojz Gaber, rojen 2. 5. 1897 v Cerovcu, na pet let prisilnega dela in dve leti izgube državljskih pravic, Mihael Preložnik, rojen 6. 9. 1898 v Svetelki, pa na dve leti prisilnega dela.¹¹

¹⁰ Zapisnik o zaslišanju Laubič Ivana - Palčka kot osumljenca, 0034433, UDV za Celje - okolica, Celje, 29. 5. 1950, str. 13, ARS III, fond Bande, mapa 1 - banda Palček, tek. št. 159.

¹¹ Sodba K316/50, Okrožno sodišče v Ljubljani, Ljubljana, 15. 7. 1950, ARS III, fond Bande, mapa 1 - Banda Palček, tek. št. 207-219. Konec Palčkovih tolpi, ki je strahovala po celjski okolici, Celjski tednik, št. 29, 22. 7. 1950, str. 1-3.

Zusammenfassung

„DIE MENSCHEN ERKANNTEN PALČEK ALS BANDITEN, DER ZU ALLEM FÄHIG WAR“

*Einige Dokumente über Ivan Laubič – Palček,
den letzten ‚Banditen‘ nach dem Zweiten
Weltkrieg*

Wie auch im übrigen Jugoslawien waren in Slowenien in den Jahren 1945 bis 1949 terroristische Gruppen tätig, die aus dem Ausland Unterstützung erhielten. In Slowenien waren solche Gruppen unter dem Namen ‚*Armee von Matjaž*‘ bekannt. Sie wurden vom Nationalen Komitee des Königreiches Jugoslawien in Salzburg mit Unterstützung westlicher Nachrichtendienste organisiert. Das Komitee in Salzburg versuchte neben bewaffneten Gruppen auch illegale Organisationen in der Heimat zu gründen, die sich auf die Machtübernahme vorbereiten und nachrichtendienstliche Daten sammeln sollten. Eine solche illegale, mit dem Ausland in Kontakt stehende Organisation entstand 1946 in Celje und nannte sich ‚*Gorje razbojnikom – osveta morilcem*‘ (Wehe den Banditen – Rache an den Mördern). Diese Organisation hatte auch die Aufgabe, bewaffnete Gruppen, die in ihrer Umgebung entstanden, zu unterstützen. So stand sie in Kontakt mit einer Gruppe von rund fünf Personen, die in der Gegend von Celje aktiv war. Eines der führenden Mitglieder der Gruppe war der ehemalige Partisan Ivan Laubič – Palček. Die Gruppe verübte 1947 rund um Celje Raubzüge und Angriffe gegen landwirtschaftliche Genossenschaften, die örtlichen Volksausschüsse und einzelne Vertreter des Regimes. Ihre Aktivitäten hatten vor allem politischen Charakter: Sie gaben sich als ‚*Armee von Kreuzrittern*‘ oder ‚*Kämpfer des Königs Peter*‘ aus, lasen den Leuten gegen das neue Regime gerichtete Flugzettel vor und versprachen eine Änderung des Regimes sowie eine ‚*Intervention aus dem Ausland*‘. Die Gruppe war unablässig in Zusammenstöße mit den Sicherheitsdiensten verwickelt und tötete einige Polizisten. Im Sommer 1947 wurde der Führer der Gruppe Dušan Mlakar getötet und einige Mitglieder gefangengenommen. Damit endeten die Aktivitäten der Gruppe. Ivan Laubič – Palček begann sich vor den Behörden zu verstecken. Gelegentlich verübte er noch Raubüberfälle, doch hatten seine Angriffe nur mehr kriminellen Charakter. Im Frühjahr 1950 organisierte Ivan Laubič – Palček eine neue Gruppe von Einbrechern und Räubern, die aber im Mai 1950 gefangen wurde. Ivan Laubič – Palček wurde in einem

Versteck im Dorf Trnovlje bei Celje umzingelt und gefangengenommen. Vor einem Gericht in Ljubljana wurde er im Juli 1950 zum Tod durch Erschießen verurteilt.

O NEKI KRITIKI

V drugi številki revije *Zgodovina za vse* za leto 2003 je izšel prikaz zbornika o *Splošnem ženskem društvu 1901-1945*, ki ga je izdal Arhiv Republike Slovenije. Avtor zapisa Aleksander Žižek ima zelo rad pregovore in rekla, ki jih v naši dnevni politiki ne manjka, rad pa jih tudi obrača na glavo. Tako je najbrž pod vplivom fraze *Le čevlje sodi naj kopitar*, vse raziskovalke, ki so sodelovale pri omenjenem projektu, proglasil za feministke. Dokaj nenavadno je, da nek izobraženec enači temo raziskovanja z vedenjem raziskovalca. Sprašujem se, kakšna asociacija se mu bo porodila, če bo prebiral dela o dvornih norcih ali vampirjih. No, vsekakor pa lahko na podlagi te splošne ocene, ki jo daje, sklepamo, da knjige ni preveč pozorno prebral. Članice društva nika- kor niso bile feministke, z današnjo predstavo o njih pa imajo kaj malo skupnega.

Zanimivo je Žižkovo rangiranje člankov v ome- njeni publikaciji, le tri označuje kot razprave, a med njimi dvema doda prilastek »politični«. Žal ni jasno, kaj s tem misli, sta povezani z današnjo politiko ali je hotel zapisati, da posegata na poli- tično področje. Ostala poglavja pa razvršča med prispevke in še nižjo stopnjo - zapise. Moti ga veliko število biografskih prispevkov in dodaja, da lahko najdeš tako koncentracijo biografij le še v biografskem leksikonu. Moški zgodovinarji (zapisal je moška zgodovina!) so tako pisanje že prerasli. Najprej moramo ugotoviti, da življenje- pisov članic SŽD v *Slovenskem biografskem lek- sikonu* razen nekaterih izjem ni. In ker predvide- vam, da je imel Žižek v mislih prav ta leksikon, pogledjmo, kdo je vanj pisal - večinoma moški, raziskovalci, akademiki prejšnjih generacij slo- venskih zgodovinarjev, literarnih zgodovinarjev in eminentni storkovnjaki z drugih področij. Je hotel avtor kritike na hitro pomesti z njihovim delom, ga je prerasel?

Na koncu sicer izvemo, da je njegov odnos do knjige izrazito pozitiven, žal pa tega ne utemelji niti z enim stavkom, trditev ostaja kot zapis ne- kega subjektivnega občutka. Vsiljuje se misel, da bi razlaga tega stališča Žižka najbrž pripeljala do razkoraka z njegovo pavšalno, skoraj minimizi- rajočo kritiko.

Zakaj se mi je zdelo potrebno tole zapisati? Lahko ugotovimo, da je v današnjem sloven- skem zgodovinopisju relativno malo kritike, pri-

kazi knjig so večinoma le povzetki vsebine, kar je razumljivo, saj pisanje pravih kritik zahtevajo pogosto ne le študij dela, ki ga predstavljamo, ampak tudi poznavanje širše problematike. Taka konstruktivna kritika bi bila vsekakor zelo do- brodošla.

Naj se na koncu obregnem še ob tale stavek iz Žižkovega prispevka: »Urednici sta k pisanju povabili 30 pisk (!) in piscev...« Klicaja nisem dodala, naredil ga je avtor. Priznam, da bi ga na- pisala tudi jaz, kajti ta beseda naj bi bila očitno roditelj množine samostalnika 'piska'. Besede piska v slovarjih slovenskega knjižnega jezika ni. Morda je avtor dobil asociacijo v pogovorni frazi, da je nekdo zadnja piska, kar izrečemo, če hočemo povedati, da ima majhen vpliv v družbi. Avtorice prispevkov v omenjenem zborniku to zagotovo niso!

Anja Dular

1. PISMO BRALKI

Najprej moram povedati, da v pretekli številki revije *Zgodovina za vse* pod naslovom *Od do- brih deklet do feministk* ni bila napisana kritika, kaj šele recenzija zbornika o *Splošnem ženskem društvu* - to, kar napišem za *Zgodovino za vse*, namreč sam najraje imenujem poročila o knji- gah. Tvori jih približno 70 % 'pravega' (objektiv- nega) poročila o knjigi (avtor(ji), povzetek vse- bine) in okrog 30 % ubeseditve mojih občutkov ob branju. Pri tej komponenti poročila je odloči- len vtis, ki ga dobim ob prebiranju celote (rdeča nit, način podajanja tematike, pri zbornikih tudi kompatibilnost prispevkov ...). Moja poročila so tako vedno subjektivna - če jih kdo prebe- re, prebere poleg osnovnih informacij o knjigi tudi moje videnje nekega dela. (Tudi) na temelju moje informacije se lahko odloči za branje ali pa ne, ko (če) stvar prebere pa ima seveda popolno pravico, da si o delu ustvari svoje mnenje, ki je lahko diametralno drugačno od mojega. Delo vedno presojam skozi oči povprečnega, pa ven- darle dokaj razvjenega bralca, ki mu je večina tovrstnih del tudi namenjena. Všeč mi je, če zmo- rejo avtorji strokovno (znanstveno) korektnost in natančnost kombinirati in podajati s tekočo, zanimivo pripovedjo, kar pa seveda ni pogoj za moje 'dobro' mnenje o delu, čeprav je po drugi strani res, da dolgoveznost in suhoparnost zame nista sinonim za znanstvenost. Moja ciljna pu- blika so ljudje, ki so jim taka dela v resnici na-

menjena (študenti, družboslovci in zgodovinarji različnih poklicev ter ljubitelji zgodovine). Bralcu dobi v mojem poročilu osnovno informacijo o delu, 'za povrh' pa še popolnoma subjektiven namig o tem, kaj ga čaka, ko bo knjigo odprl. Z avtorji knjige se ukvarjam zgolj v 'objektivnem' delu (ime in priimek, včasih področje delovanja), saj jih običajno niti ne poznam dovolj, da bi si jih drznil predalčkati in analizirati. Natisnjeno in podpisano delo pa je dostopno vsem in dano v presojo vsakomur, ki ga odpre in prebere. Resda je pisanje o vsebini malce zamudnejše kot pisanje psiholoških profilov in 'branje' misli avtorjev, vendar moram to kajpak vzeti v zakup. Zbornik sem seveda prebral, kar je več, kot si je po mnenju Anje Dular zaslužil moj zapis. V njenem odzivu je namreč precej stvari, ki jih v mojem poročilu ni najti:

1. *»Tako je najbrž pod vplivom fraze Le čevlje sodi naj kopitar, vse raziskovalke, ki so sodelovale pri omenjenem projektu, proglasil za feministke.«*

Besedi *feministka*, *feministke* se v različnih sklonih pojavijo v zapisu natančno petkrat (trikrat kot citati iz zbornika), niti enkrat pa jih ni mogoče navezati na raziskovalke, ki so sodelovale pri omenjenem projektu. Skratka - avtoric nisem proglasil za feministke.

2. *»Sprašujem se, kakšna asociacija se mu bo porodila, če bo prebiral dela o dvornih norcih ali vampirjih.«*

Le kdo ve, čudni so labirinti človeškega duha - dokaz je prejšnji stavek.

3. *»Članice društva nikakor niso bile feministke, z današnjo predstavo o njih pa imajo kaj malo skupnega.«*

Pa smo spet pri feministkah, seveda spet ne v zvezi z mojim poročilom, saj o članicah SŽD vem samo to, kar so mi 'povedali' avtorji zbornika, a vseeno ... Po SSKJ je feministka *»(v meščanski družbi) ženska, ki si prizadeva za enakopravnost z moškimi«*, v najnovejšem Slovarju tujk pa *»aktivistka feminističnega gibanja«*, ki je *»gibanje, ki zagovarja družbeno in ekonomsko enakopravnost med spoloma v javnem in zasebnem življenju«*. Na 74. strani zbornika o SŽD recimo preberemo: *»Prvo slovensko feministično društvo Slovensko splošno žensko društvo je bilo ustanovljeno 6. julija 1901,«* ta pridevnik pa je avtorica (in urednica) gotovo uporabila zato, da bi bralstvo speljala na led. Ali pa kdo drug ni prebral zbornika?

4. *»Zanimivo je Žižkovo rangiranje člankov v omenjeni publikaciji, le tri označuje kot razprave, a med njimi dvema doda prilastek »politični«. Žal ni jasno, kaj s tem misli, sta povezani z današnjo politiko ali je hotel zapisati, da posegata na politično področje. Ostala poglavja pa razvršča med prispevke in še nižjo stopnjo - zapise.«*

Raba različnih izrazov za tekst v mojem poročilu nikakor ni rangiranje člankov. Tudi moj tekst v odzivu Anje Dular mutira od prikaza preko zapisa in kritike do končne stopnje prispevek, pa si ne domišljam, da sem napisal štiri tekste različnega ranga. Z uporabo približnih sopomenk sem se želel izogniti sedemkratni ponovitvi besede razprava (ali katerekoli druge sorodne) v štirih odstavkih. Seveda bi lahko bil 'korekten' in bi se iskanju sorodnih pojmov tudi odrekel - bi se pa kdo obregnil ob moj reven besedni zaklad. Pridevnik 'politični' se nanaša na dejstvo, da se razpravi ukvarjata s političnim področjem. Zgodovine in dnevne politike ne mešam. Nikoli.

5. *»Najprej moramo ugotoviti, da življenjepisov članic SŽD v Slovenskem biografskem leksikonu razen nekaterih izjem ni. In ker predvidevam, da je imel Žižek v mislih prav ta leksikon, pogledajmo, kdo je vanj pisal - večinoma moški, raziskovalci, akademiki prejšnjih generacij slovenskih zgodovinarjev, literarnih zgodovinarjev in eminentni storkovnjaki z drugih področij. Je hotel avtor kritike na hitro pomesti z njihovim delom, ga je prerasel?«*

Tudi biografski del zbornika je pomemben. Pomemben je kot dobrodošel priročnik za vse nadaljevalce raziskav in študij o 'ženski' zgodovini. Dejstvo, da biografij članic SŽD v SBL ni, to samo potrjuje. Kljub koristnosti in nepogrešljivosti tovrstnih podatkovnikov pa jih lahko komaj kdo vzame kot najljubše čtivo, polno novih in vznemirljivih odkritij. Biografske beležke tako doleti usoda številnih drugih z mukotrpnim in drobnjakarskim delom pridobljenih podatkov - brez truda so na voljo raziskovalcem, ki z njihovo pomočjo pripravljajo 'velike' stvari. Zato sem pri biografijah omenil njihovo koristnost, njihov delež v primerjavi z bolj problemsko zastavljenimi prispevki pa se mi je zdel (pre)visok. SBL, Leto svetnikov in življenjepisi narodnih herojev so bili omenjeni kot (koristne) publikacije, ki temeljijo na biografijah. Med omeniti in na hitro pomesti z nečim pa je vendarle razlika. Avtorji omenjenih del me zanimajo zgolj kot bibliografski podatek in ne kot objekti preraščanja ali zdravljenja lastnega ega (svoje 'kariere' ne gradim na sesuvanju drugih in bom temu zvest tudi v prihodnje). Še

vedno izhajam iz idealistične predpostavke, da je avtor hotel narediti najboljše in da je njegovo delo vredno vsega spoštovanja, pa če se bralec strinja z njegovim pisanjem ali ne. Pri preraščanju je bilo govora o razvoju zgodovine od 'objektivnega' podajanja suhih, preverljivih podatkov do zgodovine, ki se 'vživi' v obravnavano obdobje s pomočjo najrazličnejših pričevanj in podatkov, ki si jih upa tudi argumentirano interpretirati.

6. *»Na koncu sicer izvemo, da je njegov odnos do knjige izrazito pozitiven, žal pa tega ne utemelji niti z enim stavkom, trditev ostaja kot zapis nekega subjektivnega občutka.«*

Seveda je to zapis nekega subjektivnega občutka (kakšen bi bil pa objektivni?)! Na točki, ko zapišemo *zdi se mi, všeč mi je, ni mi všeč, menim, sodim*, zapustimo varen pristan 'objektivnega' in sprejmemo tveganje, da se nekdo z našim občutkom ne bo strinjal. Do tega ima vso pravico, mi pa do razčlenitve naše presoje (kar sem v poročilu že storil, v svojem pojasnilu danes pa nekaj vrstic nazaj tudi že (vsakokrat v več kot enem stavku).

7. *»Naj se na koncu obregnem še ob tale stavek iz Žižkovega prispevka: »Urednici sta k pisanju povabili 30 pisk (!) in piscev...« Klicaja nisem dodala, naredil ga je avtor. Priznam, da bi ga napisala tudi jaz, kajti ta beseda naj bi bila očitno rodilnik množine samostalnika 'piska'. Besede piska v slovarjih slovenskega knjižnega jezika ni. Morda je avtor dobil asociacijo v pogovorni frazi, da je nekdo zadnja piska, kar izrečemo, če hočemo povedati, da ima majhen vpliv v družbi. Avtorice prispevkov v omenjenem zborniku to zagotovo niso!«*

Asociacija za *pisko(!)* je seveda *peška* (ta pa je v SSKJ, in sicer kot redko uporabljana beseda - *ženska, ki hodi peš*), v isti niz pa bi dodal še *kupko(!)*, ki je tudi (še) ni v SSKJ, utegne pa se tam prav kmalu znajti.

Zadnje podtikanje o meni sicer neznani pogovorni frazi je malo ceneno viktimiziranje avtoric in je primerljivo z vstopnim nesmisлом o tem, kako sem iz raziskovalk delal feministke.

Aleksander Žižek

»KRITIKI SO LAHKO LE LJUDJE, KI IMAJO DRUGAČNO ZGODBO O ISTEM DOGODKU«*

Odgovor urednic zbornika Splošno žensko društvo 1901-1945 na oceno mag. Aleksandra Žižka v Zgodovini za vse.

Po uvodni vsebinski predstavitvi zbornika *Splošno žensko društvo 1901-1945*, ki ga je v drugi številki Zgodovine za vse pripravil mag. Aleksander Žižek, se je v nadaljevanju (oziroma bolj proti koncu) lotil tudi metodološkega in vsebinskega ustroja zbornika.

Avtorja kritike moti (pre)obsežen *hagiografski* del zbornika, namreč biografske zgodbe žensk, ki so delovale v Splošnem ženskem društvu. Urednici sva ravno zato, ker se nama je zdelo pomanjkanje biografskih podatkov o pomembnih tvorkah slovenske preteklosti že sramotno, aktivirali tako veliko število sodelavk in sodelavcev, ki so pisali prav zgodbe o ženskah. Poleg tega pa postajajo življenjepisi v novjšem času, ko stopajo v ospredje zgodbe malih, prezrtih ljudi, pomembna podlaga za znanstveno delo, ki naj bi podalo realnejšo podobo preteklosti. Soustvarjale so jo tudi ženske. Ob tem je treba dodati še, da življenjepisi, na primer, Josipine Vidmar, Minke Gašperlin, Ane Zalokar, Eleonore Groyer, Terezije Jenko, Romane Vasič niso objavljeni še v nobeni strokovni literaturi in da v Letu svetnikov najdemo precej več svetnic kot v Slovenskem biografskem leksikonu pomembnih Slovenk.

Žižek meni, da *ženske* kakor tudi *moške* zgodovine ni in da nista ločeni. Čestitava! Kajti nasprotnega v zborniku o Splošnem ženskem društvu ni mogel prebrati. Očitno pa je že na podlagi tega, da so v zborniku glavne junakinje - za spremembo - ženske in da govorimo v glavnem o njihovi preteklosti, povzel, da gre za 'žensko' zgodovino. In takoj sledi primerjava z 'moško' zgodovino, ki se ji kaj podobnega, kot je omenjeni zbornik, ne bi moglo več zgoditi. A zgodile so se ji Slovenske kronike 19. in 20. stoletja, v katerih je o ženskah bore malo napisanega. Zavedava se, da bi morali kritiko tega eminentnega

* LESKOŠEK, Vesna: *Zavrnjena tradicija, C.F. : Ljubljana 2001, 16.*

dela zapisati za kakšno drugo publikacijo, a ker govorimo ravno o tem, kaj je »moška' zgodovina že prerasla«, samo še kratka statistika: v *Slovenski kroniki 20. stoletja* najdemo na 475 straneh približno deset dogodkov, povezanih z ženskami, in približno devet ženskih imen v celém prvem delu knjige, ki obsega obdobje od 1900-1945. Podobno se nam zgodi ob pregledu Zgodovine Slovencev, Zgodovine slovenskega naroda ali Slovenske zgodovine. Ne v teh ne v drugih knjigah o slovenski zgodovini ni datuma, ko so ženske dobile volilno pravico, kaj šele s tem povezanih dogodkov. Gre torej za popolno zanikanje ženskega prispevka k zgodovini Slovenije pred drugo svetovno vojno (podatke je zbrala Vesna Leskošek v svoji knjigi *Zavrnjena tradicija*, Ljubljana 2001, str. 16). V drugih treh Kronikah ni dosti drugače.

Po sklepnem 'veseljenju' nad nadaljevanjem, nad zanimivimi študijami in monografijami, ki bodo temeljile na *modernejši eksploataciji virov*, sklepava, da se Žižek veseli 'moškega' pristopa k zgodovini ženskega gibanja na Slovenskem. Preroško naznanja, da bodo *preteklost, sedanjost in prihodnost skupne dimenzije*. A po sedanjih izkušnjah bomo morale krepko poprijeti tudi zgodovinarke.

Za večino žensk, katerih *neatraktivne* življenjske zgodbe smo objavili v zborniku (Vodetova, Štebijeve, Hočvarjeve, Engelmanova, Komanova, ...), niso stali ne pravi ne nepravi moški: nekatere so s poroko zgubile svojo intelektualno moč ali pa so svoje interese podredile družini in možu (Bartolova, Klemenčičeva), večina učiteljic in uradnic pa sploh ni bila poročena. Sklepni stavek kritika: *Za vsako uspešno žensko stoji pravi moški*, zato izzveni kot posmeh, saj pokaže, s kakšno intenzivno (moško) študioznostjo je bil zbornik prebran in okritiziran.

Naj na koncu omeniva še ugotovitev naše že omenjene sociologinje, ki se ukvarja pretežno z mestom in položajem žensk v preteklosti, namreč, da *na zgodovinarjeve ideje in metode* (in kritike, op. p.) *vpliva družbeno okolje, v katerem zgodovinar deluje... Zgodovinarjeva pripadnost kakšni skupini vpliva na njegovo interpretacijo...* In celjska delu zgodovinarke ni pretirano naklonjena.

Nataša Budna Kodrič, Aleksandra Serše

2. PISMO BRALKAMA (UREDNICAMA)

Odgovor urednic zbornika prinaša nekaj že obravnavanih pojasnil (pomen biografij) in očitkov, ki sem se jih dotaknil že v prvem delu odgovora na pisanje Anje Dular in jih ne kaže ponavljati, spet pa bi rad ponovil, da sem zbornik zagotovo prebral »z intenzivno (moško) študioznostjo«. Če ga ne bi, bi bilo poročilo precej bolj megleno in 'korektno'.

Veseli bom, če bom v katerikoli publikaciji (zakaj pa ne v tej?) prebral obljubljeni kritiki Slovenske kronike 19. in 20. stoletja – za avtorje (avtorja) je namreč najhujši molk, ki pomeni, da se z natisnjenim ni vredno niti ukvarjati, kaj šele kritizirati ali hvaliti – da je preprosto 'strel v prazno'.

Čudno se mi zdi, da se nihče nikoli ne obregne ob 'pravo' verzijo reka o uspešnih moških in ženskah, da namreč za vsakim uspešnim moškim stoji uspešna ženska, medtem ko naj bi bila popolnoma benigna opazka o vplivu neženskih sopotnikov, mentorjev, urednikov in drugih na opisane članice SŽD malodane bogokletna. Z naštevanjem imen in deljenjem članic SŽD na tiste, ki so in one, ki niso imele nič ne s pravimi ne z nepravimi moškimi, ne bomo prišli prav daleč. Naštetim imenom postavljam na nasprotni konec tehtnice Pavlino Pajk, Franjo Tavčar, Marijo (Krejči) Milčinski, Minko Govekar, Vido Jeraj in Leo Fatur – obe Štebijevi (Alojzija Štebi in njena svakinja Cirila Štebi Pleško) pa po moje tudi bolj podpirata mojo 'teorijo' kot pa nabiranje 'dokazov', kako izven vsega so se rojevale nove ideje in se je uveljavljalo žensko gibanje. Hvalabogu so bile same članice SŽD manj izključujoče – v društvu so bili (resda le) kot 'ustanovni' in podporni člani tudi številni pomembni možje.

'Najhuje' pri vsem tem pa je, da za objavljenim poročilom ne stojita ne dnevna politika ne 'celjska skupina'. Nobenih pravih nasprotnikov torej, nobene slave in nobenih zaslug. O dnevni politiki zdajle ne bi, glede 'celjske skupine' pa imam nekoliko čudne dokaze o njeni protiženski naravnosti. Prav 'član' te 'skupine' je namreč avtor izbrane zamisli za naslednje zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki bo letos v Celju(!), njegova tema pa bo – *Ženske skozi zgodovino*(!!!). 'Uradni organ' te 'skupine', se pravi revija, ki jo držite v rokah, pa je v desetih letih gostila 95 avtorjev,

med njimi več kot tretjino (35) žensk. Tudi 'celjska skupina' torej ni več tisto, kar naj bi bila.

Pisanje poročil, še bolj pa seveda kritik in recenzij, je na Slovenskem posel, ki ti zagotavlja priljubljenost in prepoznavnost (*»A, vi ste pa tisti sovražnik žensk,«* me je v hipu postavil na 'pravo mesto' neki ljubljanski kolega. Upam, da se je hecal, sicer pa nikoli ne veš.) in prav čudno je, da so poročila o knjigah (ali recenzije ali kritike) tako redko blago (precej lažje je za kako revijo pridobiti pet razprav kot eno ali dve poročili (recenziji ali kritiki). Res je najlažje (in najvarneje) napisati povzetek vsebine ali pa prignati objektivnost do konca in prepisati le naslov, kolofon in kazalo. Obljubljam, da bom nehal pisati že dolgo prej, preden bo slednje postalo splošno sprejet standard.

Vsaj nekega očitka se pa vendarle lahko obranim brez velikih besed – po mojem poročilu, odgovorih Anje Dular in dveh urednic zbornika, Nataše Budna Kodrič in mag. Aleksandre Serše, in moji skromni obrambi vsaj nihče ne bo mogel govoriti o 'minimiziranju' zbornika o SŽD, ki ga po tem odgovoru vračam nazaj na knjižno polico, z nje pa jemljem priporočeno delo Vesne Leskošek, *Zavrnjena tradicija* (*Cf., Ljubljana 2002). O njem ne bom pisal, ga pa, to pot pa že vnaprej – brez branja, priporočam tudi Anji Dular. Primerjava med citatom iz omenjenega dela v zadnjem odstavku odgovora urednic in njenim uvodom namreč ponuja povsem nove horizonte in navsezadnje utegne celo 'prebrati', da je V. Leskošek avtorice zbornika že leta 2002 (na zaloogo) proglasila za feministke.

Aleksander Žižek

POSEBEN POGLED

Brigitte Hamann, Winifred Wagner oder Hitlers Bayreuth. Piper Verlag, München 2002, 688 strani.

Ko je spomladi 1997 Wolfgang Wagner avtorico pričujoče knjige telefonično povprašal, če bi imela v Bayreuthu predavanje ob 100-letnici rojstva njegove matere Winifred, je v trenutku zavrnila povabilo. Winifred Wagner je ni zanimala. Še več. Pod vtisom znamenitega filma Hansa Jürgena Syberberga iz leta 1975 si jo je ohranila v spominu kot zakrknjeno nacistko, ki da se ni 'spokorila' vse do svoje smrti v letu 1980. Toda ob iskanju nove teme, s katero si je želela 'nadaljeva-

ti' svojo zadnjo knjigo *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators* (o Hitlerjevem vzponu v Nemčiji je hotela spregovoriti skozi biografijo kakšne osebe, ki je bila blizu firerju), ji je končno prišla na misel prav Winifred Wagner, pristna Hitlerjeva prijateljica, predstavница hiše Wagner in šefica Bayreuthskih slavnostnih iger v letih 1930–1944, ženska, v hiši katere je Hitler našel družinsko in umetniško atmosfero. Ko se je naposled lotila zbiranja gradiva, je lahko z zadovoljstvom ugotovila, da ga je veliko. Poleg gradiva, raztresenega v različnih arhivih po Evropi, ji je Winifredin sin Wolfgang dal na razpolago del družinskega arhiva in arhiva Bayreuthskih slavnostnih iger. In četudi ji Winifredina vnukinja Amelija Hohmann ni omogočila vpogleda v zapuščino Winifred in njenega moža Siegfrieda (sina Richarda Wagnerja), je Brigitte Hamann, sicer avtorica številnih odličnih biografij (o prestolonasledniku Rudolfu, cesarici Elizabeti, Berthi von Suttner in Hitlerjevem obdobju na Dunaju), o njej in času, ki ga je živel, napisala odlično in berljivo knjigo.

In kdo je bila Winifred Wagner?

Leta 1907 so tedaj desetletno angleško siroto Winifred Williams poslali v Nemčijo. Bolnemu in težavnemu dekletcu sta bila pripravljena ponuditi gostoljubje njena oddaljena sorodnika Karl in Henriette Klindworth. Čeprav zaradi starosti in nezavidljivega finančnega položaja nista bila najbolj primerna za adoptivna starša, sta Winifred sprejela z ljubeznijo. Stari Klindworth jo je učil nemščine, tako da ji je na klavir igral otroške pesmi, ki jih je pela. V domu Klindworthovih je Winifred rasla v svobodi in razumevanju.

Karl Klindworth, nekdanji učenec slovitega Franca Liszta in velik občudovalec glasbe Richarda Wagnerja, je bil uspešen učitelj klavirja. V času, ko je prijazno sprejel desetletno angleško siroto, sta z ženo živel v sadjarski koloniji Eden pri Oranienburgu, kjer so se zbirali pristaši naravnega načina življenja, prijatelji nove kulture telesa in nasprotniki industrializacije. Kot njegov vzornik Richard Wagner je bil Klindworth tudi sam velik 'vsenemec' in odločen antisemit. V njegovem stanovanju v Berlinu, kamor se je z ženo in enajstletno Winifred preselil leta 1908, so se zbirali vsenemško in antisemitsko usmerjeni intelektualci, predvsem glasbeniki. Klindworth je bil dober prijatelj Heinricha Classa, vplivnega predsednika *Alldeutsche Verbände* in izdajatelja lista *Alldeutsche Blätter*, ki se je odkrito zavzemal za velikonemško rešitev nemškega vprašanja in za

odločno nemško kolonialistično politiko. V njegov berlinski dom pa je rad zahajal tudi Wagnerjev sin Siegfried, povprečen komponist, ki je moral živeti v globoki senci svojega slovitega očeta. (Claude Debussy je Siegfriedovo opero *Herzog Wildfang* ocenil za »domačo nalogo učenca, ki je študiral pri Richardu Wagnerju, iz katerega pa učitelj ni uspel narediti veliko«). Klindworth je bil vseskozi v tesnih (pisnih in osebnih) stikih z Wagnerjevo vdovo Cosimo. Redno je obiskoval Bayreuthske slavnostne igre in leta 1914 je prvič s sabo vzel tudi svojo sedemnajstletno 'posvojenko'. Winifred se je v Bayreuthu na prvi pogled zaljubila v veliko starejšega Siegfrida Wagnerja. Očaral jo je. Prav nič je ni motilo, da je Siegfrida kratko pred tem znani berlinski žurnalist Maximilian Harden v listu *Zukunft* obsodil, da je homoseksualec.

Okolje, v katerem je preživela mladost Winifred, je bilo prepojeno z modernostjo in tradicijo, s skrajnim nacionalizmom in antisemitizmom ter wagnerjanstvom na eni ter čisto ljubeznijo do sočloveka na drugi strani. Duhovni milje, v katerem je Winifred živela, se po njeni poroki z Siegfriдом Wagnerjem (le-ta se je odločil za vstop v 'zakonski jarem' le zato, da bi lahko rešil dediščino Bayreuthskih slavnostnih iger) ni v ničemer spremenil. V čudoviti Wagnerjevi vili Wahnfried v Bayreuthu je Winifred živela skupaj z Wagnerjevo vdovo Cosimo in njeno hčerko Evo, ki se je bila leta 1908 poročila s slovitim Houstonom Stewartom Chamberlainom. Winifred se je lahko sedaj iz prve roke seznanila z idejami pisca rasistične knjige *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts*, ki je impresionirala tudi mladega Hitlerja. Seveda pa se je po poroki bistveno spremenilo Winifredino življenje. Kmalu se je zapletla v spore z avtoritativno taščo, ki se ni znala prav soočiti s hitrim slabšanjem finančnega položaja rodbine Wagner. Leta 1913, trideset let po smrti Richarda Wagnerja, je družina prenehala dobivati tanieme za izvedbe Wagnerjevih del, v teku prve svetovne vojne in v letih po njej pa se je znašla v velikih finančnih težavah, ki jih je poskušala reševati s ponovno organizacijo Bayreuthskih slavnostnih iger (1923). Toda Wagner, ki je bil v letih pred prvo svetovno vojno najbolj predvajani operni avtor na svetu, po krvavi moriji ni bil več tako priljubljen. Bayreuthske slavnostne igre v dvajsetih letih očitno niso bile več 'in'.

Po smrti Cosime in Siegfrida Wagnerja (1930) je padla vsa odgovornost za Bayreuthske slavnostne igre na Winifredina ramena. Kljub veli-

kim težavam je Winifred na vsa organizacijska in finančna vprašanja iger odgovorila s praviimi odgovori. Potem pa je prišlo leto 1933 in trajna finančna rešitev Bayreutha. S Hitlerjevim prihodom na oblast je dobil Bayreuthski festival nov zagon. Veliki diktator, velik oboževalec Wagnerjeve glasbe, je namreč brez obotavljanja podprl prizadevanja svoje dolgoletne prijateljice.

Hitler se je z Winifred osebno spoznal že davnega leta 1923, malo pred poskusom puča v Münchnu. Po govoru na zborovanju NSDAP v Bayreuthu (1. 10. 1923) ga je Winifred povabila na zajtrk v vilo Wahnfried in odtlej se od njega ni več ločila. Pošiljala mu je pakete v landsberški zapor, kjer je bil zaprt po neuspelem puču (med drugim mu je poslala tudi večjo količino pisarniškega papirja, na katerega je očitno napisal *Mein Kampf*) in tudi v naslednjih letih je ostala z njim v tesnih stikih. Hitler po prihodu na oblast ni pozabil svoje stare prijateljice in Bayreutha. Na Winifred je bil iskreno navezan, za razliko od nekaterih drugih vodilnih nacistov, ki se jim je Wagnerjeva glasba zdela dolgočasna in težka (celo 'orientalska' in 'prebaročna'), pa je bil Hitler velik ljubitelj Wagnerja. V tridesetih letih je prvi mož Nemčije redno obiskoval Bayreuth in se družil z Winifred in njenimi otroki, ki so ga klicali 'stric Wolf'. Osamljena Winifred si je z njim želela imeti razmerje, toda Hitler zanj ni pokazal nikakršnega interesa.

Winifred, ki je bila kot šefica Bayreuthskih slavnostnih iger v tridesetih v nenehnem sporu s posameznimi nacističnimi veljaki in z različnimi nacističnimi kulturnimi organizacijami (zlasti z Rosenbergovo *Kampfbund für deutsche Kultur* in rajhovsko kulturno zbornico, ki jo je leta 1933 ustanovil Goebbels), je imela velik vpliv na velikega diktatorja. In kot je lepo pokazala Brigitte Hamann, je Winifred ta svoj vpliv (in 'sloves' Hitlerjeve prijateljice) dodobra izkoristila za pomoč vsem tistim, ki so bili na udaru nacistov: Judom, homoseksualcem in komunistom. Od leta 1933 so se s prošnjami za pomoč nanjo obračali tudi ljudje, ki jih osebno ni poznala. (Tako je npr. pri Hitlerju posredovala za zaprto Lydio Beil, ki je bila obtožena komunizma). Do leta 1940, ko se je zadnjič srečala s Hitlerjem, je pri njem in pri drugih nacističnih funkcionarjih posredovala za celo vrsto preganjanih ljudi, ki bi jih bila drugače doletela tragična usoda. To je bil glavni razlog, da je leta 1945 niso zaprli in da so jo na sodnem procesu (1947) obravnavali bistveno bolj milo kot ostale nacistice. Kot članica NSDAP od leta 1926

bi namreč lahko bila obsojena na odvzem celotnega premoženja in 10 let prisilnega dela, toda v njeno korist je pričala vrsta oseb (tudi Lydia Beil), ki jim je bila v času nacističnega preganjanja nesebično pomagala. Winifredin odvetnik je na procesu dovolj prepričljivo 'dokazal', da njen odnos s Hitlerjem nikoli ni bil političen, ampak izrazito oseben, skratka povsem neproblematičen prijateljski odnos, ki da je izviral še iz časov, ko Hitler ni bil na oblasti.

Na tej točki se da razložiti fascinacija, ki je prišla do izraza v znanem dokumentarnem filmu Hansa Jürgena Syberberga (1975). Podobno kot v intervjuju, ki ga je leta 1945 dala slovitemu Klausu Mannu, je Winifred v Syberbergovem filmu pred kamero več ur opisovala Hitlerja kot velikega človeka. Iz enako načelnih razlogov, kot se je v času nacizma zavzemala za preganjane, je na Syberbergovo vprašanje, kakšen odnos ima do Hitlerja trideset let po njegovi smrti, brez pomislekov odgovorila: *»Poznala sem ga od leta 1923 do 1945, to je dvaindvajset let. V teh dvaindvajsetih letih me ni nikoli razočaral.«* Za Winifred je Hitler ostal dobri prijatelj Wolf, na katerega se je lahko vedno zanesla, za nepojmljive nacistične zločine pa so bili po njenem mnenju odgovorni zlasti Bormann, Himmler in Streicher.

Winifred je v Syberbergovem filmu izpadla kot ženska, ki je od samega začetka paktirala z zlom, od katerega pa se - vsem zgodovinskim dejstvom navkljub - za nobeno ceno ne želi javno distancirati. Toda knjiga Brigitte Hamann je upravičeno pokazala, da Winifred v osnovi ni bila zgolj slaba in zla. Njeno ločevanje med Hitlerjem in nacionalsocializmom je bilo sicer popolnoma nesmiselno, toda subjektivno gledano je bilo razumljivo in častno.

Janez Cvirn

DIAGONALE, TROMEJE IN POPOTNIK

Zbornik Janka Pleterskega, uredila Oto Luthar in Jurij Perovšek, Založba ZRC, Ljubljana, 2003, 666 strani.

Navdušeni pohodnik dr. Janko Pleterski je v letih 1974-1976 prehodil jugoslovansko diagonalo od italijansko-avstrijsko-jugoslovanske do bolgarsko-grško-jugoslovanske tromeje v treh etapah. Urednika Zbornika Janka Pleterskega, Jurij Perovšek in Oto Luthar, ki sta razvrstila prispevke po temah glede na različna področja, s katerimi se je akademik dr. Pleterski ukvarjal in se še ukvarja, pa sta uredila zbornik v osmih 'etapah' oziroma vsebinskih sklopih. Že samo to dejstvo govori o raznolikosti problemov, ki so mučili njegov znanstveni duh. Osem sklopov se tudi harmonično ujema z osmimi križi, ki jih ima na hrbtu eden izmed najvidnejših slovenskih zgodovinarjev.

Na samem začetku obsežnega kolaža s sedeminštiridesetimi prispevki imamo priložnost, da odkrijemo Janka Pleterskega - človeka: dečka gozdovnika, adolescenta na promenadi, srednješolskega levičarskega aktivista, partizana na spominski fotografiji, zapriseženega 'trekerja' in sodelavca v raznih institucijah: od Oddelka za zaščito naroda za Slovenijo, zunanjega ministristva, Inštituta za narodnostna vprašanja pa vse do Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. In če bi dobesečno upoštevali staro modrost, da moramo soditi ljudi po njihovih delih, potem bi se takšno 'sojenje' pri Pleterskem zavleklo v nedogled. Njegovo pero, tako zgodovinopisno kot publicistično, je poznalo malo počitka. Vida Deželak Barič je v opisu njegove življenjske poti poudarila predvsem tri področja njegovega dela: zgodovina koroških Slovencev v 19. in 20. stoletju, iz česar je tudi diplomiral in doktoriral, splošna narodnopolitična zgodovina, vezana predvsem na zadnja desetletja habsburške monarhije, ter raziskovanje nacionalnega vprašanja v jugoslovanski revolucionarni teoriji in praktični izvedbi, kar je bilo značilno za povojno obdobje. V devetdesetih letih pa se je obsežneje posvetil obdobju druge svetovne vojne. Piko na i je dodala Nataša Stergar, ki je naredila hvalevredno uslugo vsem raziskovalcem ome-

njenih zgodovinsko pisnih področij in uredila podrobno bibliografijo njegovih del.

Trasa 'dolgega pohoda' Janka Pleterskega iz sedemdesetih let 20. stoletja do neke mere geografsko umešča njegovo ustvarjanje in s tem tudi dotični zbornik, ki je že v drugem pomenskem sklopu zakoračil proti jugovzhodu in se posvetil južnoslovanski zgodovini do 19. stoletja. To poglavje je odprl njegov nekdanji kolega s Filozofske fakultete Ignacij Voje z zapisom o delu zgodovinarja Gregorja Čremošnika (1890–1958) v dubrovniškem arhivu in o pomenu njegovih prispevkov k zgodovini srednjeveškega denarnega sistema na Balkanu. Naslednji članek ostaja na Jadranu, čeprav nekaj stotin kilometrov severneje. Darko Darovec, Dean Krmac in Eva Podovšovnik so se lotili zahtevne demografske analize Kopra v 16. stoletju. Pri tem so izkoristili bogato arhivsko dediščino župnijskih matičnih knjig v Istri, kakršno ima le malo evropskih regij. Poleg tabel, ki natančno prikazujejo demografske kazalce, so priobčili še popoln seznam priimkov iz prve matične knjige koprskje župnije in rekonstrukcijo števila družinskih jeder. Obširnejši časovni razpon si je privoščil Matjaž Klemenčič s simpatičnim pregledom zgodovine Makedonije in Makedoncev od naselitve Slovanov pa vse do rosno mladega 21. stoletja. Ljubitelji vizualnih prikazov zgodovine mu bodo gotovo hvaležni za nazorni kartografski dodatek. Glede na sloves Pleterskega na nekdanji jugoslovanski zgodovinarski sceni je povsem razumljivo, da so pri ustvarjanju zbornika sodelovali tudi zgodovinarji iz dežel nekdanje Jugoslavije. Tako je dalmatinski profesor na Filozofski fakulteti v Zadru Josip Vrandečić slovenski javnosti predstavil prepire v trogirski razsvetljenski srenji v sedemdesetih letih 18. st. glede 'dalmatinske nacije' in vloge antičnih Ilirij, ki so jih imeli za svoje slavne prednike. Prispevek vsekakor meče zanimivo luč na protonacionalno uporabo izraza 'Ilir' v tem prostoru in povezuje dalmatinske zdrahe z nasprotjem med tistimi razsvetljenci, ki so zagovarjali monarhijo (Voltaire, Montesquieu), in tistimi, ki jim je bila ljubša republika (Rousseau).

Tretji, najobsežnejši pomenski sklop, zajema obdobje od 19. stoletja do prve svetovne vojne. Začenja ga hrvaški zgodovinar Petar Korunić, ki se je veliko ukvarjal tudi z zgodovino slovensko-hrvaških odnosov. V teoretsko usmerjeni razpravi o hrvaškem nacionalnem programu za časa prelomnega leta 1848 je vzel pod drobnogled strukturo tega programa s posebnim poudarkom

na modernizaciji in družbenih spremembah. Kljub podrobni analizi v njegovem delu ni zaslediti nekaterih ključnih problemov konkretnejše narave. Nejasno ostaja, ali je bila zahteva sabora 1848 po priključitvi dela slovenskega teritorija hrvaški kraljevini v službi hrvaške nacionalne integracije ali pa bi jo lahko obravnavali kot izraz politične zveze z ostalimi jugoslovanskimi narodi. In ko smo že pri zvezah: Janez Cvirn je podal kratek prikaz razvoja društev na Štajerskem v letih 1815–1880, v katerem je nazorno prikazal, da so imela nekatera bralna in telovadna društva, ki so bila formalno nepolitična, v narodno mešani Štajerski predvsem nacionalen karakter. Ena izmed karakternih značilnosti slovenskega taborškega gibanja na Koroškem pa je bilo odločno zavzemanje za slovensko šolstvo, kar je v svojem prispevku obdelal Teodor Domej.

Starosta slovenskih zgodovinarjev Vasilij Melik je dve leti mlajšemu Pleterskemu za jubilej pripravil pregledni članek o slovenskih državnih poslancih v letih 1873–1918. Zanimiva je tudi primerjava 'sladko-kislega' razmerja med vero in narodnostjo pri Ivanu Tavčarju in Ivanu Šušteršiču, v katero se je poglobil Zvonko Bergant. Sledi ponoven obrat na jugovzhod s prispevkom beograjske zgodovinarke Latinke Perović o liberalnem demokratu Milanu Piročancu in njegovem prizadevanju za modernizacijo Srbije 19. stoletja. Kar zadeva članek Roka Stergarja o dvoboju, ki ga ni bilo, med Ivanom Šušteršičem in grofom Barbo-Waxensteinom, je treba poudariti, da se stavek ne obravnava zgolj arhaičnega zadoščanja časti z začetka 20. stoletja, ampak vsebuje tudi miniaturo iz zgodovine slovenske parlamentarne kulture v stilu: »*Po gobcu vas bom usekal!*» Za razliko od Stergarja Olga Janša Zorn ni obravnavala napetih odnosov med politiki, temveč odnos slovenske politike do turističnih organizacij pred prvo svetovno vojno, ki pa vendarle ni bil brez napetosti. Več o tem, kako napet in oster je bil nacionalni boj na slovenskem Štajerskem pred letom 1914, lahko izvemo iz obširnejšega članka Andreja Vovka, ki obravnava delovanje društva *Südmark* skozi prizmo narodnoobrambene mesečnika *Slovenski branik*. Avstrijski zgodovinar Martin Moll je dodal 'severnososedski' pogled na politično preganjanje Slovencev med prvo svetovno vojno. Ugotovil je, da se je kar dve tretjini vseh primerov pojavilo na spodnjem Štajerskem, kjer je živela le tretjina štajerskega prebivalstva. Za razjasnitev odnosa dunajskih oblasti do kontraverznega škofa na otoku Krku Antona Mahničja pa je odgovoren Vincenc Rajšp.

V četrti pomenski sklop, v katerem so se nabrali sestavki, ki se ubadajo z obdobjem med svetovnima vojnama, je prvi zakoračil France Kresal s prikazom socialne politike na Slovenskem do druge svetovne vojne. Nadaljuje srbski dvojec. Andrej Mitrović je osvetlil dejavnike, ki so ob koncu prve svetovne vojne vplivali na spremembo geopolitičnega zemljevida srednje Evrope, Ljubica Trgovčević pa se je posvetila pomembni vlogi znanosti, še zlasti geografije, na pariški mirovni konferenci 1919–1920. V istem obdobju je ostal tudi Avgust Lešnik s prikazom idejnopoličnega in organizacijskega razkola v socialistični stranki Italije (1919–1920), ki je bil posledica tako notranje heterogenosti stranke kot tudi zunanjih dejavnikov v podobi svetovne vojne in oktobrske revolucije. Mladost je bila levičarska 'norost' tudi za Dušana Kermavnerja, na kar nas je spomnil France Filipič v članku o življenju in delovanju tega slovenskega zgodovinarja v letih 1903–1929, ko je počasi postajal 'personificiran komunist tistega časa', kot se omenja v prispevku. Bitje in žitje slovenskih komunistov pred drugo svetovno vojno obravnava tudi Lili-jana Trampuž, ki je izpostavila vlogo primorskih emigrantov – komunistov v Ljubljani za časa šestojanuarske diktature. Ta pa je vpeljala sistem banovin, o čemer zvemo več iz članka Miroslava Stiplovška. Povedano natančneje: Stiplovškov članek obravnava prelomnico v avtonomističnih prizadevanjih banskega sveta Dravske banovine sredi tridesetih let. Milica Kacin Wohinz pa je zasnovala pregled slovensko-italijanskih odnosov v kriznih letih 1918–1941. Tako kot Kacin Wohinzeva je tudi Jurij Perovšek z eno nogo zakoračil v naslednje tematsko področje in se posvetil odnosu liberalne Jugoslovanske nacionalne stranke do 'mlade' druge svetovne vojne 1939–1941, ki je vztrajno trkala na jugoslovanska vrata.

Na začetek pomenskega sklopa za drugo svetovno se je dokončno izkrcał Sir William Deakin z nemškimi in zavezniškimi načrti za izkrcanje na Balkanu. Po kapitulaciji Italije 1943 po njegovem ni bilo dvoma, da bo do zavezniškega izkrcanja na Balkanu prišlo, zaradi te bojazni pa naj bi Balkan kot strateško območje pogoltnil na tisoče nemških čet. Žal že pokojni Tone Ferenc je v nemškem Zveznem arhivu v Berlinu slučajno odkril nekaj poročil urada celovškega gestapa iz leta 1938–1941, ki razkrivajo razmerje med nacionalsocialistično oblastjo in koroškim prebivalstvom. Dušana Bibra pa so impresionirale obveščevalne igrice med Američani, slovenskimi partizani in nemškimi silami, v ozadju katerih

naj bi bil nikoli uresničeni zavezniški prodor iz Jugoslavije v Avstrijo z namenom, da bi zahodne sile Dunaj dosegle pred rdečo armado. V obveščevalnih vodah je ostal tudi angleški zgodovinar Robert Knight, ki je analiziral poročilo britanskega obveščevalca Petra Wilkinsona iz leta 1946 o 'slovenskem problemu na Koroškem' in s tem osvetlil gledanje britanske politike na koroške Slovence.

Prvo mesto v šesti pomenski skupini sestavkov, ki zavzema obdobje po drugi svetovni vojni, je prevzela Jelka Melik s prispevkom o pomenu javnega tožilstva pri več kot uspešnem prevzemu oblasti 1944–1953. Zakaj pa so bila prizadevanja Slovencev za priključitev Kanalske doline 1945 neuspešna, skuša odgovoriti Boris M. Gombač. Kaj je mučilo okrajni narodnoosvobodilni odbor Nabrežina v letih 1945–1947, ki se je znašel v vrtincu mednarodnih razmejitvenih peripetij, nam v svojem članku odkriva Metka Gombač. Nevenka Troha ostaja v podobnih časovnih in geografskih okvirih, saj predstavlja volitve v con A Svobodnega tržaškega ozemlja. Praznovanje 30-letnice koroškega plebiscita leta 1950 predstavlja lep primer manipuliranja s preteklimi dogodki, kar je v svojem delu obelodanil Avguštin Malle. Opozoril je, da v središču spominjanja ni bila plebiscitarna odločitev, temveč brambovci in njihov boj za celovitost Koroške. O tem, kako in zakaj je pri slovenskih komunistih prevladalo prenoviteljstvo, lahko obudimo in dopolnimo spomin s pomočjo sestavka Zdenka Čepiča o politiki ZKS v letih 1988–1990. Razmerje med državo in katoliško cerkvijo je aktualno tukaj in zdaj, zato nudi prispevek salzburškega zgodovinarja Ernsta Harnischa o državi in cerkvi v Avstriji od 1919 do danes veliko vzporednic za primerjavo s stanjem pri nas.

V sedmem pomenskem sklopu so avtorji malce postali in se zamislili, kako razumejo zgodovino, posamezne zgodovinske subjekte in kakšne trase in diagonale je ubiralo slovensko zgodovino. Zato ni čudno, da se Igor Grdin ponovno sprašuje, kaj pravzaprav pomeni pisati zgodovino. Janko Prunk pa zopet razmišlja o Sloveniji kot ideji in političnem programu do leta 1918, tokrat predvsem v luči evropskega razsvetljenstva. Branku Marušiču se imamo zahvaliti za podroben pregled stikov med slovenskimi in italijanskimi zgodovinarji od 19. stoletja do danes. Zanimiv je tudi prispevek Darje Mihelič, ki polemizira z Božom Repetom o sodelovanju zgodovinarjev druge Jugoslavije v zadnjih dveh

desetletjih sobivanja. Pri argumetiranju navaja Miheličeva razne dokumente, dolgoletne izkušnje iz dela v Organizaciji jugoslovanskih zgodovinarjev, pa tudi otroške spomine o sodelovanju njenega očeta Boga Grafenauerja v tej organizaciji.

Graški raziskovalec Christian Promitzer piše predvsem o tem, kako je jezikovno razlikovanje med Nemci in Slovenci na južnem Štajerskem prehajalo v razlikovanje po fizičnih atributih, kar je rezultiralo v nacističnem preganjanju 'nižje rase'. Kljub Promitzerjevemu pretanjenemu občutku za obmejna etnična vprašanja, zbuja dvom njegova teza, da bi se slovensko prebivalstvo na južnem Štajerskem, v primeru, da ne bi prišlo do propada habsburške monarhije, sčasoma asimiliralo zaradi pritiska močnejšega nemškega elementa. Dobra poznavalka sedanjosti in zgodovine Bosne in Hercegovine Vera Kržišnik Bukić je pregledno in sistematično pretresla protislovja med etničnim in nacionalnim od prepletanja verskega in etničnega do novodobnega koncepta bosanske nacije. S koncepti se je ukvarjal tudi Drago Roksandić. Razdvojen med Zagrebom in Beogradom je meditiral o politični kulturi v Srbiji in se retorično vprašal, kako konstruktivno misliti dekonstrukcijo in etnocid.

Zadnji, osmi vsebinski sklop o problemih revizije novejšje zgodovine gre s prejšnjim tako rekoč z roko v roki. Srbski zgodovinar Todor Kuljić podaja refleksijo o vrednotenju pretekle socialistične tradicije v sodobni srbski historiografiji, Breda Luthar in Oto Luthar pa sta zaključila zbornik s poglobljanjem v politiko in tekstualnost domobranskih spomenikov po letu 1991.

»Zakaj je Pleterski peš prehodil celo Jugoslavijo? – Zato, da bi našel odgovor na jugoslovansko vprašanje.« To brucovanjsko vprašanje za novopečene zgodovinarje, ki jih je čakalo učenje in potenje pri Pleterskem, bi lahko na koncu ocene modificirali nekako takole: Zakaj je Pleterski prehodil toliko poti? – Zato da bi našel odgovor. In tudi zato, da bi ga iskal.

Marko Zajc

JEZERNIK Božidar, prof. dr., redni profesor, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Aškerčeva 2, SI - 1000 Ljubljana

MOČ SPOMINA, PREMOČ POZABE

Zgodovina ljubljanskih 'nacionalnih spomenikov'

ZGODOVINA ZA VSE, 11/2004, št. 1, str. 5

Avtor v svojem prispevku raziskuje zgodovino takoimenovanih nacionalnih spomenikov v Ljubljani. Opisuje, kako so postavljali spomenike zaslužnim zgodovinskim osebnostim, kakšna je bila njihova vloga in usoda. Medtem ko so se spomeniki iz 19. stoletja, posvečeni slavnim pisateljem in pesnikom, večinoma ohranili do dandanes, spomenikom, ki so slavili različne vladarje in simbolizirali politične sisteme, to ponavadi ni uspelo. Tako naprimer danes v Ljubljani ni niti enega javnega spomenika, ki bi pričal o zgodovinski povezavi Slovenije z Avstrijo ali Jugoslavijo.

UDK 070.487"18"

GLOBOČNIK Damir, mag. umetn. zgod., muzejski svetovalec, Gorenjski muzej, Tomšičeva 44, SI - 4000 Kranj

RIČET IZ ŽABJEKA

ZGODOVINA ZA VSE, 11/2004, št. 1, str. 19

Prispevek prinaša nekaj gradiva o zaplembah prvega slovenskega satiričnega lista Brencelj (1869-1875, 1877-1886) in porotnih obravnavah njegovega urednika Jakoba Alešovca (1842-1901). Alešovec je bil konec leta 1871 obsojen na dvome-sečno zaporno kazen v ljubljanskem preiskovalnem zaporu Žabjek. V spomin na zaporno kazen je leta 1873 izdal knjižico Ričet iz Žabjeka. Državne pravdnike, policijskega cenzorja in razne zaplembe Brencelja je Alešovec večkrat komentiral s satiričnimi besedili in karikaturami.

UDK 791.43(091):176.8"18/19"

POLAJNAR Janez, prof. zgod., Gubčeve brigade 61, SI - 1000 Ljubljana

KINEMATOGRAF KOT MLINSKI KAMEN

ZGODOVINA ZA VSE, 11/2004, št. 1, str. 33

V razpravi avtor raziskuje dogajanja ob kinematografskih predvajanjih t.i. pikantnih filmov na Slovenskem na prehodu v 20. stoletje. Prvi del je posvečen prvim predvajanjem takšnih posnetkov ob koncu 19. stoletja, ki jih je v tem prostoru predvajal lastnik potujočega kina Johann Bläser, drugi del pa času tik pred in med prvo svetovno vojno, ko so kinematografi postali že stalni. V tem času je namreč večjo pozornost pikantnim filmskim predstavam namenil tudi ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič. Delo temelji na časopisu in zapuščini škofa Antona Bonaveture Jegliča, ki jo hranijo v Nadškofijem arhivu Ljubljana, ter na njegovem dnevniku, ki ga v prepisu hranijo v Arhivu Republike Slovenije.

UDC 725.945(497.4 Ljubljana)(091)

JEZERNIK Božidar, Ph. D., Full Professor, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SI - 1000 LjubljanaPOWER OF REMEMBRANCE, SUPREMACY OF OBLIVION.
The History of the 'National Monuments' in Ljubljana**HISTORY FOR EVERYONE**, 11/2004, No. 1, p. 5

In his article, the author investigates the history of the so-called national monuments in Ljubljana. He depicts how the monuments celebrating important historical figures were raised, describes what their role was and follows their fortunes. While the 19th century monuments dedicated to famous writers and poets mostly survive to this day, those celebrating different rulers and symbolizing political systems usually don't. In today's Ljubljana, for example, not one public monument testifies to Slovenia's historical links with Austria or Yugoslavia.

UDC 070.487"18"

GLOBOČNIK Damir, M. of History of Art, Museum Advisor, Gorenjska Regional Museum, Tomšičeva 44, SI - 4000 Kranj

BARLEY GRUEL FROM ŽABJEK

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 1, p. 19

The article presents a range of documents on the confiscations of the first Slovene satirical bulletin *Brencelj* (The Horsefly, 1869-1875, 1877-1886) and the jury trials of the proceedings brought against its editor Jakob Alešovec (1842-1901). At the end of 1871 Alešovec was sentenced to two months of imprisonment in the Žabjek Remand Prison in Ljubljana. In memory of the sentence he served, Alešovec published the booklet *Barley Gruel from Žabjek* in 1873. In his satirical texts and caricatures, Alešovec often made comments on public prosecutors, police censorship and the various bans put on the *Brencelj*.

UDC 791.43(091):176.8"18/19"

POLAJNAR Janez, Teacher of History and Sociology of Culture, Gubčeve brigade 61, SI - 1000 Ljubljana

CINEMA THEATRE AS A MILLSTONE

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 1, p. 33

In his article, the author describes the responses to the cinema presentations of the so-called risqué films in Slovenia at the turn of the 20th century. The first part of the article deals with the first presentations of such footage at the end of the 19th century, which was released by Johann Bl(ser, the owner of a travelling cinema, while the second part of the article focuses on the time before and during the First World War, when cinema theatres had already become quite widespread. In this period, these racy films attracted the attention of the bishop of Ljubljana, Anton Bonaventura Jeglič. The article is based on the newspaper coverage of the topic and the documents of the bishop Anton Bonaventura Jeglič, kept in the Archbishopric Archive of Ljubljana, as well as on the bishop's diary, a transcript/copy of which is kept in the Archives of Slovenia.

KOSI Jernej, študent zgodovine in sociologije kulture, Abramova 14, SI - 1000 Ljubljana

•JEDEI JE PRAV MALO, KAKOR JE BILA NJEGOVA NAVADA. PIL JE VEČ.▪

Ivan Cankar, slovenski bohem - prispevek k zgodovini bohemstva na Slovenskem

ZGODOVINA ZA VSE, 11/2004, št. 1, str. 44

V prispevku je predstavljena po mnenju avtorja vse preveč zamolčana vsakdanjost življenja Ivana Cankarja, enega najpomembnejših slovenskih pisateljev. Avtor na začetku postavi trditev, da je bil Cankar bohem, saj so ga kot takega označevali sodobniki, pa tudi sam je svoje življenje na Dunaju primerjal z življenjem »parižkih bohemov«. Ker je bilo bohemstvo kot način bivanja vseevropska značilnost druge polovice 19. in začetka 20. stoletja, podaja avtor v prvem delu splošno sliko tega fenomena, v katero potem v drugem delu poskusi umestiti Cankarja.

UDK 061.23:179.3(497.4)"1902/1915"

RENDIA Marta, univ. dipl. zgod., Zvezna ulica 5, SI - 1000 Ljubljana

KRANJSKO DRUŠTVO ZA VARSTVO ŽIVALI 1902- 1915

ZGODOVINA ZA VSE, 11/2004, št. 1, str. 59

Človek je bil v vseh obdobjih svoje zgodovine tesno povezan z živalmi. Že od nekdaj je bila žival predmet naših materialnih potreb po hrani, obleki; odkar jo je človek udomačil pa jo je tudi uporabljal za delo, transport, zdravilstvo in zabavo. Z razvojem človeštva in kulture se je spreminjal tudi odnos do živali.

Agitacija za boljše življenjske pogoje živali se je najprej pojavila in se tudi najmočneje odražala v Angliji. Ideje o potrebnosti zaščite živali so dosegle tudi slovensko ozemlje. Julija 1845 je pričelo z delovanjem Goriško društvo proti mučenju živali, ki je bilo tudi prvo tako društvo v Avstrijski monarhiji. Ideje društva je podpirala tudi Kranjska kmetijska družba. Tudi bontoni s konca 19. stol. in začetka 20. stol., ki so dajali napotke za lepo vedenje, odražajo splošen dvig moralnih standardov, saj so vključevali tudi napotke za ravnanje z živalmi. Tovrstna prizadevanja pa je še nadgradilo leta 1902 ustanovljeno Kranjsko društvo za varstvo živali, ki se je kot že samo ime pove, borilo tudi za varstvo živali in ne zgolj proti mučenju živali.

UDK 726.8(436 Dornbirn)

SCHNEIDER Karin, prof. dr., MAS, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Dr. Ignaz Seipel-Platz 2, A - 1010 Wien

SMRT IN SAMOPROMOCIJA

Pokopališče kot sredstvo meščanskega reprezentiranja v času kulturnega boja na primeru Dornbirna

ZGODOVINA ZA VSE, 11/2004, št. 1, str. 84

Z gradnjo reprezentativnih spomenikov z odgovarjajočimi sporočili je bilo pokopališče za srednji sloj prostor za razkazovanje bogastva, vpliva in okusa. V Dornbirnu je predstavljala osnovo za to početje ureditev takoiimenovanega »camposanta« - pravokotnega pokopališča, obdanega z arkadami. Prav tako pomembna pa je bila odločitev občinskega sveta, da proda grobna mesta pod arkadami bogatim meščanom, ki so tam zgradili družinske grobnice.

Kulturni boj pa se ni ustavil pred vrati pokopališča, temveč je politiko prinesel tudi na posvečeno območje. Čeprav je večinsko liberalen občinski svet skušal s predstavniki cerkve najti kompromis glede pokopaliških pravil, so konzervativni listi ta poskus sodelovanja ostro napadali.

Dornbirnski pokopališči sta več kot le skupini grobov. V resnici sta razen prostora za pokope tudi simbol častihlepnega srednjega razreda, ki je na tem kraju večnega spomina ustvaril reprezentativne spomenike, kot tudi simbol spora med sekularizirano državo z liberalno vlado in katoliško cerkvijo, ki je vedno bolj izgubljala politični in družbeni pomen.

KOSI Jernej, Student of History and the Sociology of Culture, Abramova 14, SI - 1000 Ljubljana

»HE WAS WONT TO EAT VERY LITTLE AND TO DRINK MUCH MORE.«

Ivan Cankar, Slovene Bohemian - A Contribution to the History of Bohemianism in Slovenia

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 1, p. 44

The article presents what the author believes to be the far too hushed-up everyday life of Ivan Cankar, one of the most important Slovene writers. To begin with, the author makes a firm statement that Cankar was a bohemian, since his contemporaries called him that, and he himself even compared his life in Vienna to the life of the »bohemians of Paris«. Since bohemianism as a way of life was a characteristic feature of society throughout Europe in the second half of the 19th century and the early 20th century, the author gives a general picture of the phenomenon in the first part of his article, followed by a look at how Cankar fitted into this frame.

UDC 061.23:179.3(497.4)"1902/1915"

RENDLA Marta, B. of History, Zvezna ulica 5, SI - 1000 Ljubljana

THE CARNIOLAN SOCIETY FOR THE PROTECTION OF ANIMALS 1902- 1915

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 1, p. 59

Throughout history, humans have been closely connected to animals. Already in the most distant past, animals were the subject of our material needs for food and clothing. From the time when people tamed animals onwards, they have also used them for work, transport, curative purposes and entertainment. Together with the development of the human race and culture, the general relationship towards animals has also changed.

The first calls for better living conditions for animals appeared in England, where agitation for a more humane treatment of animals was also the strongest. The concept of the need to protect animals reached Slovenia a bit later. In July 1845, the Gorica Society against the Torture of Animals began to operate. It was the first society of its kind in the Austrian Monarchy. The ideas of the Society also found support in the Carniolan Farmers' Association. A general rise in moral standards, including the principle of the humane treatment of animals, can be seen in the books on morals and good manners published at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. Such endeavours were further strengthened by the Carniolan Society for the Protection of Animals, established in 1902, which, as the name itself reveals, fought not only against the torture of animals, but also for their protection.

UDC 726.8(436 Dornbirn)

SCHNEIDER Karin, Ph. D. Phil., MAS, Österreichische Akademie der Wissenschaften,
Dr. Ignaz Seipel-Platz 2, A - 1010 Wien

DEATH AND SELF-PROMOTION

The Cemetery as Medium of Middle Class Representation during the Kulturkampf in Dornbirn

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 1, p. 84

Constructing representative monuments with corresponding legends the cemetery was for the middle classes a place to show wealth, power and taste to the public. In Dornbirn the prerequisite for this habitus was the erection of so-called camposanti, rectangular cemeteries surrounded with arcades. Just as important was the decision of the municipal council to sell the burial-places under the arcades to rich citizens, who founded there family-tombs.

The Kulturkampf did not stop outside the gates of the cemeteries and brought politics inside the consecrated area. Although the liberal dominated municipal council negotiated together with ecclesiastical representatives regulations for the cemeteries, the conservative papers attacked this attempt of co-operation.

So the cemeteries in Dornbirn mean more than just the amount of their graves. Actually they are apart of their function as places for funerals symbols: a symbol for the aspiring middle classes, who created representative monuments on this place of eternal remembrance as well as a symbol for the argument between the secularised state with his liberal government and the more and more political and social relevance loosing catholic church.

PREMK Martin, mag. zgodovine, Oražnova 1, SI - 1000 Ljubljana

•LJUDJE SO SPOZNALI PALČKA KOT BANDITA, KATERI JE BIL ZMOŽEN NAPRAVITI VSEGA•
Nekaj dokumentov o Ivanu Laubiču - Palčku, zadnjem povojnem 'banditu'

ZGODOVINA ZA VSE, 11/2004, št. 1, str. 94

Avtor je na podlagi arhivskega gradiva opisal usodo Ivana Laubiča - Palčka. V povojnem času so po Sloveniji krožile teroristične skupine, ki so se borile proti novi oblasti. Vodilni član takšne skupine, ki je delovala v okolici Celja, je bil tudi bivši partizan Ivan Laubič - Palček. S skupino je začel napadati in ropati leta 1947, istega leta je bila skupina tudi razbita. Ivan Laubič - Palček se je pred oblastjo skrival do leta 1950, ko je ustanovil novo skupino, bil ujet in obsojen na smrt.

PREMK Martin, M. of History, Oražnova 1, SI - 1000 Ljubljana

"IT IS NOW EVIDENT TO THE PUBLIC THAT PALČEK IS A RUFFIAN, CAPABLE OF ANYTHING"
Some documents on Ivan Laubič, alias "Palček" - the last postwar "bandit"

HISTORY FOR EVERYONE, 11/2004, No. 1, p. 94

Founding his narrative on archival sources, the author describes the fate of Ivan Laubič - alias Palček (i.e. "The Dwarf"). After WWII, a number of terrorist groups who fought against the new regime were active on the territory of Slovenia. The leader of one such group, which operated in the Celje region, was a former Partisan by name of Ivan Laubič, alias Palček. Palček and his group began with their tactics of attack and robbery in 1947. The group was broken up that very same year though, and Palček remained in hiding from the authorities until 1950, when he founded a new group and was captured and sentenced to death.

8

8

Navodila za pisce prispevkov v reviji Zgodovina za vse

Dolžina razprav v sklopu *Zgodbe, ki jih piše življenje* je omejena na eno avtorsko polo - šestnajst strani formata A4 računalniško napisanega teksta z običajnim (enojnim) razmikom vrstic. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, v naboru znakov Arial ali Garamond in v velikosti 12 pik (naslov naj bo poudarjen, v velikosti 18 pik, mednaslovi pa poudarjeni, v velikosti 14 pik).

Prispevki za *Zapise* naj ne bi presegli polovice avtorske pole, recenzije knjig za sklop *S knjižne police* pa ne dveh strani. Recenzijo je potrebno opremiti z naslovom, pod katerim naj bo objavljena.

Teksti morajo biti posredovani v tiskani (ena kopija) in elektronski obliki (disketa, cede). Pisci lahko svoje prispevke posredujejo uredniku tudi po elektronski pošti na naslov: janez.cvirn@guest.arnes.si.

Pri pisanju razprav je potrebno upoštevati pravila za citiranje. Opombe naj bodo na koncu vsake strani posebej (pod črto).

Literaturo in vire navajajte v naslednji obliki:

- *Samostojne publikacije*: ime in priimek avtorja, naslov dela, založba in kraj izida, leto izida, stran(i).
- *Periodične publikacije*: ime in priimek avtorja, naslov članka, naslov publikacije, letnik in številka (v obliki ulomka), leto izida, stran(i).
- *Arhivske vire* navajajte na naslednji način: arhiv, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Tekstu (razen besedilu za objavo v rubrikah *Zapisi* in *S knjižne police*) je treba priložiti krajši povzetek (približno 1 stran) in sinopsis (do pol strani).

Avtorji naj svoj tekst opremijo s slikovnim materialom (fotografijami, fotokopijami in podobnim), ki ga morajo seveda podnasloviti. Slikovne priloge naj bodo po možnosti v elektronski obliki (skenirane v formatu TIFF ali JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi) na cedeju. Fotokopij, disket, cedejev in rokopisov ne vračamo.

Za predstavitev avtorjev potrebujemo poleg osnovnih podatkov o avtorju (ime in priimek) še podatke o izobrazbi, znanstvenem nazivu, zaposlitvi (statusu) ter naslov (v službi ali doma).

Uredništvo si pridržuje pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo tem navodilom, ne objavi.

Avtorji odgovarjajo za znanstveno vsebino svojih del.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje[®], Prešernova 17, SI-3000 Celje,
tel. 03 42 86 412, www.zgd.celje.si

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Andrej Studen,
Anton Šepetavc, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Janez Cvirn

Tehnični urednik: Aleksander Žižek

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod iz angleščine: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Prevod iz nemščine: Aleksander Žižek

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Za uporabljene fotografije se zahvaljujemo Zgodovinskemu arhivu Ljubljana.

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 3500 SIT, za študente 2500 SIT.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 2000 SIT.

**BOŽIDAR JEZERNIK
DAMIR GLOBOČNIK
JANEZ POLAJNAR
JERNEJ KOSI
MARTA RENDLA
KARIN SCHNEIDER
MARTIN PREMK**

CENA: 2000 SIT